

حکومەتی هەریمی کوردستان - عێراق
وەزارەتی پەرەدەرە
بەرپەرە بەرایەتی گشتیی پرۆگرام و چاپەمەنیەکان

زمان و ئەدەبی کوردی

بۆ پۆلی یازدەهەمی ئامادەیی

دانانی

لیژنەیەک لە وەزارەتی پەرەدەرە

دارشتنەوهو بزارکردنی هەردوو بەشی ریزمان و ئەدەب

مەدەد ئەحمەد مەدەد

شیرکو ئەحمەد حەوێز

د. عەزیز گەردی

عەلی عەبدوللا سەح

عەبدولستار فەتاح

موحسین ئەحمەد کەریم

کراوه

٢٧١٦ کوردی

٢٠١٦ زایینی

١٤٣٧ کۆچی

چاپی دەیهەم

سەرپەرشتى زانستى: سادق ئەحمەد پوستاينى
سەرپەرشتى ھونەرى: عوسمان پىرداود كواز
ئارى محسن احمد
نەخشەسازى بەرگ: ئارى محسن احمد
جىبەجىكردنى بزارى ھونەرى: پېقېن راغب حسين

پیشدەستى:

ليژنەى بژاردن و پيداچوونەو و دارشتنەو و ھەردوو بەشى
رېزمان و ئەدەبى ئەم پەرتوو كە گۆرانكارىيەكى زۆرى لەناوەرپۆكى ئەم
دوو بەشدا ئەنجام داو ھەردوو بەشەكەش بە ھىنانەو و نموونە لە
ھەردوو زارە سەرەككىيەكەى زمانى كوردى، دەولەمەندكران، بۆيە داوا
لە مامۆستا بەرپزەكانى بابەتى زمان و ئەدەبى كوردى دەكەين كە
گرنگى بە ھەموو نموونەكان بىدەن و قوتابيان و خویندكارانى لى
بەرپرس بكەن.

ھەروەھا داواكارين مامۆستايانى بەرپز پابەند بن بەو بەشە
نموونانەى كە بۆ لەبەر كردن دەستنيشان كراون لە ھەردوو بەشى
ئەدەبى و نموونەى ئەدەبى، بۆيەش وا كراو تا خویندكارانى پۆلى يازدەمى
ئامادىيە لە سەرتاسەرى قوتابخانە بنەرەتى و ئامادىيەكانى ھەريمدا
پابەندبن بە پرۆگرام و بۆ ھەموويان وەكو يەك بىت.

دوا جاريش داوا لە مامۆستايانى بەرپزو خۆشەويستى زمان و
ئەدەبىياتى كوردى دەكەين كە بەھۆى بەرپۆدەرايەتى گشتى
پەروەردەى پاريزگەكانيانەو و ئاگادارمان بكەنەو لە ھەر كەمو
كورتى و ناتەواويەك كە لەكاتى وانە گوتنەو ودا ھەستى پيكدەكەن بۆ
ئەو و لە چاپەكانى داھاتوو دا چاك بكرينەو، ديارە ھيچ
بەرھەميكيش بى كەمو كورتى نابيت، خواى گەورە پشت و پەناى
ھەمووان بىت.

ليژنەى بژار كردن و پيداچوونەو و دارشتنەو

بہشتی ریزمان

﴿ به‌شی ریزمان ﴾

(ناوه‌پۆکی باب‌ه‌ته‌کان)

وانه‌ی یه‌که‌م : (جۆره‌کانی پارسته له‌پسته‌ی ئاویت‌ه‌دا)

ن- پارسته‌ی ناوی .

ب- پارسته‌ی هاوه‌لناوی .

پ- پارسته‌ی هاوه‌لکاری .

وانه‌ی دووهم : ته‌واوکه‌ری کار (به‌رکار)

وانه‌ی سێیه‌م : ته‌واوکه‌ری کار (ته‌واوکه‌ری به‌یاریده‌)

وانه‌ی چوارهم : جیناوی خۆیی

وانه‌ی پینجه‌م : جیناوی هه‌یی

وانه‌ی شه‌شه‌م : هاوه‌لناوی بکه‌ر (هاوه‌لناوی بکه‌ری دارپێژراو)

وانه‌ی جه‌وته‌م : هاوه‌لناوی بکه‌ر (هاوه‌لناوی بکه‌ری لیک‌دراو)

وانه‌ی هه‌شته‌م : هاوه‌لناوی کراو (هاوه‌لناوی کراوی دارپێژراو)

وانه‌ی نۆیه‌م : هاوه‌لناوی کراو (هاوه‌لناوی کراوی لیک‌دراو)

وانه‌ی ده‌یه‌م : هاوه‌لکار

وانه‌ی یازده‌م : ته‌واوکردنی کار به‌ هاوه‌لکاری کاتی .

وانه‌ی دوازده‌م : ته‌واوکردنی کار به‌ هاوه‌لکاری شوینی .

وانه‌ی سیزده‌م : ته‌واوکردنی کار به‌ هاوه‌لکاری چۆنیه‌تی .

وانه‌ی چواردهم : ته‌واوکردنی کار به‌ هاوه‌لکاری ریک‌خستن .

وانه‌ی پازده‌م : ته‌واوکردنی کار به‌ هاوه‌لکاری چه‌ندی .

وانه‌ی شانزده‌م : ئه‌رکی هاوه‌لکار له‌پسته‌دا .

(وانهس يه كهه)

جۆره كانى پارسته

ئەم نموونانە بخوینەوه:

(ئ)

۱. نازانریت گە ئاسۆ لە بەرچى دوا گەوت.
۲. من نەزانییە کو سەردار دى پۆمانى ئقیسیت.
۳. من نەبیستییه کو شیرۆ دەست درێزیت.
۴. بە کریکارە کانم گوت گە کاتى خۆتان بە فیرو مەدەن.

(ب)

۱. مە ئەو دیت کو دگەنى.
۲. ئەو چرایەى گە رووناك بوو، کوژایەوه.
۳. من شقان دیت کو ژترسان دلەرزى.
۴. پیاوێ گەم دیت گە دەشەلى.

(پ)

۱. وى دەرمان خوار بەلگى پى چىبیت.
۲. ئاراس نەهاتە قوتابخانە چونکە نەخۆش بوو.
۳. گە زەنگە گە لیدرا، خویندگەرەکان چوونە ژوورەوه.
۴. فەرهاد دەهە فبرکى دە پشکدار نەبوو، چونکى نەساح بوو.

خستنه روو:

پسته كانى هەرسى بەشەكە، پستەى ئاویتەن، چونکە لە "شارپستە" و
"پارپستە" پیکهاتوون، وەکو پیشتریش زانیمان "شارپستە" لە پستەى

ئاويته دا پرسته يه كي سهر به خوويه و وشه ي ليكد هريشي پيش ناكه ويٽ،
به لام "پارسته" به تهنيا و اتا نادات و سهر به شارسته يه و كاري ناويك،
يان هاوه لئاويك، يان هاوه لكاريك دهكات، جازبه رهندي، سي جور
پارسته هه ن:

۱. له پرسته ي يه كه مي به شي (ئ)دا، پرسته ي "نازانريٽ" شارسته يه،
هه روه ها گوتراوي (كه ئاسو له بهر چي دواكه وت) پرسته يه و له كارو
بكه ر پيكهاتووه، به لام له بهر ئه وه ي كه واتايه كي ته واوي نيه، به
پيچه وانه ي پرسته ي (نازانريٽ)، هه روه ها سهر به شارسته كه شه و
ئهر كي جيگري بكه ري كاري (نازانريٽ) ي له شارسته كه دا پي
سپيراوه، له بهر ئه وه پي ده گوتريٽ "پارسته ي ناويي" چونكه ئه و
ئهر كي كه دهيكات، ئهر كي ناوه.

له پرسته ي دووه مي به شي (ئ)دا، من نه زانيه، شارسته يه، چونكي
ئه و ژي ژكاره كي پيكهاتييه و پهي ليكد هري ژ پيشقه نه هاتييه و
پامان و مه به سته كا سهر بخو ددهت، هه روه سا گوتراوا (كو سهر دار
دي پوماني نفيسيت) ژ (كارو بكه رو بهر كار) ي پيكهاتييه و پامانه كا
سهر بخو ددهت و سهر ب شارستي قهيه، ئهر كي بهر كاري پرستا (من
نه زانيه) دبينيٽ، ژ بهر هه ندي دبيريٽ "پارسته ي ناويي" چونكو
ئهر كي ناوي دبينيٽ.

۲. له پرسته ي يه كه مي به شي (ب)دا، پرسته ي "مه ئه و ديت"،
شارسته يه، چونكه واتايه كي سهر به خوويه هه يه و جيئاوي ليكد هري
"كو" ي پيش نه كه وتووه، هه روه ها گوتراوي "كو دكه ني" پرسته يه،

به لām له بهر ئه وهی له پرووی واتاوه به ستراره به پرستهی یه که مه وه
واتا به شارپسته که وه به ته نیا واتای نییه و چونکه وه سفی جیناوی
ئه وه دکات له شارپسته که دا، بۆی پئی ده گوتریت "پارپستهی
هاوه لئاوی".

هر به و جوردهش له پرستهی دووه می به شی (ب) دا، پرستهی "ئه وه
چرایه کوژایه وه، شارپسته یه و واتایه کی ته واوی هیه و وشه ی
لیکده ریشی له پیش دا نییه. گوتراوی "که پرووناک بوو" ئه ویش
پرسته یه، به لām واتای ته واوی نییه و چونکه وه سفی چرایه که ده کات و
جیناوی لیکده ریشی له پیشه، بۆی پئی ده گوتری "پارپستهی
هاوه لئاوی".

۳. له پرستهی یه که می به شی (پ) دا، پرستهی "وی ده رمان خوار"
شارپسته یه چونکی ئه وژی واتایه کی سه ربخۆ هیه، په یقا لیکده ر ل
پیش دا نییه. هه روه سا گوتنا "به لکی پی چیبیت" پرسته یه، به لی
چونکو واتایه که سه ربخۆ نییه و په یقه کا لیکده ریا لپیش و ئه م
دشین بیژین وه سفا کارێ شارپستی دکه ت، ژ به رهندی دبیرنی
پارپسته ی هاوه لکاری "چونکی ئه رکی هاوه لکاری دبینیت.

هر به و جوردهش له پرستهی دووه می ئه و به شه دا، پرستهی
"ئاراس نه هاته قوتابخانه" شارپسته یه، واتای ته واوی هیه، وشه ی
لیکده ری له پیش نییه، "چونکه نه خۆش بوو" پارپسته یه، چونکه
به ته نیا واتای نییه، په یقی لیکده ری له پیشه و وه سفی کاری

شارپسته كه دهكات، واته هۆكاری نه هاتنه كه نیشان دهدات بۆی به م
 رستهیه دهگوتریت "پارستهی هاوهلكاری".
 هه ر به و جۆرهی كه باسكرا، رستهكانی تری هه رسی به شهكهی
 پيشوو دهتوانین لیک بدهینهوه، دیاره ئهمهش کاریکی سروشتی
 مامۆستای بهرپزی وانهكهیه.

دهستوور:

لهزمانی کوردیدا سی جۆر پارسته ههیه:-

۱. پارستهی ناوی : نهو رستهیهیه كه سه ر به شارپستهیهو واتاكهی بهنده
 به واتای نهوهوه، دهكری بیته جیگری بکهریا تهواوکهری کاری
 شارپسته وهکو له رستهكانی بهشی (ن) دا دیاره یان هه ر نه رکیکی تری
 ناو بیینی.
۲. پارستهی هاوهلناوی : پارستهی هاوهلناوی، له رستهی ناویتهدا، نهو
 رستهیهیه كو سه ر به شارپستهیهو واتاكهی به واتای نهوهوه بهندهو
 وهسفی ناویك دهكات له شارپستهكهدا، وهکو له رستهكانی بهشی (ب) دا دیاره.
۳. پارستهی هاوهلكاری : له رستهی ناویتهدا نهو رستهیهیه كه سه ر به
 شارپستهیهو واتاكهی بهنده به واتای نهوهوه، وهسفی کاریك دهكات له
 شارپستهدا وهکو له رستهكانی بهشی (پ) دا دیاره.

راهینان (۱)

له م پرستانه دا پارسته کان دهر بهینه و جوره کانیاں جیا بکه وه:

۱. نه م دخه بتین به لکی ب نارمانجا خو دگه هین.

۲. بیستوومه که ناشنا ده بیته نه ندازیار.

۳. ناشکرایه کو وه لات هه رب زانستی پیش دکه فیت.

۴. نه وانه یه ی که خویندمان زور گران بوو.

۵. که به هار هات ده چینه سهیران.

راهینان (۲)

۱. سی پارسته ی ناوی له پرسته دا به کار بهینه.

۲. سی پارسته ی هاوه لئاوی له پرسته دا به کار بهینه.

۳. سی پارسته ی هاوه لکاری له پرسته دا به کار بهینه.

راهینان (۳)

له م پرسته و دیپر هونراوانه دا پارسته کان دهر بهینه و جوره کانیاں

دهر بخه و پاشان شلوقه یان بکه:

۱. گریانی من و خه ندیه ی تو نیسته ده شو بهین.

به و مه وسیمی بارانه که وا غونچه ده پیشکووت.

۲. نه م زانی که پیشمه رگه که له بن داره که شه هید کرا.

۳. مه زانییه کو کومپیوته رل خویندنگه هی هیه.

۴. نه م پرسه ی بوو که باخه وانه که هاتوو.

راھینان (۴)

پارستەى ناویى " کو نارین دى ھۆزانیڭ خۆ بە لاقۇ كەت "

لە رستەدا بەكاربەھنە، بە مەرجىك:

۱. بکەر بىت ۲. جىگىرى بکەر بىت ۳. بەرکار بىت

راھینان (۵)

ئەم بۆشايىانەى خوارەوہ پر بکەرەوہ، بە مەرجىك يەكەمیان بە

پارستەى ناویى، دووہمیان بە پارستەى ھاوہلناویى سىيەمیان بە

پارستەى ھاوہلکاریى.

۱. مامۆستاكەم پىي گوتم.....

۲. ئەو مرقۇقەى ..... شەرمەزارە.

۳. تىيىكۆشن .....

ته‌واوکه‌ری کار

۱. به‌رکار

ئه‌م رستانه بخوینه‌وه:

(ا)

۱. ئاویره چِشت لیّ ده‌نیّت.
۲. گهل ئیمه‌ی هه‌لّباردووه.
۳. ناردمی بوّ بازار.
۴. فنا چوار گتیّب و شەش ده‌فته‌ری وه‌رگرتووه.
۵. ماموستا رێزمانی کوردی فیّری خوێندکاران ده‌کات.

(ب)

۱. کوردیّکم ده‌ویّ چاپووک و پته‌و
سه‌فه‌ریک هه‌یه بوّم بکا به‌ شه‌و

(هه‌ژار)

۲. تنیّ فهرهاد دزانت له زه‌تی عیشق
کو وی جان دایه شیرینی نه‌ په‌رویز

(جزیری)

۳. من ره‌نگی سوورم بوّیه خوش ده‌ویّ
موژده‌ی شه‌فه‌قی لیّ ده‌رده‌که‌ویّ

(پیره‌می‌رد)

٤. بۆي عهنبهر نهتۆي دهماغه دوور كهرد

فرسه تهش ئاوهرد ههواي وهباي دهرد

(مهوله وي)

٥. پر به دهه بانگ نه كهه سه ره ستيه نه وي

كورستانه جي شي رانه نه بي سه ركه وي

(ع.ع. شه ونه)

٦. به خه نجه ر كهر ده ر ئاره ند ديده گانه

به ئاتهش كهر بسوزه ند ئيستخوانه

نه كهر بهر ناخونانه نه ي بكو به ند

نه گيرهه دل ز ياري ميهره بانه

(بابه تاهير)

٧. پر قوولي هيواو پاني په ژاره

گوړي هه لكه نين بو نهو سه رداره

(بله)

٨. شوخ و شهنگي زوهره رهنگي دل ژمن بر دل ژمن

ئاوړين هه يبهت پلنگي دل ژمن بر دل ژمن

(جزيري)

٩. لهو هه ره فتم نه ز مه يلي شوبه ته ي سه هل و سه ه يلي

موجهت و عه شقاد مه يلي نه ز كرم يه كسه ر پلوخ

(جزيري)

خستنه ږوو:

له سالانې رابردوودا زانيمان که په کيک له دوو بنچينه کاني پرسته
(بکه رو کاره)، (کاريش) يان (تيپه په) يان (تيپه په)، ناشکراشه کاری
تيپه پر پيوستې به (به رکاري) هه يه. جا نه گهر سه رنج بده ينه پرسته کاني
به شي (ن) ده بينين:

۱. له پرسته ي په که مدا، په يقی (چيشت) ناوه و نه رکي به رکاري بينيوه،
چونکه کاری تيپه پي (لي ده نيټ) ي ته واوگر دووه و نه رکي کاره که شي
که وتو ته سه رو نه گهر ببوايه وشه ي (چيشت) مان له و پرسته يه دا
نه هينا يه، نه مان ده زاني که (ناوړه) چي ليناوه؟

۲. له پرسته ي دووه مي به شي (ن) دا، جي ناوي (نيمه) نه رکي به رکاري
بينيوه، چونکه کاری تيپه پي (هه لېژاردووه) ي ته واوگر دووه و نه رکي
کاره که شي که وتو ته سه رو نه گهر ببوايه و جي ناوي (نيمه) مان
نه هينا يه، نه مان ده زاني که (گه ل) کي (هه لېژاردووه)؟ به هه مان
شي وه ش له پرسته ي سي يه مي به شي (ن) دا، جي ناوي لکاوي (م)
نه رکي (به رکاري) بينيوه، چونکه کاری تيپه پي (نارد) ي
ته واوگر دووه و نه رکي کاره که شي که وتو ته سه ر.

۳. له پرسته ي چواره مدا هه ردو په يقی (کتیب و ده فته) نه رکي
به رکاريان بينيوه، بوکاری (وه رگرتووه)، هه به هه مان شي وه ش
له پرسته ي پينجه مدا په يقه کاني (پيژماني کوردي) و (خوينکار)
به رکاري بو کاری (فيړ ده کات)، نه مه ش نه وه ده خاته ږوو که
ده شي له پرسته يه کدا زياتر له (به رکاريک) هه بيټ.

لەخویندەنەوێ هۆنراوەکانی سەرەویدا بۆمان دەردەکەوێت کە
پەیفی (کوریدیك، لەزەتی عیشق، جان، ڕەنگ، بۆی عەنبەر، سەربەستی،
دیدهگان، ئیستخوان، ناخونان، دل، گۆپی، دل، ئەز) ھەموویان ئەرکی
بەرکاریان بینیوە بەم شیوەی خوارەو.

۱. لەدێرە هۆنراوەی یەكەمدا پەیفی (کوریدیك) ناوەو ئەرکی بەرکاری
بینیوە، چونکە واتای کاری تیپەری (دەوی) تەواو کردووە
کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

۲. لەدێرە هۆنراوەی دووەمدا پەیفی (لەزەتی عیشق) ناوەو ئەرکی
بەرکاری بینیوە، چونکە واتای کاری تیپەری (دزانی) تەواو کردووە
کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر ھەرۆھا پەیفی
(جان) ناوەو ئەرکی بەرکاری بینیوە، چونکە واتای کاری تیپەری
(دایە) تەواو کردووە کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

۳. لە دێرە هۆنراوەی سییەمدا پەیفی (ڕەنگ) ناوەو ئەرکی بەرکاری
بینیوە، چونکە واتای کاری تیپەری (خۆش دەوی) تەواو کردووە
ھەرۆھا کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

۴. لەدێرە هۆنراوەی چوارەمدا پەیفی (بۆی عەنبەر) ناوەو ئەرکی
بەرکاری بینیوە، چونکە واتای کاری تیپەری (دوور کەرد) تەواو کردووە
کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

۵. لەدێرە هۆنراوەی پینجەمدا پەیفی (سەربەستی) ناوەو ئەرکی
بەرکاری بینیوە، چونکە واتای کاری تیپەری (دەوی) تەواو کردووە
کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

۶. لە دێڤە ھۆنراوەی شەشەمدا پەیفی (دیدهگان) ناوە و ئەرکی بەرکاری بینووە، چونکە واتای کاری تیپەری (دەر ئارەند)ی تەواوکردوووە کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر. ھەر وەھا پەیفی (ئیسخوان) ناوە و ئەرکی بەرکاری بینووە، چونکە واتای کاری تیپەری (بسوزەند)ی تەواوکردوووە کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر. ھەر وەھا پەیفی (ناخونان) ناوە و ئەرکی بەرکاری بینووە، چونکە واتای کاری تیپەری (بکوبەند)ی تەواوکردوووە کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر. ھەر وەسا پەیفی (دل) ناوە و ئەرکی بەرکاری بینووە، چونکە واتای کاری تیپەری (نەگیرەم)ی تەواوکردوووە کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

۷. لە دێڤە ھۆنراوەی ھەفتەمدا پەیفی (گۆڤ) ناوە و ئەرکی بەرکاری بینووە، چونکە واتای کاری تیپەری (ھەلکەنین)ی تەواوکردوووە کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

۸. لە دێڤە ھۆنراوەی ھەشتەمدا پەیفی (دل) ناوە و ئەرکی بەرکاری بینووە، چونکە واتای کاری تیپەری (بر، برد)ی تەواوکردوووە کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

۹. لە دێڤە ھۆنراوەی نۆیەمدا پەیفی (ئەن) جیناوی کەسی سەر بە خۆیە (جودا) ئەرکی بەرکاری بینووە، چونکە واتای کاری تیپەری (کر، کرد)ی تەواوکردوووە کاریگەری کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

دەستوور:

بەركار ئەو ناودىيە يان ئەو جىناودىيە كە لەرستەدا يان لەدىرە ھۆنراوددا
واتاي كاري تىپەرى تەواو كىردووە يان تەواوى دەكات، كاريگەرى كاردەكەشى
دەكەويته سەر.

راھىنان (۱)

لەم دىرە ھۆنراوانەدا بەركارەكان ديارى بكە :

۱. كويخايەك نانى بۆ پەنجەرى بىرد
زۆر زۆر بەسووكى تەماشاي ئەكرد.

(قانع)

۲. پۆژى جەژنە چاوەكانت جوانە جەژنانەم ئەوى
من بەھەلپەم چاوەكانم، جامى پىوانەم ئەوى

(حسيب قەرەداغى)

۳. دەمگرى ئەمما لەگرتوو خانە رىق ئەستوورترم
لیم دەدا ئەمما لەسەر داوا پەواكەم سووپترم

(ھىمن)

۴. يەككى نەمام ئەپويىنى و يەككى نەمام ئەنىيىڭى
ئەمیان چاوەپىي گولەو ئەويان فرمىسك ئەپىڭى

(ئەخۆل)

۵. شەرتە وەك فەرھاد قولنگى يادى شىرىن ھەلگرم
تا لە پاي كىوى فیراقا جى دەھىلّم يادگـار

(ئەخۆل)

پاهینان (۲)

له پسته ی (داهین پیزمانی کوردی فیکردین)

د- کاری پسته که دیار بخه و چ جوړه کاریکه؟

ب- وشه ی (پیزمانی کوردی) شی بکه وه؟

پ- (ین) چیه و نه رکی چیه؟

ت- (ی) له وشه ی پیزمانی کوردی شی بکه وه؟

ج- نه م پسته ی سه ره وه به زار او ه ی کرمانجی ژوړوو بنووسه وه؟

پاهینان (۳)

نه م دپړه هوړ او ه یه شی بکه وه:

به ئاسمانه وه ئه ستیره م دیوه

له باخچه ی به هار گولم چنیوه.

پاهینان (۴)

وشه ی (پوژنامه) له سی پسته دا وه کو (به رکار) به کار بهینه، به

مه رجیک له پسته ی یه که مدا له گه ل کاری پابردوو له پسته ی دووه مدا

له گه ل کاری پانه بردوو له پسته ی سییه مدا له گه ل کاری داخوازی بیت.

ته‌واوکه‌ری کار

۲. ته‌واوکه‌ری به‌یاریده

(ن)

۱. لاوه‌کان به‌گیانی برایه‌تییه‌وه په‌روه‌رده بکه‌ن.
۲. نه‌وزادی نامه‌ک ژ بو ئازادی نفیسی بوو.
۳. مامۆستا وانه بو ئیمه روون ده‌کاته‌وه.
۴. جوگومه‌تا کوردستانی خویندنگه‌ه ل گوندان دا ئاڤا کریه.
۵. پېشمه‌رگه‌کان له‌شکری دوزمن له ناوچه‌که‌دا ده‌رده‌که‌ن.
۶. په‌زفان گولان ل باغچی دچینیت.

(ب)

۱. ئیمه له کاره‌که‌دا سه‌رده‌که‌وین
۲. سالار ل ژووری نفست بوو.
۳. ئەم دچینه دهوگی.
۴. ئەفـ کتیبانه ژ بو قوتابیان هاتینه.
۵. هه‌واله‌کان به ئیه گه‌یشتن.

خستنه روو:

١- کاتی سهیری پرسته کانی به شی (ډ) ده کهین، ده بینین:

۱. له پرسته یی که مډا گری (گیانی برایتی) ته واو که ری به یاریده ی بینو، چونکه واتای کاری تیپه ری (په روه رده بکه ن) ی ته واو کړدووه به یاریده ی ئامرازی په یوه ندی (به).

۲. له پرسته ی دوو مډا وشه ی (ئازاد) ناویکی تایبه تیپه و ئه رکی ته واو که ری به یاریده ی بینو، چونکه واتای کاری تیپه ری (نقیسی بو) ی ته واو کړدووه به یاریده ی ئامرازی په یوه ندی (ژ بو).
۳. له پرسته ی سییه مډا وشه ی (ئیمه) جیناوی که سیی سه ربه خو په و ئه رکی ته واو که ری به یاریده ی بینو، چونکه واتای کاری تیپه ری (پوون ده کاته وه) ی ته واو کړدووه به یاریده ی ئامرازی په یوه ندی (بو).

۴. له پرسته ی چواره مډا په یقی (گوندان) ناویکی کو ی نه ناسراوه و ئه رکی ته واو که ری به یاریده ی بینو، چونکه واتای کاری تیپه ری (ئاڤا کریبه) ی ته واو کړدووه به یاریده ی ئامرازی په یوه ندی (ل).

۵. له پرسته ی پینجه مډا په یقی (ناوچه که) ناویکی تاکی ناسراوه و ئه رکی ته واو که ری به یاریده ی بینو، چونکه واتای کاری تیپه ری (ده رده که ن) ی ته واو کړدووه به یاریده ی ئامرازی په یوه ندی (له - دا).

۶. لەپرستەى شەشەمدا پەيڤى (باغچى) ناويكى تاكى نەناسراوە و
ئەركى تەواكەرى بەيارىدەى بىنيوە، چونكە واتاى كارى تىنەپەرى
(دچىنىت)ى تەواو كەردووە بەيارىدەى ئامرازى پەيوەندى (ل).

ب- ئەگەر سەرنج بدەينە پرستەكانى بەشى (ب) دەبينىن:

۱. لەپرستەى يەكەمدا پەيڤى (كارەكە) ناويكى تاكى ناسراوە و ئەركى
تەواكەرى بەيارىدەى بىنيوە، چونكە واتاى كارى تىنەپەرى
(سەردەكەوين)ى تەواو كەردووە بەيارىدەى ئامرازى پەيوەندى
(لە - دا).

۲. لەپرستەى دووەمدا پەيڤى (ژوور) ناويكى تاكى نەناسراوە و ئەركى
تەواكەرى بەيارىدەى بىنيوە، چونكە واتاى كارى تىنەپەرى
(نقست بوو)ى تەواو كەردووە بەيارىدەى ئامرازى پەيوەندى (ل - ى).
۳. لەپرستەى سێيەمدا پەيڤى (دھۆك) ناويكى تايبەتییە و ئەركى
تەواكەرى بەيارىدەى بىنيوە، چونكە واتاى كارى تىنەپەرى
(دچىن)ى تەواو كەردووە بەيارىدەى ئامرازى پەيوەندى (ه، ى).

۴. لەپرستەى چوارەمدا پەيڤى (قوتابىيان) ناويكى كۆى نەناسراوە و
ئەركى تەواكەرى بەيارىدەى بىنيوە، چونكە واتاى كارى تىنەپەرى
(هاتينە)ى تەواو كەردووە بەيارىدەى ئامرازى پەيوەندى (ژ، بۆ).

۵. لەپرستەى پێنجەمدا پەيڤى (ئيوە) جىناوى كەسى سەرىەخۆيە و
ئەركى تەواكەرى بەيارىدەى بىنيوە، چونكە واتاى كارى تىنەپەرى
(گەيشت)ى تەواو كەردووە بەيارىدەى ئامرازى پەيوەندى (بە).

دەستوور:

تەواوکەری بەیاریدە: ئەو ناودیه یان ئەو جیناودیه کە لەرستەدا واتای کار
تەواو دەکات بەیاری مەتی نامرازی پەییووندی { بە- ەو، لە- دا، بو، بەرەو، ژبو،
ژ، ل، د، تا، ه } تەواوکەری بەیاریدە لەگەڵ کاری تیپەرۆ تینە پەرەدا دیتە
کایەو.

پاهینان (۱)

لەم دێرە ھۆنراوانە ی خوارەو دا ھەر چ بەرکارو تەواوکەری بەیاریدە
ھەن دەریان بەینە:

۶. خوون ژ دل جۆجۆ پەوان تی ۆک عەقیق و ئەرخەوان تی

لی ژ دەست سەلوا جوان تی ئەو شەپالا شەنگ و شوخ

(جیزی)

۷. با بە قولنگی تیژی فەرھادی

ھەلکوتینە سەر بیستوونی شادی

(بلە)

۸. ئەو چەم بە سورمە ی خەمناکی پەشستە

چەنی گەشت دەشت پای پەشت سەرگەشتە

(مەولەوی)

۹. بۆت نووسیوم بۆت بنووسم ئەمن چیم
دوندی قەندیل گۆرەپانی ھەلگورد نیم
بەرەو بەرزی دەچم گەرچی وردم
خاکی بەرپی تیگۆشەریکی کوردم

(ھیمن)

۱۰. لەھەموو ئاسمانا ئەستێرە ی بەرەیان
ئەخاتە دلی من ھەستیکی سپی و جوان

(گۆران)

۱۱. ئەو کەسە ی گیانی لەرێگای نیشتمانا بەخت ئەکا
پی مەلێن مردوو شەھیدە وا لە فێردەوسی بەرین

(بیکەس)

راھینان (۲)

ئەم ناوانە ی خوارەو لە پستەدا بەکاربھێنە، جارێک ببە بەرکارو
جارێک ببە تەواوکەری بە یاریدە:
(ولات - پۆژنامە - پێشمەرگە - زانست - گول - پەرلەمان)

راھینان (۳)

جیاوازی لە نێوان بەرکارو تەواوکەری بە یاریدە چییە؟ بە نمونە
پوونی بکەرەو:

پاھىنان (۴)

ئەم رىستانەى خوارەوہ شى بکەرەوہ :

ئ- ئەو کتیبان ژ بۆمە دکریت.

ب- گۆقارەکانیان بۆمان ھىناوہ.

پ- مامۆستا لە ھۆلى قوتابخانەدا دیارییەکەى پىشکەش کردىن.

ت- ئەم رۆژنامەىەم خویندۆتەوہ بۆتان.

جیناوی خۆیی

/۱

ئ- ئەو خۆی لە ئاوتنەدا دیت. (بەرگەر)

ب- وی خۆ ل ئاوتنی دا دیت.

/۲

ئ- ھەمیشە خۆم دەچم بۆ کتیبخانە. (بگەر)

ب- ئەز بخۆ دەیم بۆ دەڤ ھەو.

/۳

ئ- ئەو خۆت بوویت گە لە تاقیکردنەویدا دەرنەچوویت.

(تەواوکەری کاری بی ھیز).

ب- ئەفە تۆ ب خۆ بووی کو ژ تاقیکردنی دا دەرنەگەفتی.

/۴

ئ- نازدار کچەگە ی خۆی نارد بۆ زانکۆی دھۆک. (دیارخەری ناو)

ب- نازداری کچا خۆ ھناردە زانکۆیا دھۆکی.

/۵

ئ- تۆ لە خۆتەو ھیچ کارێک مەکە. (تەواوکەری بەیاریدە)

ب- تۆ ژ خۆفە ھیچ کاران نەکە.

/۶

ئ- خۆی نهزان و نهشارهزايه. (نيهاد)

ب- ئەو ب خۆ نهزان و نه شههرازايه.

/۷

ئ- خۆيان گيران. (جيگري بکەر)

ب- ئەو ب خۆ هاتن گرتنى.

خستنه روو:

له م پرستانه ی سه ره وه دا په یقى (خۆ) وه كو جیناوى خۆی
به کارهاتوو وه له هه ریه ك له و پرستانه دا ئهركى تايبه تی خۆی هه یه:

۱. له پرسته ی یه كه م دا په یقى (خۆی) له وشه ی (خۆ) و جیناوى كه سى
لكاوى (ی) پیکهاتوو وه له گه ل جیناوى كه سى سه ره به خۆی (ئو)
به کارهاتوو وه بۆ ئه وه ی زیاتر جه خت له سه ر ئو كه سه بکات، هه ر
بۆ زیاتر چه سپاندنى ئو كه سه ش، كه كه سى سییه مى تاکه،
جیناوى كه سى لكاوى (ی) خراوه ته سه رى و بووه به (خۆی)،
ئه گه ر زیاتریش له پرسته كه وردبینه وه بۆمه دیار ده بیئت كو په یقى
(خۆی) ئهركى (بهركار) له پرسته كه دا ده بینیت كه په كیکه له
ئهرکه كانى (ناو) له پرسته دا. به هه مان شیوه ش له پرسته ی (وێ) خۆ ل

ئاۋۋىنى دا دىت)، پەيىقى خۇ ھەر ئەو ئەركەى پېشوو دەبىنىت، بى
ئەو ەى ھىچ جىئاۋىكى كەسىى لكاۋى خرابىتە سەر:

۲. لەرستەى دوو ەمىشدا پەيىقى (خۇم) لە وشەى (خۇ) و جىئاۋى
كەسىى لكاۋى (م)ى كەسىى يەكەمى تاك دروست بوو،
بەكار ەئانىشى لەم رستەى ەدا ھەر بە مەبەستى جەختكردە لەسەر
جىئاۋى كەسىى سەر بەخۇى (من)، لەرستە كەشدا ئەركى (بكر)ى
رستە كەى لەئەستۇ گرتوو.

۳. ھەر بەم جۆرەش لەرستەى ژمارە (۲)ى (ب)دا، پەيىقى (خۇ)،
دىسان ھەر بۇ تەوكىدى جىئاۋى (ئەز)ە، ئەركە كەشى لەرستەدا
و ەكو ئەو ەى پېش خۇى (بكر)ى رستە كەى.

۴. لەرستەى سىيەمدا، پەيىقى (خۇت) لە (خۇ) و جىئاۋى كەسىى لكاۋى
(ت) دروست بوو، لەجىاتى ناۋى ئەو كەسە بەكار ەاتوو كە
گوناهى دەرە چوونى دەرختە ئەستۇ، ئەركە كەشى لەم رستەى ەدا
تەواكەرى كارى بى ەئزە (كارى ناتەواو)، ھەر بەو جۆرەش لە
رستەى ژمارە (۳)ى (ب)دا پەيىقى (خۇ) تەواكەرى كارى بى ەئزە.

۵. لەرستەى ژمارە (۴)ى (ئ)دا، دىسان ژى پەيىقى (خۇى) لە وشەى
(خۇ) و جىئاۋى كەسىى لكاۋى (ى) دروست بوو، بەكار ەئانىشى
ھەر بۇ مەبەستى جەختكردە لەسەر ناو ەكە، ئەگەر بۇ ئەم
مەبەستە نەبوايە دەمانتوانى بلىن (نازدار كچە كەى نارد بۇ زانكۆى
دھوك)، كە لىرەدا لە وانەى ەو كچە، كچى نازدار خۇى نەبىت،
بەلام ئەو ناردبىتى بۇ زانكۆى دھوك، كەچى كە رستە كە بەم

شیۋەيە دەردەبېرىن: (نازدار كچهكەي خۆي نارد بۆ زانكۆي دهۆك)
ئەو كاتە جەختمان لەسەر ئەوە كرد كە كچهكە ھى نازدارەو
پەيوەندى بە ئەوەو ھەيە، ئەركى (خۆي) لەو پستەيەشدا دەبېتە
ديارخەرى ناوى كچهكە .

۶. ھەربەم جۆرەش لەپستەي ژمارە (۴) ى (ب)دا، پەيىقى (خۆ)
تەوكيدە بۆ ناوى كچهكەو بوو بە تەواوكەرى، بەھۆي ئامرازى (ا)ى
دائە پالەو .

۷. ئىنجا لەپستەي ژمارە (۵) ى (ئ)دا، پەيىقى (خۆت)، لە (خۆ)و
جىناوى كەسىي لكاوى (ت) پىكھاتوو كە ئەويش بۆ تەوكيدو
جىگىربوون خراو تە سەرى، ئەركىشى تەواوكەرى بەياريدەي كارى
(مەكە)يە .

۸. لەھەمان پستەي ژمارە (۵) ى (ب)دا، پەيىقى (خۆ) بەيى جىناوى
كەسىي لكاو بەكارھاتوو لەو پستەيەدا ئەركى تەواوكەرى
بەياريدەي كارى (كاران نەكە)يە .

۹. لەپستەي ژمارە (۶)دا، پەيىقى (خۆي) لە جىناوى (خۆ)و (ى)ى
جىناوى لكاوى كەسىي پىكھاتوو ئەركەكەشى (نېھاد)ى
پستەكەيە .

۱۰. لەپستەي ژمارە (۷) ى (ئ)دا، پەيىقى (خۆيان) لە (خۆ)و جىناوى
كەسىي (يان) پىكھاتوو لىرەدا وەك (جىگىرى بکەر) بەكارھاتوو
چونكە كارى پستەكە، كارىكى ناديارە .

دەستوور:

۱. جىناۋى (خۇ) جىناۋىكى ھاۋىيە شە ئەنپوان ھەرشەش كەسىپى تاك و كۇدا، ئەم جىناۋەش واتاي خۇيەتى و خاۋەنپىيەتى دەگەيەنپىت و كاتىك جىناۋە كەسىپىيە لكاۋەكانى دەخرىتە سەر دەپىتە جىناۋىكى لىكدرائ وەك (خۇم - خۇت - خۇي - خۇمان - خۇتان - خۇيان)

۲. ئەزمانى كوردىدا ئەم جىناۋە چەند شىۋەيەكى ھەيە وەك:
ئ- خۇ: نموۋنە: بىستە و جەۋت سائە من رەنجەرى تۆم
بەنان و ناۋو جەل و بەرگى خۇم.

(بىكەس)

ب- خە: نموۋنە: ھەم ئەھلى نەزەر ئەنپىن كوكورمانچ
ئىشقى نەكرن ژبۇ خە نارمانچ
پ- زۇرجارىش ئەشىۋەي (خود) دا بەكارىت:
نموۋنە:

ھەر كەسى ئىظھارى دانايى بىكات و مەقسەدى
خود پەسندى بى، يەقېن ئىظھارى نادانى دەكا

۳. جىناۋى خۇي ئە دوۋباردا بەكارى:

ئ- بۇ تەۋكىدى (ناۋ) يان (جىناۋ) وەك:
ئەو خۇ نامەي نوۋسى.

كە لىرەدا جىناۋى (خۇ) بۇ تەۋكىدكەردن و جەختكەردنى جىناۋى (ئەو)
بەكارھاتوۋدە ئەگەر بۇ ئەم مەبەستە نەبوايە، دەمانتوانى بلىپ:
ئەو نامەي نوۋسى.

ب- كاتىك ئەگەر (بەكر) و (بەركارى) رستەكە يەك بن ئەوا دەتوانىن جىناۋى
(خۇ) بەكارىپىن وەك:
من خۇم خۇم پىگەيانە

لەم رێستەیدا (بکەر) و (بەرکار) یەک کەسن و چونکە (خۆ) وەك (بەرکار) بەکارهاتووە، بۆیە بوونی لەرێستەدا پێویستە، بەلابردنیشی رێستەکە دەشیوێت.

۴. ئەگەر جیناوی کەسی سەرەخۆ لەرێستەدا ئەگەر جیناوی (خۆ) بەکارهاتو (بکەر) ی رێستەکە بوو وەك:

من خۆم نانم خوارد.

ئەوا لەم بارەدا سێ جیناوی لەرێستەیدا کەدا کۆ دەبنەو، دووانی سەرەخۆ (من، خۆ) و یەکیکی لکاویش (م). کۆبوونەوێ ئەم سێ جیناوەش ئەیهک رێستەدا پێویست نییە، بۆیە زۆر دەوایە هەردوو جیناوە سەرەخۆیەکان لابەین و بلیین:

نانم خوارد.

ئینجا ئەگەر مەبەستمان تەوکید کردنی جیناوە سەرەخۆیەکە بێت ئەوا بۆمان هەیه بلیین (من نانم خوارد)، بۆ زیاتر تەوکیدیش ئە پلە ی سێیەمدا جیناوە خۆیەکە دەخەینە رێستەکەووە دەیکەین بە:

من خۆم نانم خوارد

۵. ئەشیوێ زاری کرمانجی ژووڕوودا جیناوی (خۆ-خو) بە تەنیا دەیتە بەکارهێنان و جیناوی لکاو ناخوێتە سەر، ئەم جیناوەش:

ئ- ئەگەر (بکەر) یان (نیهاد) یان (جیگری بکەر) بوو، ئەوا پێشگری (ب) ی دەخوێتە پێش وەك:

ئەز ب خۆهاتم = من خۆم هاتم.

ئەو ب خۆنەزانە = ئەو خۆی نەزانە.

ئەو بخۆهاته گرتنی = ئەو خۆی گیرا.

ب- بەلام ئەگەر (بەرکار) بوو ئەوا ئەم (ب) ی پێشگرە وەرناگری و پێویستی پێی نابێت وەك:

من خۆ شوشت = من خۆم شوشت.

تە خۆهاقییت = تۆ خۆت هاویش.

وی خۆ کوشت = ئەو خۆی کوشت.

۶. (خۇ) دەكرى بە تەنياو بەبى ھىچ زىادىيەك بەكارىيت وەك :
خۇ بەخۇ دانىشتىبووين = ئەم خۇب خۇ پوونىشتىبووين .
دەشكرى ئەگەل جىناوۋە لكاوۋەكانى دەستەي يەكەم و دووۋمىش بەكارىيت وەك :
خۇم دەچم بۇ بازار . (م جىناۋى لكاۋى دەستەي يەكەمە)
ئەم پىاوانە خۇيىن . (ن جىناۋى لكاۋى دەستەي دووۋمە)
ھەرودھا ھەندى جار دوو جىناۋى دەستەي يەكەم ئە دوويەك دىن و دەخرىنە سەر (خۇ)
وەك :
خۇتم لى مەكە بە بلىمەت (ت . م)
يان جىناۋىكى دەستەي يەكەم و يەككىكى دەستەي دووۋم ئەدوۋ يەك دەخرىنە سەر (خۇ)
وەك :
ئەم كوپانە برادەرى خۇمن (خۇمانن) . (م ، ن) (مان ، ن) .
۷. جىناۋى (خۇ) ئە بەكارھىناندا تەواۋى ئەركەكانى ناو دەبىنىت و دەبىتە : بىكەر ،
بەرگار ، نىھاد ، تەواۋكەرى بەيارىدە ، دىارخەرى ناو ، تەواۋكەرى كارى بى ھىز ،
جىگىرى بىكەر .
۸. جىناۋى (خۇ) ئە پوۋى رەگەزو ژمارەو دۇخەوۋ بى لايەنە ، بۇنموۋنە :
نازادى كوپى خۇنەھىنايە . (نىر)
نازدارى خۇ ئامادەكرىە . (مى)
۹. ھەركاتىك (خۇ) بە پەيشى ترەوۋ ، ئالا ، پەيشى ناسادە (دارپىژراو) و (لىكدرائو)
دروست دەكات وەك :
دارپىژراو : (خۇيەتى ، خۇيى ، ئە خۇۋە ، بەخۇ)
لىكدرائو : (خۇ پەسەند ، خۇكوژ ، خۇۋىست)

۱۰. زۇرجار جىناۋى لكاو دەخرىتە سەر (خۇ) و پىۋە دەلكىت، جا پىۋە لكانەكە
لەبەشى پىشەۋە يان دوۋاۋە بىت، ئەۋا مۇرفىمى (ش، یش) پەيۋەندى
ۋەردەگرىت ۋەك:

خۇشم، خۇشت، خۇشى – خۇشمان، خۇشتان، خۇشيان
خۇمىش، خۇتىش، خۇشى – خۇمانىش، خۇتانىش، خۇيانىش.

۱۱. جىناۋى (خۇ) ئەگەر جىناۋىكى دەستەي يەكەمى پىۋەلکا ئەۋا لەگەل كارى
تىپەرو تىنە پەرىشدا دەيتە بەكارهينان ۋەك:
خۇمان خانوۋەكەمان فرۇشت. (تىپەر)
خۇيان بە پى ھاتنەۋە. (تىنە پەر)
بەلام ئەگەر دوو جىناۋى دەستەي يەكەمى پىۋە بلكىت ئەۋا تەنيا لەگەل كارى
تىپەردا بەكاردىت ۋەك:

زەۋىيەكەي خۇمانمان فرۇشت.
پەرتوۋكەكەي خۇمت پىشكەش دەكەم

۱۲. زۇرجار بۇ زياتر تەۋكىدو چەسپاندىن (خود) دەخرىتە پىش (خۇ)، بۇ نەۋۋە
دەكرى بلىين:

كارەكە بەخودى خۇت ئە نجام بدە.
كە لىردا (خود) تەنيا ھەر بۇ تەۋكىد كردن ھاتوۋەۋ لابرندى ھىج زىيانىكى ئەۋتۇ
بە چەمكى رستەكە ناگەيەنىت.

راهینان (۱)

په یقی (خۆ) له پرسته دا به کاربینه به مهرجیک:

۱. له پرسته ی په که مدا (بکه ر) بیټ.
۲. له پرسته ی دوو مدا ته واوکه ری کاری بی هیز بیټ.
۳. له پرسته ی سییه میشدا نیهادی پرسته که بیټ.
۴. له پرسته ی چواره مدا دیارخه ری ناو بیټ.
۵. له پرسته ی پینجه مدا جیگری بکه ر بیټ.

راهینان (۲)

ئه م پرستانه له تاکه وه بگوره بو کو.

۱. به مندا له که ی خوم خویند.
۲. دوینی خوت پاره که ت لی سه ند م.
۳. خوی لی ره نییه خوی لی ره یه.
۴. من خوم کاره که جیبه جیده که م.

راهینان (۳)

وه لامي ئه م پرسیارانه بده وه:

۱. جیناوی (خۆ) که ی پیشگری (ب) ی ده خریتته پیش؟
۲. جیناوی (خویی) له چه ند باردا له پرسته دا به کار دیت؟ ئه و بارانه چین؟ به نمونه پروونی بکه ره وه.

۳. كەي دەتوانىن جىناۋى خۆيى لەپىستەدا لايىھەين؟ بە نموونە پوونى بىكەرەو.

۴. كەي جىناۋى (خۆيى) لەگەل كارى تىپەپو تىنەپەر بەكار دىت؟ بە نموونە پوونى بىكەرەو.

۵. كەي جىناۋى (خۆيى) مۆرفىمى (ش، ىش) پەيوەندى وەرەدەگرىت؟ بە نموونە پوونى بىكەرەو.

راھىنان (۴)

ئەم بۆشايىانە بە جىناۋى خۆيى پىر بىكەرەو جىناۋى لكاۋى گونجاۋىشى بۆ دابنى:

۱. بۆ ..... لە ولاتى ..... بە ئاسودەيى زيان بەسەر دەبەين.

۲. بىستىك لە خاكى ..... بە ھەموو زىپرى دنيا ناگورمەو.

۳. پىرى ..... قسەي لەگەلەم دا كرد.

۴. لەگەل براى ..... چوون بۆ دەرەو.

۵. لە ..... ھو ھەلامى ھىچ پىرسىارىك مەدەو.

راھىنان (۵)

لەم رىستانەدا پەيى (خۆ) شى بىكەرەو ئەركەكەشى دەرېخە:

۱. بە خۆتم گوت ئەم كارە مەكە.

۲. مەن خۆم چووم بۆ بازار.

۳. ئەو ب خۆ ھات گرتنى.

جیناوی ههیی

(ن)

۱. دیواری باخه که ی ئیوه پرووخواوه هی باخه که ی ئیمه نه پرووخواوه.
۲. کتیی من مه خوئنه ره وه هی خۆت بخوئنه ره وه.
۳. به و قه له مه ی من مه نووسه به هی خۆت بنووسه.
۴. ئەم کتییە ی من لەه ی کێ چاکتره؟

(ب)

۱. دیواری خانی هه وه هه رفتیه و یی خانی مه نه هه رفتیه.
۲. کتیا من نه خوئنه یا خو بخوئنه.
۳. ب ده ستین من ماری نه کوژه ب یین خو بکوژه.
۴. ئەو کتیا من ژیا کێ چاکتره؟

خستنه روو:

له مه و پيش زانیومانه که جیناوه له جیاتی ناویک له پسته دا به کار ده هیت، ئینجا ئەگەر سهیری پسته کانی به شی (ن) بکهین ده بینین له هه ر پسته یه کدا جیناویکی (ههیی) هه یه که له جیاتی ناوی شتی که به کاره یێنراوه که تایبه ته به شتی که وه یان که سی که خواوه ندیه تی.

۱. له پرسته ی په که مډا جیناوی (هی) له بری نه و شته به کارهینراوه که تایبه ته به باخه که وه و نه پووخواوه (دیوار). له م پرسته یه دا نه رکي (بکه ر) ی بینيوه .

۲. له پرسته ی دووه مډا جیناوی (هی) له بری نه و شته به کارهینراوه که تو خودانی (خواه ندي) نه ویت و داوات لی کراوه بیخوینیته وه (کتیب) له م پرسته یه دا نه رکي (به رکار) ی پی سپیرراوه .

۳. له پرسته ی سییه مډا جیناوی (هی) له بری نه و شته به کارهینراوه که من خودانی نه وم (قه له م) داوام لی کراوه پی بنووسم و له م پرسته یه دا نه رکي ته واوکه ری به یاریده ی کاری (بنووسه) ی پی سپیرراوه .

۴. له پرسته ی چواره مډا جیناوی (هی) له بری نه و شته به کارهینراوه که جیناوی پرسى (کي) خواه نديتی و بوته (دیارخراو). (ته واوکه ری به یاریده) یه .

تیبینی: جیناوی (هی) ژماره و پره گز (جنس) پیشان نادات.

نه گهر سهیری پرسته کانی به شی (ب) بکه ین ده بینین جیناوی (یا- یی- یین) هه یه که له جیاتی ناوی شتی که به کارهینراوه که تایبه ته به شتی که وه یان که سی که خواه نده که یه تی.

۱. له پرسته ی په که مډا جیناوی (بی) له بری نه و شته به کارهینراوه که تایبه ته به (خانیه که وه) و نه هه پفتیه، (دیوار)، له م پرسته یه دا نه رکي (بکه ر) ی پی سپیرراوه .

۲. له پرستې دوه مېدې جېناوې (يا) له برې نه و شته به کاره پېنراوه که تۆ
 خاوه ندي نه ویت و داوات لې کراوه بيخو پېنېته وه (کتېب) و له م
 پرستېه دا نه رکې (به رکار) ی پې سپېرراوه .
۳. له پرستې سېیه مېدې جېناوې (پېن) له برې نه و شتانه به کاره پېنراوه که
 من خوداني نه وانم و داوام لې کراوه پېيان (بکوژم) و له م پرستېه دا
 نه رکې ته واکه ری به یاریده ی کاری (بکوژه) ی پې سپېرراوه .
۴. له پرستې چواره مېدې جېناوې (يا) له برې نه و شته به کاره پېنراوه که
 جېناوې پرسې (کې) خاوه ندېتې، و له م پرستېه دا بوته دیارخواو .

تېبینې: له کرمانجې ژور وودا شیوه کانی تاکی نه م جېناوه په گه ز
 پېشان ده دهن، (يا) بومی (پې) بو نیر .
 پېن: بو کوی نیرو می، واته په گه ز پېشان نادات .

دەستوور:

جىناۋى ھەيى (ھى - ئى - يا - يى - يىن) ^(۱) . ئەو جىناۋىيە كە بۇ خاۋەندىتى
بەكار دەھىنرېتو خاۋەنەكەي دەشېت ناۋ، يان جىناۋىيىتو لەرستەدا نەركى ئەو
ناۋى پى دەسپىررېت كە جىي دەگىرېتەۋە.

راھىنان (۱)

- ئەم جىناۋانە بۇ چ ناۋىك دانراۋن بىان نووسە:
۱. نمرەي نەسرېن لەھى من بەرزترە.
  ۲. ئەسپەكەي تۆ، لەھى من خىراترە.
  ۳. ئاھەنگەكەي ئىۋە لەھى ئىمە خۆشترېۋو.
  ۴. پەرتوۋكىن من ويىن تە زۆر بەسوۋدن .
  ۵. مامۇستاي ئىمە ھاتوۋە ھى ئىۋە نەھاتوۋە.

---

(۱) لە كرمانجى خواروۋدا لەجىياتى جىناۋى (ھى) جىناۋى (ھىن) بەكار دەھىنن. پىلاۋەكە ھىن من بوو.
لە كرمانجى ژوردا لەجىياتى جىناۋى (يا) (ئا) بۇ تاكى مى بەكار دەھىنن و لەجىياتى (يى) (ئى)
بۇ تاكى نىر بەكار دەھىنن و لەجىياتى (يىن) (ئىن) بەكار دەھىنن.
ئەڭ كىتېبە يا مە / ئەڭ كىتېبە ئا مە .
ئەڭ مامۇستايەي مە / ئەڭ مامۇستايە ئى مە .
- لە كرمانجى ژوروۋدا لەجىياتى جىناۋى ھەيى (يىن) جىناۋى (يىت - ئىت) - (يىد - ئىد -
ئىن) بەكار دەھىنن، (يىن) ئىستا لە نووسىندا بەكار دەھىنن.
ئەڭ سىڭھيىن بەراۋرىيانن / ئەڭ سىڭھ (ئىن - ئىت - يىد - يىت) بەراۋرىيانن.

راهینان (۲)

له جیاتى ئەو ناوانەى هێلیان بە ژێردا هاتوو ه جیناوى هه یی دابنئ:

۱. ئەقە گوندئ مەنینه، گوندئ ئەوانە.
۲. ب پینووسئ خۆ بنقیسه.
۳. ئەسپه که ی تۆ له ئەسپه که ی من خیراتره.
۴. ئافا کانیا ژ ئافا رووباری پاکژتیه.
۵. به قسه ی دوژمن نارۆم به رپوه.

راهینان (۳)

ئەم پرستانه شی بکهوه:

۱. وتاری به که م هی فیسار بوو.
۲. باخچئ مه ژئئ وه جوانتیه.
۳. شۆرشی کوردستان هی گه لی کورده.

راهینان (۴)

جیناوى (هئ) له سئ پرسته دا به کاربهئنه به مهرجئك ببئته:

۱. بکه ر.
۲. بهرکار
۳. ته واوکه ری به یاریده.

هاوه‌لناوى بکەر

هاوه‌لناوى بکەرى دارىژراو

١. مروڤى نووسەرو خوڤنەر روونا کبیرن .
٢. کالای ییانی کرپار بوڤ خوڤى دە کیشیت .
٣. دەردى گوشندە دەرمانى نییه .
٤. بدەستین لەرزوڤ و بچاقین گریوڤ ژینا خوڤ نەبوورینه .
٥. زانا دانایە و دانا توانایە
٦. نانەواى گەرەگەمان مروڤىکى دەستپاکە .
٧. مروڤى نقستى هاى ژ خوڤ نییه .
٨. قوتابى کەوتوو زیان لە خوڤى و لە میللەتەگەى دەدات .
٩. پیاوى بچوڤ لەش دروست و بەهیزە .
١٠. زەلامى بکوژ پیتقیە بیهتە سزادان .
١١. خواى پەروەردگار تاوانبار دەبەخشیت و پاداشتى مروڤى دادگەرىش دەداتەوہ .
١٢. هەلگەرى بەرپرسییەتى بارى سەرشانى قورسە .

خستنه روو:

ئەگەر بە وردی پرستەکانی سەرەوه بخویننەوه و لییان وردبینەوه،
دی بێنن که لە ھەر پرستەیکدا، پەیفیک یان زیاتر لە پەیفیک ھەیە که
واتای بکەریی دەبەخشیت و دەلالەت لە کار ئەنجامدەرە که دەکات، بۆ
نمونه:

۱. لە پرستە یە که مەدا ھەردوو پەیفین (نووسەر) و (خوینەر) کە سەك
دەردەخەن کە کاری نقیسین و خواندنێ ئەنجام دابیت و ئەق کار
ئەنجام دانەژی بوویتە سیفەتە کا ھەمیشەیی و بەردەوام بۆ وان.
ئەمانە ھەردووکیان لە پەگی کارو پاشگر دروستکراون.

۲. لە پرستە ی دوو مەشدا پەیفی (کریار) لە پەگی کارو پاشگر
دروستبوو و بە ھەمان شیوە و ناوای پێشوو سیفەتە کا ھەمیشەیی و
بەردەوام ب وان کە سان دەبەخشیت کو کاری کرینی ئەنجام
دەدەن.

۳. پرستە ی سییەم، پەیفی (کوشندە) دەگریتە خوێ کە ئەویش ئەم
سیفەتە بە ھەلگرە کە ی دەبەخشیت و لە پووی دروستبوونیشە و
لە پەگی کارو پاشگر دروستبوو.

۴. ھەر بە ھەمان شیوە، ھەردوو پەیفین (لەرزۆک) و (گریۆک) لە پرستە ی
چوارە مەدا ئەو سیفەتە ھەمیشەییە بە خاوەنەکانیان دەدەن و
لە پووی دروستبوونە و ھەریەک ژوان لە پەگی کارو پاشگریک دروست
بوو، چاوگی یە کە میان (لەرزین) و یی دوو مەشیان (گریان) ە.

۵. په یفه کانی (زانا) و (دانا) و (توانا) ش که هر سیکیان هاوه لئاوی بکهری داریژراون و ده لاله ت له سیفه تیکی به رده وام ده کهن بو خواوه نه کانیان نه وانیس هر له پره گی کارو پاشگریک دروستکراون.
۶. له پرستی شه شه م دا په یفی (نانه وا) ده لاله ت له که سیک ده کات که سیفه تیکی هه میشه یی به خووه هه لگرتووه و له ناوی به رجه سته ی (نان) و پاشگریک دروستبووه و بووه به هاوه لئاوی بکهری داریژراو.
۷. له پرستی حه فته مدا په یفی (نقستی) واته (نوستوو) هر نه و مه به سته ده به خشیت که په یفه ده ستنیشانکراوه کان له پرسته کانی پیشوودا ده یبه خشن، به لام له پرووی دروستبوونه وه له قه دی چاوگی (نقستن) و پاشگری (ی) دروستبووه و ده لاله تیش له و که سه ده کات که کاری نوستنه که ی نه نجام دایه.
۸. له پرستی هه شته مدا ده بینین پاشگری (وو) ده خرپته سه رقه دی چاوگی (که وتن) بو نه وه ی بیکا به (که وتوو = که وتی) که هاوه لئاویکی بکهری داریژراوه.
۹. په یفی (بخور) ژی، هاوه لئاوی بکهری داریژراوه و له پیشگرو پره گی کارو پاشگره اتیه دروستکردن، نه و ژی سیفه ته کا هه میشه یی بقی که سی دده ت.
۱۰. (بکوژ) ژی ل پرستا ده هی، هاوه لئاوی (بکهری) داریژراوه و له پیشگرو پره گی کاره اتیه دروستکردن.
۱۱. له پرستی یازده هه مدا سی په یف هه ن کو دینه (هاوه لئاوی بکهری) داریژراو، نه و سی په یفه ژی بریتین له: (په روه ردگار) و (تاوانبار) و

(دادگەر)، كو هەرسىك ب يەك دەستوور ھاتىنە دروستکردن ئەو ژى
ناوى واتايى و پاشگرە .

۱۲. وشەى (ھەلگر) یش لە پستەى دوازدەمدا لە پيشگرو پەگى كار
دروستبوو و بوو بە ھاوئناوىكى بكەرى داپژراو.

دەستوور:

ھاوئناوى بكەرى داپژراو پەيشىكە بە زۆرى لە چاوگەو دیتە دروستکردن بە ھۆى
پيشگرو پاشگرەو، ھەندىكىشيان ھەن كە لە ناوو پاشگر دەينە دروستکردنى، ئەق
پەيقانە ژى دەلالت ژ (كارگەر) ى دكەن و واتاي بكەرى ژى دەبە خشن.

دروستکردنى ھاوئناوى بكەرى داپژراو:

وەكو لە پيشەو گوتەمان سەرچاوى دروستکردنى ئەق جورە ھاوئناو چاوگو
ناو، دروستکردنەكەش بەم جورە دەبيت:

۱. پەگى كار لەگەل پاشگرىك: بە زۆرىش ئەو پاشگرىن كو دگەل (پەگى كار)

بكار دىن ئەقەنە:

ن- پاشگرى (ەر) وەكو: نووسەر، خوینەر.

ب- پاشگرى (يار) وەكو: فرۇشیار، كریار.

پ- پاشگرى (ندە) وەكو: بڕندە، كوشندە.

ت- پاشگرى (وك) وەكو: گەپوك، مژوك.

ج- پاشگرى (ەك) وەكو: كۆژەك، گیرەك.

چ- پاشگرى (ا) وەكو: بىنا، زانا

۲. ناو له گه ن پاشگر، هه ندى له و پاشگرانه ته نيا ده چنه سهر ناوى واتايى و

دهيانكهن به هاوډئناوى بكهرى دارپژراو كه هه ندى له م پاشگرانه نه مانهن:

ن- پاشگرى (مهنډ) ودهكو: هوشمه نډ، به هره مه نډ...

ب- پاشگرى (بار) ودهكو: تاوانبار، سته مبار...

پ- پاشگرى (گهر) ودهكو: دادگهر، سته مگهر...

ت- پاشگرى (گار) ودهكو: پهروهر دگار...

ج- پاشگرى (وان، قان) ودهكو: مه له وان، هوزانقان...

چ- پاشگرى (ناك) ودهكو: خه مناك، ترسناك...

ح- پاشگرى (وهر) ودهكو: به هره وهر، هونه وهر...

هه ندى كي شيان ده چنه سهر ناوى بهرجه سته و دهيانكهن به هاوډئناوى بكهرى

دارپژراو ودهكو.

ن- دوا، دوان، قان، ودهكو: نانه ووا، شاخه وان، دارقان

ب- نده ودهكو: بائنده.

پ- وهر ودهكو: سهروهر.

۳. پيشگر له گه ن ره گى كار له گه ن پاشگر ودهكو:

ب + خو + هر = بخور - نه خور

ب + كه + هر = بكهر - نه كهر

۴. پيشگر له گه ن ره گى كار ودهكو:

بمر، بسوت، بنووس، بگور، نه گور، نه كوژ

۵. قەد ئەگەل پاشگر وەكو:

ئ - پاشگری (وو، ی) که دەچیته سەر قەدی چاوگی تیئە پەری (تائی و دانی) وەكو:

نوستن   نوست + وو (ی) = نوستوو (نوستی).

مردن   مرد + وو (ی) = مردوو (مردی).

بەلام ئەگەر چاوگە که (یایی) بوو ئەوا پاشگر دەبیته (و) ئەجیاتى (وو) وەكو:

فرین   فری   فریو   (فریی).

بەزین   بەزی   بەزیو   (بەزیی).

ب- پاشگری (دوار، دقان) دەچیته سەر قەدی چاوگی تیئەرو دەیکا بە هاوئناوی

بکەری داریژراو وەكو:

خویندن = خویند + دوار = خویندەوار (خویندەقان)

۶. رەگی کاری داریژراو وەك:

هەنگر، هەئبەر، هەئفر

ئەمانە هەندیک بوون ئەو پاشگرانەى که بەکاردین بو دروستکردنى هاوئناوی

بکەری داریژراو.

هەندیک تیبینى:

۱. ئەو هاوئناو بکەر داریژراوانەى که بە پاشگری (ندە) کوئاییان دیتو ئە رەگی

کارەو دروستدەبن بە زۆرى بو کارو سیفەتیکی ناجیگیر بەکاردین، بو ئەمۆنە که

دەئین:

(کوشندە) مەبەستمان کەسیکە یان شتیکیە که کاری کوشتنە که ئە نجامدەدات و بە

ئە نجامدانى کارەکه سیفەتەکەى ئەسەر لادەچیئ، ئەم جوړە هاوئناو بکەرانه ئە

کوردیدا بەکارهینانیان دەگەن و کەمە.

۲. ئەو ھاۋەنناۋە بىكەر داپىژراۋانەي كە لەرەگى كارو پاشگىرى (ا) دەيتە دروستكردن
جۆرە بەردەوامى و جيگىرى و موكومىيەك لە كارو سيفەتەين وان دا ھەيە، وەك
(زان)، واتە كەسەك ئەو سيفەتەي بە بەردەوامى تەيدا ھەيەت.

۳. ئە ھاۋەنناۋى بىكەرى داپىژراۋى وەك (كەريار) پەندەچەت ئەو پاشگەرى كە خراۋەتە
سەر رەگى كاردەكە پاشگىرى (ار) بىت بەلام بۇ دەربەرىنى سووكتەر، بوۋە بە (يار)،
واتە ئەو (ى) يە وەكو ناۋەندەك ھاۋەنناۋە دەربەرىنە كەي سووكتەر كەردوۋە.

۴. پاشگىرىن (كار، گەر) كە دەخەيتە سەر ناۋى واتايى و دەيكەنە ھاۋەنناۋى بىكەرى
داپىژراۋ، جۆرە موبالەغەو زەندە رۇنيەك لە سيفەتەكەيدا رۈودەدات بۇ نەمۈنە
(ستەمگەر) كەسەكە كە زولم و ستەمىكى زۆرى ئى چاۋدەروان دەكرىت.

۵. پاشگىرى (گەر) ئەگەر خرايە سەر ناۋى بەرجەستە، نايكا بە ھاۋەنناۋى بىكەرى
داپىژراۋ بەئكو دەيكاتە ناۋى پيشە وەكو: ئاسنگەر، دەرمانگەر، مسگەر، بەلام
پاشگىرى (موا، دوان، قان) ناۋى بەرجەستەش دەكەنە ھاۋەنناۋى بىكەرى داپىژراۋ
(ناۋى بىكەرى داپىژراۋ) وەك: نانەوا، شاخەوان، دارقان.

۶. پيشگىرى (نە) كە خرايە پيش رەگى كاردەۋە دەيكە بە ھاۋەنناۋى بىكەرى
داپىژراۋ (ناۋى بىكەرى داپىژراۋ) بەلام ئە واتادا بە پىچەۋانەي ئەو ھاۋەنناۋە
بىكەر داپىژراۋەيە كەبەھۇي پيشگىرى (ب) و رەگى كاردەۋە دروست دەيتە وەك:

نەمر × بمر

نەبين × ببين

نەسۈت × بسۈت

نەخۇر × بخۇر

نەگۈر × بگۈر

۷. پاشگىرى (ناك) دەخەيتە سەر ئەو ناۋە واتايىانەي كە واتايىكى ناخۇش
دەبەخشن و دەيانكەن بە ھاۋەنناۋى بىكەرى داپىژراۋ (ناۋى بىكەرى داپىژراۋ)،
ھاۋەنناۋەكانىش واتاي ناخۇشيان ئى بەدى دەكرىت وەك: ترسناك، خەمناك.

۸. زۆربەي نەو چاۋگە دارپىژراوانەي كە بەھۇي پيشگري وەكو (ھەل) و (دا) و (را) دروستدەبن ھاوہلناوى بکەري دارپىژراويان بەھۇي رەگى کارەوہ لى دروست دەكرىت.
- ھەلگرتن ← ھەلگر
 ھەلبەزىن ← ھەلبەز
 داگرتن ← داگر
 دامالين ← دامال
 رامالين ← رامال

راھيئان (۱)

لەم دىرە ھۆنراوانەدا ھەر ھاوہلناويكى بکەري دارپىژراو ھەبىت دەريان بەيئەو دەستوورى دروستکردنەكەيان پوون بکەوہ:

۱. لە دەست ئەم چەرخە زانا زۆر كەسادن

ھەميشە دىل و مەست و نا مرادن

۲. ئەي فريشتەي چاو بەخومار

بەلام بيكەسى ھۆشيار

بيكەسى دنيای نووسين

دانەري بەستەي شيرين

مەبەستى من و تۆيە

بۆ ئەو، ئەو پۆرۆيە

(گوران)

۳. مـه ژيک قه کـه نـ

له وړا ئه زى په رستقانى

به ژنا ته يا شه نگو شه پال

سـونـدى دخـوم

چ ئه قرؤ بيت، چ سوباهى

ئـه و دقـيـتن

هه موو هيقي بيډ ته بيډ فرى

۴. ميوه ي گه يشتووى زه ردو سوورى باخ

جړيوه و جووکه ي دارستانى شاخ

۵. ملي که چکرد وه نه وشه که وته به رپيت وهك قه باحه تبار

که ده رکه وت خالى ليوت تيگه يي شيت و خه تابه .

۶. مزگه وتى کاتى چيشته نگاوى چول

وهك مردوو كفنى بيډه نكي به كول

پاهينان (۲)

له م چاوگانه ي خواره وه هاوه لئاوى بکه رى دارپژراو دروست بکه و

چونيه تى دروستکردنه که ش پيشان بده :

(سوتاندن - گوړين - نفستن - تيکردن - هه لکه فتن)

پَاهِيَّان (۳)

وه لامي نه م پرسيارانه بدهوه:

۱. جياوازی له نيوان نه و هاوه لئاوه بکهره دارپژراوانه ی که به هو ی پاشگری (ه) و پاشگری (گه) دروست ده کړين چييه؟ له پووی دروست بوون و سيفه ته کانيانه وه.
۲. جياوازی له نيوان هه ردوو په يقي (سته مگه) و (ناسنگه) چييه؟ له پووی:

د - شيوه ی دروست کردن.

ب - مه به ستي به کاره يان.

پَاهِيَّان (۴)

له پرسته ی (که لی زاناو تيگه يشتوو به ئامانچ ده گات):

۱. وشه ی زانا چييه و چوَن دروست کراوه؟
۲. وشه ی تيگه يشتوو چييه و چوَن دروست کراوه؟
۳. وشه ی زانا، تيگه يشتوو نه رکيان چييه؟
۴. وشه يه کی تر بهينه که به شيوه ی وشه ی زانا دروست کرابيټ.
۵. وشه يه کی تر بهينه که به شيوه ی وشه ی تيگه يشتوو دروست کرابيټ.

پَاهِيَّان (۵)

له چاوگی (به زين، مردن) به چه ند رټگا هاوه لئاوی بکهری دارپژراو دروست ده کړيت؟ نيشانی بدهو له پرسته دا به کاريان بهينه:

هاوه‌لناوی بکه‌ر

هاوه‌لناوی بکه‌ری لی‌کدراو

ئه‌م نمونه‌ ب‌خوینه‌وه:

۱. وان مه‌یخو‌ران ئه‌بته‌ر گرین
بی‌ قووه‌ت و ره‌نگ زه‌ر گرین
وه‌لا ژ دل که‌ر که‌ر گرین
خانی به‌سه ئاهو ئه‌سه‌ف
۲. ده‌لین دلمان له‌یه‌ک پا‌که، برای دینین له‌یه‌ک نه‌سلین
که‌چی چاومان به‌خیری یه‌کتری هه‌لنایه، که‌چ بینین
۳. له‌رێ ئه‌وه‌ری شاخ ده‌نگی زه‌نگ دی
له‌ شوێنی راو‌که‌ر ته‌قه‌ی تفه‌نگ دی
۴. گه‌لی دوا‌که‌وتوو به‌شی جه‌خاره
قور به‌سه‌ر ئه‌وه‌ی به‌ست و هه‌ژاره
۵. که‌س به‌ ئه‌لفازم نه‌لی‌ خو‌ کوردیه‌ خو‌ کوردیه‌
هه‌ر که‌سی‌ نادان نه‌بی‌ خو‌ی تال‌بی مه‌عنا ده‌کا

خستنه روو:

له بابته تی هاوه لئاوی بکهری داریژراودا نه ومان دهرخست که نه و
جوړه هاوه لئاوه به پله ی یه که م له چاوگه وه دهیته دروستکردن به
یارمه تی پاشگرو پیښگره وه، هروها هندیکیښیان له پروی
دروستبوونه وه سهرچاوه که یان ناوی واتایی و بهرجه سته یه له گه ل
پاشگر.

له م وانه یه شدا نه گه ر نه و هونراوه و هوزانانہ ی به نمونه هیئاومانن
بخویننه وه دهینین:

۱. له نمونه ی یه که مدا خانی هوزانقان په یقی (مه یخوران) ی
به کارهیئاوه که له ناوی (مه ی) و (په گی کار) دروستبووه و
سهرچاوه ی په یقه که ش چاوگی لیکنراوی (مه یخواردنه وه) یه، بویه
به م پییه په یقی (مه یخوران) یش وه کو هاوه لئاوی بکهری لیکنراو
به کارهاتووه و نه م هاوه لئاوه سیفه تیکی هه میشه یی ب وان که سان
دهدات کو کارو پیښین وان ب به رده وامی (مه ی) څه خوارنه .

۲. له نمونه ی دووه میښدا (پیره میږد) ی هوزانقان په یقی (که چ بینین) ی
به کارهیئاوه و نه م په یقه ش له هاوه لئاوی ساده ی (که چ) و له په گی
کاری چاوگی (بینین) وه دروستبووه و په یقه که وه سفی جیناوی
(نیمه) دهکات که له هونراوه که دا له شیوه ی جیناویکی لکاودا
دهرکه وتووه له گه ل وشه ی (چاو) دا، نه م په یقه ش وه کو هاوه لئاوی
بکهری لیکنراو به کارهاتووه چونکه سیفه تیکی به رده وام به و
که سانه ددات که کارو پیښه یان که چ بینیه .

۳. لە نموونەى سىيەمدا (گۆران)ى ھۆزانفان پەيىقى (پاوكەر)ى بەكارھىناوھو ئەم پەيىقەش لەناوى (پاو)و (پەگى كار)ى (كە)و پاشگىرى (ەر) دروستبووھو سەرچاوھى دروستکردنەكەشى دەگەرپتەوھو بۆ چاوكى لىكدراوى (پاوكردن)و سىفەتتىكى ھەمىشەيىش بە خاوەنەكەى دەدات كە ئەويش سىفەتى پاوكردنە.

۴. لە نموونە ھۆنراوھى چوارەمدا ھۆزانفان ھاتووھ، ھاوھلناوئىكى بكەرى لىكدراوى لە چاوكى تىنەپەرى (دواكەوتن)ھوھ وەرگرتووھ، ئەويش بە وەرگرتنى قەدى چاوكەكەو ئىنجا زيادکردنى پاشگىرى (وو) بۆ سەر قەدەكە، ديارە چاوكە لىكدراوھكەش لە بنەردەدا لە ھاوھلكارى (دوا)و چاوكى سادەى تىنەپەرى (كەوتن)ھوھ پىكھاتووھ، بۆيە ھاوھلناوھ بكەرە لىكدراوھكەش ھەربەو چەشنە لە ھاوھلكارى (دوا)و قەدى (كەوت)و پاشگىرى (دوو) دروستبووھو سىفەتتىكى ھەمىشەيىو بەردەوامىى داوھ بەو ناوھى كە لەپىشىيەتى كە ئەويش ناوى (گەل)ھ.

۵. لە نموونەى پىنجەمىشدا پەيىقى (خۆكرد) دىتە بەرچاوكە لە جىناوى خۆيى (خۆ)و قەدى (كرد)ى چاوكى تىپەرى (كردن)ھوھ دروستبووھو ئەم پەيىقەش لەم دىرە ھۆنراوھىدا وەكو ھاوھلناوئىكى بكەرى لىكدراو بەكارھاتووھ.

دەستوور:

ھاۋەلناۋى بىكەرى ئىكدرارو، پەيئىكە سىفەتتىك و توانايەكى تايىبەتى
بە ھەنگرەكەى دەبەخشىت و ئەم جۆرە ھاۋەلناۋە بىكەرانش لە كوردیدا بە چەند
شىۋەدەك دەينە دروستکردن، گرىگترىنيان ئەمانەن:

۱. ناو لەگەل ڤەگى كار، يا ھەر دەتوانىن بلىين ئەف جۆرە ژ (ڤەگى كار)ى ئەو چاۋگە
ئىكدراروانە دروست دەبن كەبەشى يەكەمى چاۋگەكانيان ناۋە، وەكو:
پىياو كوژ، خوا پەرست، ھەوالگر، دەرمانفرۆش، وینەگر، خوينمژ كە لە چاۋگە
ئىكدرارەكانى (پىياو كوشتن، خوا پەرستن، ھەوالگرتن، دەرمانفرۆشتن، وینەگرتن،
خوينمژين) ەو دروستكراون.

۲. ھاۋەلناۋ لەگەل ڤەگى كار: ئەمەش ئەو چاۋگانە دروست دەبىت كەبەشى يەكەمىيان
ھاۋەلناۋە وەك:

كەچ بىن، تىژرۇ، خوشنوووس، ڤەشپۆش، گەشپىن.

۳. ھاۋەلكار لەگەل ڤەگى كار لەگەل پاشگر وەك:
كەمخۇر، زۇرخۇر.

۴. ھاۋەلكار لەگەل ڤەگى كار وەك:

پىشرو، زۇرودە، كەم دوو (دوى).

۵. ناو لەگەل ڤەگى كار لەگەل پاشگر يان پىشگر وەكو:
نانخۇر، خەباتكەر، ئىشكەر، نانبدە

۶. ناو يان جىناۋى خۇيى لەگەل قەدى چاۋگى تىپەر وەك:
دەستکرد، خۇکرد.

۷. جىناۋى خۇيى لەگەل ڤەگى كار وەك:

خۇبىن، خۇراگر، خۇھەلكىش، خۇناس.

۸. جیناوی خوئی له گه‌ن رەگی کار له گه‌ن پاشگر وهك : خو خۆر
۹. ناو له گه‌ن قەدی چاوگی تیپەر له گه‌ن پاشگری (وو) یان (ی) یان (ە) وهك :
- نان بردوو (نان بردی، نان برده)
- کار کردوو (کارکردی، کار کرده)

تیپینی :

هاوه‌لناوی بکه‌ری ئیکدراو وه‌کو ناو له‌پسته‌دا به‌کار دیت و لهم باره‌دا ده‌توانین ناوی ئی بنیین (ناوی بکه‌ر)، هه‌روه‌ها تاییه‌تیپه‌کانی ناویش و مرده‌گریته‌ وه‌کو :

۱. ده‌کری کۆ بکریته‌وه‌ وه‌ك :

خوا په‌رستان له په‌رستگه‌کاندا ده‌ژین.

۲. هه‌روه‌ها وه‌کو ناو ده‌بیته‌ ناسراو نه‌ناسراو وه‌ك :

ده‌رمانفروشه‌که کۆمه‌ ئیک ده‌رمانی تیکچووی فری دا.

ده‌رمانفروشیك له‌ریگادا تووشم بوو.

۳. نه‌رکه‌کانی ناویش ده‌بینی، ده‌بیته‌ (بکه‌ر، به‌رکار، نیه‌اد، ته‌واوکه‌ری به‌یاریده،

دیارخه‌ری ناو، جیگری بکه‌ر، ته‌واوکه‌ری کاری ناته‌واو) .

وه‌ك :

۱. وینه‌گره‌که دوو وینه‌ی بو‌گرتین. (بکه‌ر)

۲. من وینه‌گر ل ئاهه‌نگا نه‌ورۆزی دیت. (به‌رکار)

۳. وینه‌گره‌که شارمزیه (نیه‌اده)

۴. دی ئه‌ف وینه‌ی ژوینه‌گری کرم. (ته‌واوکه‌ری به‌یاریده)

۵. وینه‌ی وینه‌گره‌که زۆر کال بوو. (دیارخه‌ری ناو)

۶. ئه‌مه‌ کامیرای وینه‌گره‌که‌یه. (ته‌واوکه‌ری کاری ناته‌واوه)

۷. وینه‌گره‌که بینرا. (جیگری بکه‌ر)

راھینان (۱)

لەم دێرە ھۆنراوانەدا ھەر ھاوھلناویکی بکەری لیکدراو ھەیە دەریان
بھێنەو دەستوری دروستکردنەکیان نیشان بدە:

۱. لەو پرا کو دەما ژ غەیب فەك بوو

تەئریخ ھەزارو شپست و ئێك بوو

ئیسالە گەھشتە چلو جارن

وی پێشپەرەوی گونەھکاران

۲. فرمیسکی چاوم شەتاو ئەدا جۆش

وھنەوشە لەتاو دەردی من شین پۆش

۳. نێرگزا شەھلا شەپالی ئاسەمینا مێرغوزار

لەب خەمۆشی، مە ی فروشی، دیم پەیاڵا، کیی توو

۴. ئەگەر گوناھیی وە نەم کەری بار

بەسەر، بەشمشیر، بە تەناف، بەداو

وھگەر نە حەیفەن بە واتە ی بەدگۆ

نە پەردە مانۆ پازی من و تۆ

پاهينان (۲)

وه لامي نه م پرسيارانه بده وه :

۱. جياوازي له نيوان هاوه لئاوي بکهری داريژراو وليکدراو چييه له
پرووی دروستبوونه وه .

۲. که ی هاوه لئاوي بکهری ليکدراو وه کو ناو له رسته دا به کارديت و
نه و نه رکانه ش چين که پتي ده سپيرريت ؟

پاهينان (۳)

له م رسته و ديړه هونراوانه دا جوړی وشه هيل و به ژيړدا هاتووه کان و
چونيه تي دروستبوونيان و نه رکه کانينان پيشان بده :

۱. مروقي کيم پرس زوو تشتي فيرنابت .

۲. چه رخی سته مکار نه يبه خشي به که س .

دليکی بي غه م، ژينيکی سهر به ست .

۳. نه وه موژگانی توپه يا وه کو تيريکی دلدوزه

نه وه بالايی توپه يا به قوربان سهرووی بوستانه

۴. مروقي کوستکه وتوو بير له مال و سامانی دنيا ناکاته وه .

۵. زالمه ی له خوا نه ترسه ی کافره ی بي مروته

قاتله ی عاشقکوژه ی جه لاده که ی خونخواره که م

پاهینان (۴)

هاوه لئاوی بکه ری لیكدراو له م دوو چاوگه دروست بکه ، ئینجا هر
یهك له هاوه لئاوه كان وهكو ناوی بکه ر له دوو پرسته دا به کاریینه به
مه رجیک هه ریه که یان له پرسته کانی یه که مدا بووبیتته به رکرو
هه ریه که شیان له پرسته کانی دووه مدا بووبیتته ته واوکه ری به یاریده .
(نووسین، فرۆشتن)

پاهینان (۵)

به چه ند پێگا ده تواندری هاوه لئاوی بکه ری لیكدراو دروست بکړیت؟
بۆ هه ر پێگایه ك دوو نمونه بهینه وهو له پرسته دا به کاریان بهینه .

پاهینان (۶)

له م چاوگانه (کوشتن، مالدین، کیشان، بردن) هاوه لئاوی بکه ری
لیكدراو دروست بکه و چۆنیه تی دروست بوونی بنووسه .

هاوەلناوى كراو

هاوەلناوى كراوى دارپژراو

ئەم رێستانه بخوێنهوه:

١. نامەیهكى نووسراوم بۆ ئازادى هەقالم نارد.
من نامەكا تقیسی بۆ ئازادى هەقالی خوێنارد.
٢. زهوى كیلاو بهزۆرى گەنم و جۆى لى دێته چاندن.
زهفيا كیلاى ب زۆرى گەنم و جه ژى دهیتە چاندن.
٣. نانى سووتاو و ماستى ترشاو مهخۆ.
نانى سوۆتى و ماستى ترشیاى مهخۆ.
٤. له گەشت و گوزاردا بهزۆرى خەلك گوشتى برژاو دهخۆن.
٥. ئەم سیوه فرۆشراوانه، سیوى ناوچهى بهرواریان بوون.
قان سیقین فرۆتى، سیقین دهقەرا بهرواریان بوون.
٦. ئیمه گوشتهى دهستى نهخوێندهوارى و ههژارىن.
ئەم گوشتهيا دهستین نهخوێندهفانیی و ههژارینه.

خستنه ږوو:

له وانه کانی پېشووداو له باسی هاوۀ لئاوی بکۀ ردا گوتمان ؤه و جوړه
هاوۀ لئاوانه سیفه تیکی هه میشه یی و به رده وام به خاوه نه کانیان
ده به خشن و ده لاله ت له کارکۀ ره که ده کۀن. له م بابه ته تازه یه ش دا
نه گۀر به وردی ته ماشای پستین سهره وه بکۀین ده بینین که:

۱. له پرستۀی یه که مدا په یقی (نامه) که ناویکی گشتیه له پال هه ردو
په یقی (نووسراو، نفیسی) دا به کارهاتووه که له چاوگی
(نووسین، نفیسین) هوه هاتینه وەرگرتن و په یقه کانیش به م شیوه
تازانه یان بووینه سیفه تیکی هه میشه یی بۆ په یقی (نامه) که و ؤه وه
درده خۀن که ناوی (نامه) کرده وه یه کی به سهردهاتووه و ؤه م
کرده وه یه، ؤه و سیفه ته هه میشه یی یه پیبه خشیوه.

۲. له هه ردو پرستۀی دووه میشتا په یقه کانی (کیلراو) و (کیلائی) که
یه که میان له گۀل په یقی (زهوی) و دووه میشیان له گۀل په یقی
(زه قیا = زه قی) به کارهاتوون ؤه مانه هه ریه که یان له پرووی
دروستبوونه وه له چاوگی (کیلان) هاتینه دروستکردن و
هه ریه که شیان سیفه تیکی هه میشه یی به رده وام به (زهوی -
زه قی) یه که ددهن، به لام دیاره له پرووی ده ستووری دروستکردنه وه
ۀه م دوو په یقه توژیک جیاوازی له نیوان چوڼیه تی دروستکردنیان
هه یه.

۳. له پرسته ی سټیه می شدا په یقی (سووتاو) کرده و دیه کی به سه رداها تو و و بوی بو و به سیفه تیکی هه می شه یی و و دی سفی په یقی (نان) ی پیکرد و و، نه مه له پرووی و اتاو، له پرووی دروست بو و نیشه و و ته ماشا ده که ین وشه که ده چټه سه ر چا وگی (سووتاو)، که چا وگیکی ساده ی تینه په پی نه لفییه .

۴. هه ر و ه ها له پرسته ی چوار ه مدا به ه مان شی و و و شه ی (برژاو) ها و ه لئا و یکی کراوی داریژ را و و سیفه تیکی هه می شه یی به خوی و و و گرت و و و له پرووی دروست کرد نیشه و و له چا وگی (برژان) دروست کرا و و، که نه ویش چا وگیکی تینه په پی ساده ی نه لفییه .

۵. له پرسته ی پینجه مدا په یقی (فروشراو) ها و ه لئا و ی کراوی داریژ را و و و له پرووی دروست کرد نه و و و له چا وگی تیپه پی (فروشتن) و و و و ه ر گیر او و .

۶. له پرسته ی شه شه مدا په یقی (کوشته) ها و ه لئا و ی کراوی داریژ را و و و و له پرووی دروست کرد نه و و و له چا وگی تیپه پی (کوشتن) و و و و ه ر گیر او و .

ده ستوور:

ها و ه لئا و ی کراوی داریژ را و په یقی که که کرده و دیه کی به سه ردا ها تو و و نه م کرده و دیه بوی بو و به سیفه تیکی هه می شه یی بی نه و و ی بزانی نه و و ی کرده و و و و به سه ردا هیئا و و کییه یان چیییه ، هه ر له بهر نه م هویه شه که نه م جوړه ها و ه لئا و و داریژ را و و به زوری له و چا و گانه و در ده گیر ین که تیپه پرو نادیارن، ها و ه لئا و و

دارپژراوه کهش وەسفی ناویک یان جیناویک دەکات که له پیشیهوه هاتوو، هەر کاتیکیش ئەم جوړه په یقانه به تەنیا له پسته دا به کاریین و ناوو جیناویان له گەلدا نه یەت ئەوا دەبنه ناوو به (ناوی کراو) دەناسرین، بۆ نموونه :

۱. نامه نووسراوه کهم به دەست گەشت. (نووسراو هاوۀناوی کراوی دارپژراوه)

۲. نووسراوه کهم به دەست گەشت. (نووسراو ناوی کراوه)

له پسته ی یه کهمدا وشە ی (نووسراو) هاوۀناوی کراوه وەسفی ناوی (نامه ی) کردوو و تەواو که ریه تی که چی له دوو دەمین پسته دا وشە که دەبیته (ناوی کراو) و وەکو ناویکی ئاسایی به کارهاتوو، دیارە ئەم بارەدا هەموو ئەرکه کانی ناویش دەبینیت و تاییه تییه کانیشی وەر دەگریت.

دروستکردنی هاوۀناوی کراوی دارپژراو :

۱. ئەم هاوۀناوه کراوه به زۆری له چاوگی سادەو دارپژراوی تیپەر دروست دەکریت (پەگی کار) وەر دەگرین ئینجا پاشگری (راو) یان (رای) دەخەینه سەر پەگە که وەک :

نووسین   نووس   نووسراو (نووسرای)

هە ئواسین   هە ئواس   هە ئواسراو (هە ئواسرای)

۲. له شیوه زاری کوردی کرمانجی ژوو روودا هاوۀناوی کراوی دارپژراو له چاوگی تیپەر به فرێدانی نوونی چاوگو زیاد کردنی پاشگری (ی) دروست دەبیته وک :

نقیسین   نقیسی + ی = نقیسی

خواندن   خواند + ی = خواندی

ئێخستن   ئێخست + ی = ئێخستی

کیلان   کیلا + ی = کیلای

۳. چاوگە تینه په پەکان هاوۀناوی کراویان لێ دروست نابێ (تەنیا چاوگە ئەلفیه کانیان نه بیته)، ئەم چاوگە ئەلفیانه هەر چەند تینه په پش بن به لام چونکه له پیکهاتندا له چاوگە تیپەر نادیارەکان دەچن که ئەوانیش هەموویان

دهبڼه چاوگی نه لږی بویه له دروستکردنی هاوهلناوی کراوی داریژراو لهم چاوگه
 نه لږییه تیڼه په رانه، هه مان دهستوری ودرگرتنیان له چاوگه تیپه رڼه نادیاره کان
 به کاردهینن نه ویش به فریدانی نوونی چاوگو زیادکردنی پاشگری (و) یان (ی)
 وهك:

سووتان	سووتا	سووتاو (سووتای)
برژان	برژا	برژاو (برژای)
لکان	لکا	لکاو (لکای)

چاوگه تیڼه په رڼه کانی تر، لهم جوړه هاوهلناویدان لی دروست ناکریت ته نیا
 هاوهلناوی بکهری داریژراویدان لی دیته دروستکردن وهکو له بابته تی پیشوو
 باسکرا.

۴. هه ندی جار له چاوگی تیپه رڼه دتوانین هاوهلناوی کراوی داریژراو دروست بکهرین
 به ودرگرتنی همدی چاوگو زیادکردنی پاشگری (ه) وهك:
- کوشتن: کوشت + ه = کوشته
- بردن: برد + ه = برده
- هه لبرژاردن: هه لبرژارد + ه = هه لبرژارده

راهینان (۱)

له م چاوگانه هاوهلناوی کراوی داریژراو دروستبکهره:
 فه وتاندن، پیچان، دانان، شکاندن، چه سپاندن

پاهينان (۲)

هاوه لئاوی کراوی داریژراو له م پستانه دا دهر بهینه :

- ۱- زهوی کيلراو به برشته .
- ۲- گوندنshine کان جوی خوسينراو ددهن به ولاخه کانيان .
- ۳- شتی فروشراو وهرناگیرته وه .
- ۴- خويندکاره به خشراوه کان خه لات کران .

پاهينان (۳)

هاوه لئاوی کراوی داریژراو له م چاوغانه دروستبکه و له پسته دا به کاریان بهینه :

خزاندن، کراندن، ته کاندن، کرماندن، چه قاندن، شکاندن، خواردن، بینین.

پاهينان (۴)

ئه م پستانه ی خواره وه شی بکه ره وه :

۱. جوگه ی هه لیه ستر او به سووده .
۲. نامه ی نوسراو کو ده کاته وه .

هاوه‌لناوی کراو

هاوه‌لناوی کراوی لیكدراو

(١)

١. جوتیاره سته‌ملیکراوه که زۆر هه‌ژارو کهم ده‌رامه‌ته.
٢. مروّقی دلسووتاو پێویستی به دلدانه‌وه هه‌یه.
٣. پرچی ره‌شداگیرساوی ئەم کچه نیشانه‌ی له‌ش دروستیه‌تی.
٤. ئازادی ده‌ستبراو (ده‌ستبرای) یه‌کیکه له قوربانییانی ره‌فتاری چه‌وتی به‌دکاران.
٥. دوژمنی ته‌نگ پێهه‌لچنراو ناچار بوو خۆی بدا به‌ده‌سته‌وه.
٦. پیاو نابێ دوای کلاوی با‌بردوو بکه‌وێت.

(٢)

١. پێویسته چاودێری دلسووتاوو مال‌رماوانی کاره‌ساتی ئەنقال و به‌عه‌ره‌ب کردنی که‌رکووک و گه‌رمیان بکه‌ین.
٢. به‌شخوراوان له پێناوی وه‌ده‌سته‌ینانی مافه‌کانی خۆیان تێده‌کو‌شن.
٣. ته‌نگ پێهه‌لچنراوان به‌ زووترین کات خۆیان به‌ده‌سته‌وه ده‌ده‌ن.
٤. به‌کریگیراوان ته‌مه‌نیان له ناپاکی به‌رامبه‌ر به‌ گه‌له‌که‌یان به‌سه‌ر ده‌به‌ن.

خستنه روو:

هاوه لئاوی کراوی لیکدراو، نه وهیه که کرده وهیه کی به سه رداها تووه کرده وه که ش وه کو له پيشدا له باسی هاوه لئاوی کراوی دارپژراودا ئاماژه مان پیکرد، بۆی بووه به سيفه تيکی هه ميشه یی، به لام بکه ری کرده وه که دیار نییه و نازانین کییه یان چیه .

ئه گهر چاوێک به سه رجه م پرسته کاندای بخشینین ده بینین ئه و په یقانه ی که بووینه به هاوه لئاوی کراوی لیکدراو، به پێی چهند بنه مایێک ئه م بوونه یان پیدراوه که به م جوړه یه :

٢ -

١. له پرسته ی (١) ی کۆمه له پرسته ی ژماره یه کدا، په یقی (سته ملیکراو) که سيفه تيکی هه ميشه یی به جوتیاره که ده به خشیت و له ناویک و قه دی چاوگی نادیار (لیکرا) و پاشگری (و) دروستبووه . یان به واتاییکی دی ده توانین بلین له ناویک و په گی کاری چاوگی لیکردن و پاشگری (راو) دروستبووه .

٢. له هه مان کۆمه له پرسته دا ئه گهر ته ماشای پرسته ی (٢) بکه یین، ده بینین په یقی (دلسوتاو) وه سفی ناوی (مروڤ) مان پیکردووه، ئه م په یقه بووه به سيفه تيکی هه ميشه یی و جوړی دروستکردنه که ی بریتیه له ناویک و قه دی چاوگی تینه په ری (سووتان) و پاشگری (و)، لیره دا پتویسته سه رنج له چاوگه که بده یین که تینه په رو ئه لفیه، ئه مه ش له وانه ی رابردوو روون کرایه وه .

۳. به هه مان شیوهی سه ره وه پرستهی (۳) په یقیکی تیدایه که
 سیفه تیکی هه میشه یی به په یقه وه سفرکراوه که ده به خشیت و خوشی
 وه کو ناویکی گشتی پیشان ده دات. ئەم په یقه ده بیت به هاوه لئاوی
 کراوی لیکدراو به پیی ده ستوریکی تایه تییه وه دروست بووه.
 په یقه که ش بریتیه له (ره شداگیرساو) که وه سفی ناوی (پرچ)
 ده کات و بووه به سیفه تیکی هه میشه یی بۆی، ئەم هاوه لئاوه کراوه
 (به رکاره) لیکدراو ش له هاوه لئاویک و قه دی چاوی داپرژراوی
 تینه په پی ئەلفی (داگیرسان) و پاشگری (و) دروست بووه.
 هه روه ها له پرسته کانی تریش (ده ستیراو، ته نگ پیهه لچنراو، بابردو)
 هاوه لئاوی. کراوی لیکدراون.

ب- ئەگەر سه رنج له کومه له پرستهی ژماره (۲) بدهین ده بینین له
 هه ریه که له و پرستانه دا په یقیک یان زیاتر هه یه که به شیوه یه کی په یقه
 باسکراوه کانی سه ره وه دروستکراون، به لام چونکه ناویک یان
 جیناویکیان له پیشه وه نه هاتوو و ئەو په یقانه نه بوونه ته سیفه ت بۆ
 په یقی تر، بۆیه ناکری ناویان بنیین (هاوه لئاوی کراوی لیکدراو)، بۆ
 نمونه:

- له پرستهی (۱) ئەم کومه له یه دا هه ردو په یقی (دلسووتاو) و
 (مالرماو) وه کو ناویک له پرسته که دا به کارهاتوون و ئەم دووناو ش
 ئەرکی به رکاریان پی هاتیه سپاردن و له دروستبوونیشیاندا له ناویک و
 قه دی چاویکی تینه په پی ئەلفی و پاشگری (و) دروستکراون، به لام
 نه بوونه ته سیفه تیکی هه میشه یی بۆ هیچ ناویک یان جیناویک، بۆیه

له م باره دا ده كړې پټيان بلټين (ناوی كړاو) و له دروستبوونيشدا
ليكدراون.

- هر به م شيوه له پرسته ی (۲) شدا په یقی (به شخوراوان) نه رکی
بکهری له پرسته که دا ه لگرتووه و تایبه تمه نندیکی ناوی پټو هیه که
نوهیش (کو)یه، وه سفی هیچ ناویک یان جیناویک ناکات، ته نیا نه رکه
تایبه تییه که ی ناو ده بینیت، بویه نه ویش هر پیی ده گوتري
(ناوی كړاو) و ليكدراویشه، چونکه له ناوی (به ش) و قه دی چاوگی
نادیاری (خوران) و پاشگری (و) دروستبووه.

به هه مان شيوه په یقه کانی (ته نگ پټه لچنراو) و (به کریگراوان) یش
(ناوی كړاو) و ليكدراویشن.

ده ستوور:

هاوه نناوی كړاوی ليكدراو په یقی که که کرده و دیه کی به سه رده اتووه، نه م
کرده و دیه بوی بووه به سیفه تیکی هه میشه یی، به لام نازانین کرده و که له لایه ن (کی)
یان (چی) یه وه به سه ری داهاتووه، واته (بکهر) ی کرده و که دیار نییه، دیاره هاوه نناوه
کړاوه ليكدراو که وه سفی ناویک یان جیناویک ده کات که نه پیشییه وه هاتووه،
کاتیکیش هاوه نناوه که به ته نیا به کارهات، واته هیچ ناویک یان جیناویکی نه گه لدا
به کارنه هات نه و ده بیته (ناوی كړاو) که وه کو ناویک له پرسته دا به کار دیت.

هاوه نناوی كړاوی ليكدراو یان (ناوی كړاوی ليكدراو) به زوری له چاوگی ليكدراوی
تیپه ر دهیته ودرگرتن، چونکه کاری تیپه ر، بهر کار ودرده گرتیت، هر چه نده ده توانین
له چاوگی تیپه په ری نه لفیشه وه ودری بگرین هه روه که له مه و بهر ناماژه مان پیکرد.

دروستکردنی هاوۀ ئناوی کراوی لیکدراو، یان (ناو کراوی لیکدراو)؛
 ئەم جوړه هاوۀ ئناوه به زۆری له چاوگه تپیه ږه لیکدراو دکان دروست ده کړیتو ئەم
 دروستکردنه به پیاوړی چوند بڼه ماییک دیته جیهه جیکردن بهم شیوه یه ی خواره وه؛

۱. ناویک له گه ل (ږه گي کار) و پاشگری (راو) یان (رای)؛

چاوگ	ږه گ	پاشگر	هاوۀ ئناوی کراو
سهرتاشین	سهرتاش +	راو (رای)	سهرتاشراو - سهرتاشرای

۲. ناویک یان هاوۀ ئناویک له گه ل قه دی چاوگی نه لفي تینه په ږو پاشگری (و) یان
 (ی) وده ک؛

چاوگ	قه د	هاوۀ ئناوی کراو
ږه ش هه لگه ران	ږه ش هه لگه ږا	ږه ش هه لگه ږاو (ږه ش هه لگه رای)
مالسووتان	مالسووتا	مالسووتاو (مالسووتای)

هوی دروستبوونی ئەم هاوۀ ئناوه لیکدراوانه له چاوگه نه لفيیه تینه په ږه کان
 له خالی سینه می ده ستووری دروستکردنی هاوۀ ئناوی کراوی داریژراو ږوون کراوه ته وه.

۳. ناو له گه ل قه دی چاوگی تپیه ږی (دالی وتایی و واوی) و پاشگری (وو) یان
 (ی) وده ک؛

با + بردن = بایرد + وو (ی)، ه = (با بردوو) بایردی، بایرده
 کوچ + کردن = کوچکرد + وو (ی)، ه = کوچکردوو (کوچکردی، کوچکرده)

تپینی:

له و چاوگه لیکدراوانه ی که له ناویک و چاوگیکی ساده ی تپیه ږ پیکدین ده کړی
 هاوۀ ئناوی بکه ری لیکدراوو هاوۀ ئناوی کراوی لیکدراویان لی دروست بکه یڼ، جا نه گهر
 بمانه وی جوړی هاوۀ ئناوی کراوی لیکدراو له هاوۀ ئناوی بکه ری لیکدراو جودا بکه یڼه وه
 پیویسته؛

ته ماشای پەیشی پیش (کار) هکه بکهین، نه گەر نهو پەیش (بکه) بوو نهوا
تیکرای بیژه که ده بیته هاوه ئناوی کراوی لیکدراو وهک:

(گورگ خواردوو) یان (گورگ خوارده)، که لیڕه دا ناوی گورگ (بکه) ه، بویه
(گورگ خواردوو) یان (گورگ خوارده) ده بیته هاوه ئناوی کراوی لیکدراو.

به لام نه گەر پەیشی پیش کاره که (به رکار) بوو، نهوا تیکرای بیژه که ده بیته
هاوه ئناوی بکه ری لیکدراو، واته به پیچه وانه ی یه کتری ده بن وهک: (گوشت خواردوو)
یان (گوشت خوارده) که لیڕه دا پەیشی گوشت به رکاره بویه ته وای بیژه که ده بیته
هاوه ئناوی بکه ری لیکدراو له واتادا وهکو هاوه ئناوی (گوشت خوری) لی دیت بو نموونه
ده ئین:

نازادی گوشت خواردوو هات.

بیژهی (گوشت خواردوو) ده بیته هاوه ئناوی بکه ری لیکدراو وه سفی ناوی (نازادی
پیده کهین).

جا لیڕه دا هه ردوو بیژهی (گوشت خواردوو) و (گوشت خور) هاوه ئناوی بکه ری
لیکدراون، جیاوازی نیوانیان نه وه یه که:

گوشت خواردوو	سیفه تیکی کاتی پیوه یه .
به لام گوشت خور	سیفه تیکی هه میشه یی به خووه ده گریت.

راهیتان (۱)

له م دیره هۆنراوانه دا هه رچی هاوه ئناوی کراوی داریژراو لیکدراوت
به رچاو ده که وی دەریان بهینه و شیوازی دروستکردنیان پوون بکه وه:

۱. گەر ده پرسى دادوگریان و فوغانم بۆچییه

پاسته باوک مرده نیم نه ماما جگەر سووتاوی تۆم

(کوردی)

۲. گولّ که یاخی و دەم دراو بوو که وته لافی پهنگو بوئی
باغه بان گویی گرت و دای هیئا به دهستی بهسته بوئی

(نالی)

۳. فیداتم گیانه من داخ بردهی تۆم
توخوا دانیشه که میك له گلکۆم

(پیره میرد)

۴. دلّی هیلانە ی عەشقی یار نەبی
بەتیری نازی بریندار نەبی
کوشتە ی دوو دیدە ی پڕ خومار نەبی
بەجامی شەراب نەشنە ی پی نەدە ی
خواپە ئەم دلّە دائیم پەستی کە ی

(سەلام)

۵. ئەسیری میحنەتی هیجرانی تۆم یاری وەفادارم
کوژراوی خەنجەری موژگانی تۆم مەحبووبی نازدارم

(نەختەر کۆبی)

۶. بە شەستی زولفو پووی ماہی وەکو ماہی گرفتارم
گەہی دلگەستە ی مارم، گەہی جانخەستە ی نارم

(حاجی کۆبی)

راهینان (۲)

وه لامي نه م پرسيارانه بدهوه:

۱. بۆچی هاوه لئاوی کراو به ژوری له و چاوگانه وهرده گیرین که تیپه پڼ؟
۲. جیاوازی له نیوان هاوه لئاوی کراو و ناوی کراو (چ دارپژراو چ لیکدراو) چیه؟
۳. له بهرچی ده توانین هاوه لئاوی کراو له چاوگه نه لفییه تیپه په ره کان دروست بکهین؟
۴. چۆن هاوه لئاوی کراوی لیکدراو و هاوه لئاوی بکه ری لیکدراو له چاوگه لیکدراو ه کان که به ناو دهست پیده کهن له یه ک جیا ده کرینه وه؟
۵. چۆن له شیوه زاری کرمانجی ژووروودا هاوه لئاوی کراوی دارپژراو دروست ده کریت؟ به نمونه پوونی بکه ره وه.

راهینان (۳)

له چاوگی (بردن، خواردن) به چند ریگا هاوه لئاوی بکه ری لیکدراو، هاوه لئاوی کراوی لیکدراو دروست ده کریت؟ نیشانی بدهو له پرسته دا به کاریان بهینه.

پاهينان (٤)

جۆرو شيويه دروست كردنى ئەم هاوهلناوانه ي خواره وه دياربخه :
(ببه ز- فرۆشراو- خوينده وار- گه شين- ده ستر- ده ستر-
سته مبار- مارانگه ستي - خوشخوان- نه نووسراو)

پاهينان (٥)

ئەم پرستانه ي خواره وه شي بکه وه :
١. زه قيا کيلای نه فرۆشن.
٢. گه لی به شخوراو داوای مافه کانی خوی ده کات.
٣. چیرۆکی هه لبارده م به باشی خوينده وه.

پاهينان (٦)

جياوازی له نيوان هه ردوو بيژه ي (گوشت خواردوو) و (گوشت خور)
چيه ؟

١. له پووی دروستبوونه وه.
٢. له پووی مه به ستي به کارهينانه وه.

هاوه‌لکار

۱. دوھى به‌فر بارى.

۲. دەرسة‌که‌مان خیرا ته‌واو بوو.

۳. ئازادى که‌و دناڤ هیلینى داگرت.

۴. پووشه‌که‌ تۆزى سووتا.

خستنه‌ روو:

ئه‌گەر سه‌يرى پرسته‌کانى سه‌ره‌وه بکه‌ين و له کاره‌کانيان باش وردبینه‌وه ده‌بينين:

له‌پرسته‌ى يه‌که‌مدا ده‌مانتوانى (مه‌دشیا) بېژين (به‌فر بارى) به‌لام بۆ ئه‌وه‌ى سنووریک بۆ ده‌مى پوودانى کارى پرسته‌که‌ دابننن پهیقى (دوھى) مان به‌کاره‌یناوه به‌هۆیه‌وه توانیمان پوودانى کاره‌که‌و پامانه‌که‌ ژى به‌ته‌واوى ئاشکرا بکه‌ين.

- له‌پرسته‌ى دووه‌مدا مه‌ڤیا چه‌وانییا وى ته‌واو بوونى دهریخه‌ين له‌به‌ر ئه‌وه‌ په‌نامان برده به‌ر په‌یقى (خیرا) وه سنووریکمان بۆ واتای کاره‌که‌ دانا.

- له‌ پرسته‌ى سێیه‌مدا ویستومانه شوینى پووداوى کاره‌که‌ که‌ گرتنه‌که‌ یه‌ پيشان بده‌ين بۆیه‌ هاتووين هاوه‌لکاری (دناڤ هیلینى) مان به‌ کاره‌یناوه که‌ به‌ هۆیه‌وه سنووریکمان بۆ واتای کاره‌که‌ داناو زانیمان که‌ ئازاد که‌وه‌که‌ى له‌ ناو هیلانه‌که‌دا گرتوه‌.

- له‌پرسته‌ى چواره‌مدا په‌یقى (تۆزى) هاوه‌لکاره‌ چونکه‌ وه‌سفى (په‌سنى) کارى (سووتا)ى کردووه‌، چه‌ندییه‌ چونکه‌ ئه‌ندازه‌ى

سووتانی پووشه‌که‌ی بۆ ده‌رخستووین، نه‌گه‌ر ئه‌م په‌یفه‌ له‌پسته‌که‌دا
نه‌بوایه‌ نه‌مان ده‌زانی (مه‌نه‌دزانی) که پووشه‌که‌ چه‌ند سووتاوه‌،
له‌به‌ر ئه‌وه‌ به‌م په‌یفه‌یه‌ ده‌گۆتریت (هاوه‌لکاری چه‌ندی).

ده‌ستوور:

هاوه‌لکار/ په‌یفه‌که‌ ږوویه‌کی ږوودانی کاری ږسته‌ دمبراره‌ی (چۆنیه‌تی نه‌و
ږوودانه‌، یان کاتی، یان شوینی، یان چه‌ندی) دمرده‌خاتو له‌م ږووه‌وه‌ سنوړیک
بۆ ته‌واوکردنی واتاکه‌ی (ږاماناکه‌ی) داده‌نیت.

ته‌واوکردنی کار به هاوه‌لکاری کاتی

ئهم پرستانه بخوینه‌وه:

۱- هه‌له‌بجه له شازدهی ئازاردا کیمیا باران کرا.

۲- شقان ژمیژه نقستیه.

۳- کوردستان له‌سه‌دهی بیسته‌مدا جاریکی تر دابه‌شکرایه‌وه.

۴- گه‌لی کورد له پینجی ئازاردا راپه‌ری.

۵- هه‌فال سوبه‌هی دیّ فه‌گه‌رینه دهوکی.

۶- کورد هه‌رگیز واز له ئازادی ناهینیت.

خستنه‌ روو:

له‌م پرستانه‌ی سه‌ره‌وه‌دا کاره‌کان به‌ هاوه‌لکار ته‌واوکراون، له‌پرسته‌ی یه‌که‌مدا گرپی (له‌ شازده‌ی ئازار) کاتی کیمیا‌بارانی شاری هه‌له‌بجه نیشان ده‌دات و ده‌رده‌خات، بۆیه پپی ده‌وتریت هاوه‌لکاری کاتی و ده‌بیته ته‌واوکه‌ری کاری پرسته‌که. له‌پرسته‌ی دووه‌مدا (ژمیژه) کاتی نووستنی (شقان) نیشان ده‌دات و ده‌رده‌خات له‌به‌ر ئه‌وه هاوه‌لکاری کاتییه و ته‌واوکه‌ی کاری پرسته‌که‌یه.

له‌پرسته‌ی سییه‌مدا گرپی (له‌سه‌ده‌ی بیسته‌مدا) کاتی دابه‌شکردنی ولاتی کوردستان بۆ جاریکی تر ده‌ست نیشان ده‌کات و بۆیه هاوه‌لکاری کاتییه ده‌بیته ته‌واوکه‌ری کاری پرسته‌که.

له پرسته ی چواره مدا گریی (له پینجی ئازار) هاوه لکاره به لام چونکه
کاتی راپه پینی کورد دهرده خات بۆیه هاوه لکاری کاتییه و ته واوکهری
کاری پرسته که یه .

له پرسته ی پینجه مدا په یقی (سوبه هی) کاتی گه رانه وه ی (هه قال)
نیشان ددهات بۆ شاری (دهۆک) بۆیه هاوه لکاری کاتییه و ته واوکهری
کاری پرسته که یه .

له پرسته ی شه شه م و دیمهیدا په یقی (هه رگیز) ئه وه دهرده خات که
هیچ کاتی کورد واز له بیرى ئازادی ناهینیت بۆیه هاوه لکاری کاتییه و
ته واوکهری کاری پرسته که یه .

دهستوور:

هاوه لکاری کاتی ئه وه هاوه لکاره یه کاتی بوودانی کاری پرسته دهرده خات و
نیشان ددهات و ده بیته ته واوکهری کاری پرسته که چ رابردوو بیت یان رانه بردوو یان
داخوازی، کاری پرسته که تیپه ر بیت یان تیینه په ر، هه روه ها ده بیته ته واوکهری
کاری ناته واو... وه لامی پرسپاری (که ی، کهنگی، له که یه وه، چ کاتی) ددهاته وه
نه مانه ش به شیکن له هاوه لکاری کاتی (نیستا، نه مرۆ، سبه هی، پشتی نیشرۆ،
نهۆ، له م رۆژانه دا، چه ند رۆژیکى دى، به م زووانه، به هاری، ئیرۆ، ئیشاری،
جاران، نه مسال، نه میژه، هه ندی جار، هه میشه، له مهولا، تا به یانی،
له وساو، به ری، پیری، سوبه هی... هتد).

تېيىنى:

ھاۋەلكار كە دەبىتتە تەۋاۋكەرى كار نە دەبىتتە بەركارو و نە دەبىتتە تەۋاۋكەرى
بە يارىدە، و چونكە لە بنەپەتدا بۇ ئەۋدىيە كە كاتى پوۋدانى كارەكە يا شوئىنى
پوۋدانى يان چۈنىيەتى پوۋدانى كارەكە دەربخات... ۋەكۈيەكۈبەيەك شىۋە
دەبىتتە تەۋاۋكەرى كارى تىپەرو تىنە پەر.

راھىنان (۱)

لەم دىرە ھۆنراۋانە دا ھاۋەلكارەكان دەربەھىنە و شىيان بکەرەۋە:

ئەزانی بۆچى وا كورد زەلِيلە ! ؟

بى ناۋنىشان ھەمىشە دىلە ؟

كە دەلئىن ئەمپۇ دەشت و كۆ شىنە

چەندە مەلبەندى ئىمە شىرىنە

ھىوام بەتۈيە ئەى تازە منال

بەيانى بىيە نمونەى مىسال

ئەگەرچى شەۋ درەنگە ساقى بۆم تىكە كەمىكى تر

كەۋا ئەمشەۋ سەرى ھەلدا لەناخمدا خەمىكى تر

(ھىمن)

پاهینان (۲)

هاوه لکاره کانی (به م زووانه - نهۆ - له وساوه) له پسته دا به کار بهینه
به مەرجیک هاوه لکاری یه که مو دووه م بین به ته واوکه ری کاری تینه په رو
هاوه لکاری سییه میان بییت به ته واوکه ری کاری تیپه پ.

پاهینان (۳)

له پسته ی (ئه قیۆ دقیت کوردستان ژه موو لایقه پیش بکه قیت).

۱. (ئه قیۆ) چیه ؟ ئه رکی چیه ؟
۲. بکه ری پسته که ده ربخه .
۳. (پیش بکه قیت) چ جوره کاریکه ؟ چۆن دروست کراوه ؟
۴. پسته که بگۆپه سه ر شیوه ی زاری کرمانجی خواروو سه ر له نوی
پسته که بنووسه ره وه .

تەواوکردنى كار بە ھاوھلكارى شويىنى

ئەم ھۇنراوانە بخوینەوہ:

۱- لەژىر ئاسمانى شينا

لەپال لووتكەى بەفرينا

كوردستان گـهـرام

دۆلۆ دۆل پىـــــوام

گۆران

۲- جۆشش و تابه لەنيۆ ديدەيى گريانمدا

چ تەنوورئكە لە تەندوورەيى تۆفانمدا

۳- لەژىر زەردەي خۆرەتـاـوا

بەناو چيمەنى گوى ئاوا

گۆران

۴- ميري پادشاھى موويەك ل نك مەلايى

نادەم بە مولكى عالەم يەك زەرە يەك عينايت

۵- قەسدى ياريتە لەگن بەزمى رەقىيب

يارى منە، خۆت مەكە بەدخوو بە عەبەت

مەلايى جزيرى

خستنه ږوو:

له م نمونانه ی سهره وده کاره کان به هاوډلکاری ته واوکړون، له نمونه ی په که مده په یفه کانی (له ژیر) (له پال) شوینی ږوودانی کاره که دهرده خن، بویه دهنه هاوډلکاری شوینی و دهنه ته واوکړی کاره کان...

له نمونه ی دوو مده په یفی (له نیو) شوینی کاری پرسته که دهرده خات بویه هاوډلکاری شوینییه و ته واوکړی کاری پرسته که یه... له نمونه ی سییه مده په یفه کانی (له ژیر) و (به ناو) شوینی ږوودانی کاره که دهرده خن بویه هاوډلکاری شوینین و دهنه ته واوکړی کاری پرسته که....

له نمونه ی چواره مده په یفی (ل نک) شوینی ږوودانی کاری پرسته که دهرده خات و ده بیته هاوډلکاری شوینی له نمونه ی پیڼجه مده په یفی (له کن) هاوډلکاری شوینییه و ده بیته ته واوکړی کاری پرسته که...

ده ستوور:

هاوډلکاری شوینی نه و هاوډلکاره یه شوینی ږوودانی کاری پرسته نیشان ددهات و دهرده خات، وډلامی وشه ی پرس (له کو، له کیندو، بو کو) ددهاته وه... نه مانه ش به شیکن له هاوډلکاره شوینییه کان (سهر، ژیر، خوار، بن، کن، پاش، پیش، له بن، له سهره وه، نیو، ناو، ته نیشت، چه پ، راست، له وی، لیړه، ژ خاری، ل نک، دناڅ، خاری، ژیری، ژووری، بنرا، له ناو نه شکه و ته که، له سهرداره که، له بڼه وه... هتد).

راھینان (۱)

لەم پرستانەدا ھاوہلکارەکان دەربەھێنەو شییان بکەرەوہ :

۱. پۆژ لە پۆژھەلاتەوہ بەرز دەبێتەوہ .
۲. ئالای کوردستان لەسەر لووتکە ی شاخەکە دەشەکیتەوہ .
۳. شقانەکە ل خاری پوونیشتیہ .
۴. ل نک مروۆفی نەخۆش نەپوینە .
۵. شقان ژ خواری چوو سەری .

راھینان (۲)

ئەم ھاوہلکارانە ی خوارەوہ چ جۆریکن، لە پرستەدا بەکاریان بەھێنە :
(ل جەم، پار، باکوور، بەریانگ، نیف شەف ، ئیستا)

راھینان (۳)

نیوہ ی یەکەمی ئەم دێرە ھۆنراوہ ی (گۆران) شیبکەوہ .
بە باغچە ی پاشادا ورد گەپام خوارو ژوور
زەرد ھەبوو، بۆم چنیت، چنگ نەکەوت گولی سوور

(گۆران)

راھینان (۴)

پارچە نووسینیکی لەسەر ھێرشە ناپەرەواکانی ئەنفال بنووسە بۆ سەر
ھەموو ناوچەکانی کوردستانی عێراق لەسالی ۱۹۸۸ ئینجا ھاوہلکارە
شوینیہکان دەربەھێنە .

ته‌واوکردنی کار به هاوه‌لکاری چۆنیه‌تی

ئه‌م نمونه‌ی بخۆینه‌وه:

۱. ئه‌م روژی سالی تازه‌یه نه‌وروژه هاته‌وه
جه‌ژنیکی کۆنی کورده به‌خۆشی و به‌هاته‌وه. (پیره‌مێرد)
۲. به‌باخچه‌ی پاشادا ورد گه‌رام خوارو ژوور
زه‌رد هه‌بوو، بۆم چنیت، چنگ نه‌که‌وت گۆلی سوور (گۆران)
۳. له‌پاداشتی قسه‌ی سه‌ردا هه‌مه ئاهو هه‌ناسه‌ی گه‌رم
که‌سی شیتانه به‌ردم تیگری من به‌رقی تی ده‌گرم (نالی)
۴. هه‌قال ب دڤگه‌شی چوویه مال
۵. دارشته‌که ب قنجی هاته‌و نه‌قیسین

خستنه‌ روو:

له‌م نمونه‌ی سه‌ره‌وه‌دا کاره‌کان به‌هاوه‌لکاری ته‌واوکراون، له‌
نمونه‌ی یه‌که‌مدا په‌یقی (به‌خۆشی) چۆنیه‌تی هاتنه‌وه‌ی جه‌ژنی
نه‌وروژی کوردان ده‌رده‌خات، بۆیه‌هاوه‌لکاری چۆنیه‌تییه‌و ته‌واوکه‌ری
کاری پرسته‌که‌یه...

لە نموونەى دووھمدا پەيىقى (ورد) چۆنیه تی گەرانى شاعیر نیشان دەدات بۆیه هاوھلکاری چۆنیه تییه و تەواوکەرى کارى رسته کەیه ...

لە نموونەى سێیه مدا پەيىقى (شیتانە) چۆنیه تی بەرد تێگرتن دەر دەخات لە شاعیر بۆیه هاوھلکاری چۆنیه تییه و تەواوکەرى کارى رسته کەیه ...

لە نموونەى چوارەمدا پەيىقى (ب دڵگەشى) چۆنیه تی چوونە وەى هەقال نیشان دەدات بۆ ماله وە بۆیه هاوھلکاری چۆنیه تییه و تەواوکەرى کارە کەیه ...

لە نموونەى پێنجەمیشدا پەيىقى (ب قنجى) چۆنیه تی نووسینە وەى دەرشتنە کە دەر دەخات بۆیه هاوھلکاری چۆنیه تییه و تەواوکەرى کارى رسته کەیه ....

دەستوور:

هاوھلکاری چۆنیه تی ئەو هاوھلکارەیه کە چۆنیه تی ڕوودانى کارى رسته نیشان دەدات و وەسفى کارى رسته کە دەکات، وەلامى وشەى پىرسى (چۆن، کوو، چەوان) دەداتە وە ئەم وشانەش بەشیکن ئە هاوھلکارە چۆنیه تییه کان.

(شیرانە، نازایانە، مەردانە، ژیرانە، بەگریان، بەراکردن، شیتانە، بەگەرمى، بەساردى، بەباشى، بەخۆشى، بەناخۆشى، بەتورەیی، دەماو دەم، پشتاو پشت، ب قنجى، بەدروستى، میرانە، ب دینى، ب پاکی، ب لەزى... هتد):

تېيىنى :

ھەندىك وشە ھەن ئەگەر لەپستەدا دەسفى ئاويك يان جىناويك بىكەن، ياخود
بىنە تەواوكەرى كاريكى ناتەواو ئەو دەبنە ھاوئناوى چۆنيەتى (جوان، باش،
خراپ، رېك، بەرز، چاك، توند... ھتد) وەكو:
نەركەنەم باش بوون.

نەريەكى باشى ئەكوردى وەرگرتووە.

باخچەيەكى جوانيان ھەيە.

ھۆنراوەكانى بەرز.

لەپستەكانى سەرەوودا وشەكانى (باش، جوان، بەرز) ھاوئناوى چۆنيەتىن
چونكە دەسفى ئاوەكان دەكەن لەپستەكاندا... بەلام ئەگەر ئەم وشانە دەسفى
كاريكى تەواو بىكەن لەپستەدا ئەو دەبنە ھاوئناوى چۆنيەتى و دەبنە
تەواوكەرى كاري رستەكە وەكو:
وانەكانەم باش خويند.

باخچەكەيان جوان ئاو دابوو.

ھۆنراوەكەي بەرز ھەئسەنگاندوو.

بەلام ئەم رستانەي سەرەوودا وشەكانى (باش، جوان، بەرز) چونكە دەسفى
كاري رستەكان دەكەن و چۆنيەتى ڕوودانى كارەكان نیشان دەدەن بۆيە دەبن بە
ھاوئناوى چۆنيەتى و دەبنە تەواوكەرى كاري رستەكان.

راهینان (۱)

لەم پستانەدا ئەوانەى هێلیان بەژێردا هاتووە شیبکەوہ:

۱. کوردستان بە دلرەقى وێرانکرا بوو.

۲. گەلى کورد شیرانە راپەری.

۳. زەوییهکەى بە جوانى کێلا .

۴. ئەم ب تەقایی شولێ خۆ دکەین.

۵. مرقۆی لە زگینی ب لەز هاتن.

راهینان (۲)

ئەم وشانە لە پستەدا بە کاربەتتە بە مەرجێک جارێک ببنە هاوەلناو

جارێکی تریش ببنە هاوەلکاری چۆنیەتى:

۱. خراپ ۲. چاک ۳. جوان ۴. باش ۵. بەرز.

راهینان (۳)

ئەم پستانەى خوارەوہ شیبکەوہ:

۱. مەلەوانەکە بە مەلە لە پرووبارەکە دەریازبوو.

۲. فراڤینی ب گەرمى بخۆ.

۳. راوکەرەکان بە سواری چوون بۆ راو.

راهینان (۴)

هاوه لکاره کان له م نموونانه دهریهینه و جوړه کانیان دهست نیشان

بکه:

۱. له ناو خویندا ده تللیته وه لاوی به زیږک و به سه بات

به لام هه روا ده چیتته پیش بی وچان کاروانی خه بات

۲. له خه ودا دیم له سهر هه لگورد

له سهر چپای سهرکه شی کورد

له فریشتان به رزتر بوو جیم

هه ور ده پوین له بهر پیم (هیمن)

۳. کانیه کی پوونی بهر تریفه ی مانگه شه و

له بنیا بله رزی مرواری زیخ و چه و

جوانتره له لای من له ده ریای بی سنوور

شه پوولی باته به رتیشکی خوړ شلپ و هوړ (گوران)

۴. لو پیکفه هه میسه بی تفاقن

دائیم به ته مه رودو شقاقن (خانی)

۵. له چوار چرای مه هاباد

له کاتی نیوه شه و

کرا کاری ناره و

(هیمن)

تهواوکردنی کار به

هاوه لکاری ریکخستن

۱. پیاوه کان دهسته دهسته دههاتن.
۲. باران تاڤ تاڤ دباریت.
۳. لاوه کان کوْمهَل کوْمهَل راوه ستابوون.
۴. ئه م وه جار جار دینین - ئیمه جار جار ده تانبینین
۵. منداله که ئاوه که ی قوم قوم خوارده وه.
۶. ئه و ئاقی فرفر قه دخوت.
۷. پيشمه رگه کان پۆل پۆل گه یشتنه جی.
۸. که و بربر فرین.
۹. کوتره کان جووت جووت هه لنیشتن.
۱۰. زارو سی سی رویشتن.

خستنه روو:

ئه گهر سه رنج بدهینه پرسته کانی سه ره وه ده بینین په یقی (دهسته دهسته، تاڤ تاڤ، کوْمهَل کوْمهَل، جار جار، قوم قوم، فرفر، پۆل پۆل، بربر، سی سی) که ریکخستن و ریزکردنیان تیدایه پییان ده وتریت هاوه لکاری ریکخستن چونکه:

۱. له پرستې يه که مډا په يقی (دهسته دهسته) هاوه لکاري پځخستنه چونکه واتای کاری (دههات) ی ته واوکردووه و شیوه ی پوودانی کاره که ی دهرخستووه، نه گهر وشه ی (دهسته دهسته) نه بووایه نه مان دهزانی که کاره که به چ شیوه یه ک پووی داوه.
۲. له پرستې دووه مډا په يقی (تاډ تاډ) هاوه لکاري پځخستنه چونکه واتای کاری (دباریت) ته واو دهکات و شیوه ی پوودانی کاره که دهرده خات، نه گهر په يقی (تاډ تاډ) نه بیت له پرسته که دا نازانین که کاره که به چ شیوه یه ک پوو ده دات.
۳. له پرستې سییه مډا په يقی (کومه ل کومه ل) هاوه لکاري پځخستنه چونکه شیوه ی پوودانی کاری (پاوه ستابوو) ی دهرخستووه و واتای کاره که شی ته واوکردووه، نه گهر وشه ی (کومه ل کومه ل) نه بووایه نه مان دهزانی که کاره که به چ شیوه یه ک پووی داوه.
۴. له پرستې چواره مډا په يقی (جار جار) هاوه لکاري پځخستنه چونکه شیوه ی پوودانی کاری (ده بینین) دهرده خات و واتای کاره که ش ته واو دهکات، نه گهر وشه ی جار جار له پرسته که دا نه بیت نازانین که کاره که به چ شیوه یه ک پوو ده دات.
۵. له پرستې پینجه مډا په يقی (قوم قوم) هاوه لکاري پځخستنه چونکه شیوه ی پوودانی کاری (خوارده وه) ی دهرخستووه و واتاشی ته واوکردووه، نه گهر په يقی (قوم قوم) نه بووایه نه مان دهزانی که کاره که به چ شیوه یه ک پووی داوه.

٦. له پرسته ی شه شه مدا په یقی (فر فر) هاوه لکاری پیکخته، چونکه شیوه ی پروودانی کاری (فه دخوت) دهرده خات وواتاشی ته واو ده کات، نه گهر په یقی (فر فر) له پرسته که دا نه بیت نازانین که کاره که به چ شیوه یه ک پرووده دات.

٧. له پرسته ی هه وته مدا په یقی (پول پول) هاوه لکاری پیکخته، چونکه شیوه ی پروودانی کاری (گه یشته) دهرده خات وواتاشی ته واو کردووه، نه گهر په یقی (پول پول) نه بووایه، نه مان دهرزانی که کاره که به چ شیوه یه ک پرووی داوه.

٨. له پرسته ی هه شته مدا په یقی (بر بر) هاوه لکاری پیکخته، چونکه شیوه ی پروودانی کاری (فری) دهرخستوووه وواتاشی ته واو کردووه، نه گهر په یقی (بر بر) نه بووایه، نه مان دهرزانی که کاره که به چ شیوه یه ک پرووی داوه.

٩. له پرسته ی نویه مدا په یقی (جووت جووت) هاوه لکاری پیکخته، چونکه شیوه ی پروودانی کاری (هه لنیشت) دهرخستوووه وواتاشی ته واو کردووه، نه گهر په یقی (جووت جووت) نه بووایه، نه مان دهرزانی که کاره که به چ شیوه یه ک پرووی داوه.

١٠. له پرسته ی دهیه مدا په یقی (سی سی) هاوه لکاری پیکخته، چونکه شیوه ی پروودانی کاری (پویشته) دهرخستوووه وواتاشی ته واو کردووه، نه گهر په یقی (سی سی) نه بووایه، نه مان دهرزانی که کاره که به چ شیوه یه ک پرووی داوه.

دەستوور:

ھاۋەلگارى رېڭخستىن ئەۋ ھاۋەلگاردىيە كە لەرستەدا شىۋەي رېڭخستىنى
رۈۋدانى كاردەكە دىردەخاتو واتاشى تەۋاۋ دەكات، ھەمىشە دەبىتتە تەۋاۋكەرى
كارى تەۋاۋ لەرستەدا، ۋەكو: (دەستە دەستە، پۇل پۇل، جار جار، تاقىم تاقىم،
جۋان جۋان، كۆمەل كۆمەل، سى سى، شەش شەش، ....).

راھىنان (۱)

ئەم ھاۋەلگارى رېڭخستىنانەي خوارەۋە لەرستەدا بەكاربەينە:
(ناۋە ناۋە - تاۋ تاۋ - گاڭ گاڭ - ورد ورد - ھىدى ھىدى -
خىرا خىرا - تاقىم تاقىم - بىر بىر - تنۆك تنۆك)

راھىنان (۲)

لەم دىرە ھۆنراۋەي خوارەۋەدا:
چاۋى من دەم دەم دەرىژى ئاۋى سافو خويىنى گەش
تا بلىن دەريايى عومانە دوپ و مەرجانى ھەيە. (نالى)
ئ - وشەي (دەم دەم) چىيەۋ ئەركى چىيە؟
ب - وشەي (چاۋ) شى بکەۋە.
پ - وشەي (ساف، گەش) شى بکەۋە؟
ت - وشەي (ئاۋ، خويىن) ئەركيان چىيە؟
ج - وشەي (دوپ، مەرجان) شى بکەۋە.
ح - وشەي ھەيە شى بکەۋە.

پاهينان (۳)

ئەم پرستانەى خوارەوہ شى بکہوہ :

۱. دوہى قوتابيان کۆمەل کۆمەل بلەز دەھاتنە خاندنگەہى.
۲. ياريزانەکان دوو دوو بە مەشق دەپۆن.

پاهينان (۴)

ئەم پرسيارانە بە ھاوہلکاری ریکخستەن وەلام بدەوہ :

۱. ميوانەکان چۆن دەھاتن؟
۲. گەنمەکە چۆن درويئە کراوہ؟
۳. ياريکەرەکان چۆن بە مەشق دەپۆن؟
۴. سانا ئاوہکەى چۆن خواردەوہ؟

تهواوکردنی کار به

هاوه ئکاری چهندی

۱. من دلبهرهك وهك دور ههیه

مه حبوب و شیرین سوڤ ههیه

حوسن و جه مالهك پوڤ ههیه

بهلقیس سیفەت مهسکەن سهبا

(جزیری)

۲. ههتاوی نهوڤۆز مانگی جو دره و

زۆر هاتوون و چوون به ڤۆژ به شه و

(گوران)

۳. له گهرووی شمشال له تهلی گه مان

گهلی ههلساوه ئاوازه ی جوان جوان

(گوران)

۴. ئوتو بهند دبی زمان لالۆمه

بهلی فهعم دکهم ئه ز ژ روحی ته

بهلی کیم دبهیم خه بهری ته دوور

چه زنافیکرا ته، به حرا بی بوحوور

(جاسمی جه لیلی)

۵. بەسەرھاتى خۆت بۆمىن بەيان كە

دەردى گرانىم نەختى ئاسان كە

۶. ئەۋەندەم بېست لە مۇسقىا خرۆشى رۆحى بېگانە

مىزاجى كوردەۋارىم تىكچوۋە دەروىش عەبدوللا

(گوران)

خستنه روو:

ئەگەر سەرنج بەدەينە ئەم دىرە ھۆنراۋانەى لای سەرەۋە دەبىن:

۱. لە دىرە ھۆنراۋەى يەكەمدا پەيىقى (پور- پى) ھاۋەلكارى چەندىيەو
تەۋاكەرى كارى (ھەيە) يە، چونكە چەندىتى پوودانى كارى (ھەيە)
دەردەخات.

۲. لە دىرە ھۆنراۋەى دوۋەمدا پەيىقى (زۆر) ھاۋەلكارى چەندىيەو
تەۋاكەرى كارى (ھەلساۋە) يە، چونكە چەندىتى پوودانى كارەكەى
دەرخستۋە.

۳. لە دىرە ھۆنراۋەى سىيەمدا پەيىقى (گەلى) ھاۋەلكارى چەندىيەو
تەۋاكەرى (ھات، چوۋە)، چونكە چەندىتى پوودانى كارەكەى
دەرخستۋە.

۴. لە دىرە ھۆنراۋەى چۈارەمدا پەيىقى (كىم) ھاۋەلكارى چەندىيەو
تەۋاكەرى كارى (دېھىم) ە، چونكە چەندىتى پوودانى كارەكە
دەردەخات.

۵. لە دێرە ھۆنراوەی پێنجەمدا پەیفی (نەختی) ھاوەلکاری چەندییە و تەواوکەری کاری (ناسان کە) یە، چەندییە چونکە چەندییەتی ڕوودانی کارە کە دەردەخات.

۶. لە دێرە ھۆنراوەی شەشەمدا پەیفی (ئەوێندە) ھاوەلکاری چەندییە و تەواوکەری (بێست) ە، چەندییە چونکە چەندییەتی ڕوودانی کاری (بێست) ی دەرخستوو.

دەستوور:

ھاوەلکاری چەندیی: ئەو ھاوەلکارەییە کە لە پستەدا چەندییەتی (بری) ڕوودانی کاریکی تەواو (تێپەرۆ تێنە پەر) نیشان دەدات و دەبیستە تەواوکەری کارە کە. وەکو: (زۆر، کەم، کێم، گەلیک، تۆزی، ھەندیک، نەختی، پور، پێچیک، فرە، کۆلی، ...).

راھینان (۱)

ئەم ھاوەلکارە چەندییانە لە پستەدا بە کاربھێنە بە مەرجیک سیانیان بێنە تەواوکەری کاری تێپەر، سیانیان بێنە تەواوکەری کاری تێنە پەر: (کۆلی - فرە - ھەندیک - پێچیک - گەلیک - کەم)

راھینان (۲)

لە پستە ی (بەلێن ھۆنراوە ی گەلیک لە بەرکردوو):
ئ - (ی) لە دوا ی وشە ی ھۆنراوە چییە و ئەرکی چییە ؟

ب- بکەری پرستە که دیار بخە.

پ- وشە ی گەلێک چ جۆرە هاوێلکاریکە ؟ ئەرکی چییە ؟

ج- کام وشە بەرکاری پرستە که یە ؟

ح- کاری (لەبەرکردووە) بە چەند جۆرە هاوێلکاری تر دەتواندری تەواو بکەیت ؟ بە نموونە نیشانی بدە.

پراھینان (٣)

ئەم دێرە ھۆنراوێیە خوارووە شی بکەو:

گەلێکم پۆژگاری تال و شیرین پابوارد، ئاخۆ

مەرگ مەودا دەدا دیسان ببینم، سەردەمیکی تر (ھێمن)

پراھینان (٤)

کاری ئەم پرستانە بە هاوێلکاریکی چەندی تەواو بکە.

١. ئەلەند دوینی پرایکرد.

٢. منداڵە که ئاوی خوارووەوە.

٣. نەخۆشە که دەکوکی.

٤. کەوێکە دەخوینیت.

٥. چیشتە که ساردبووەوە.

پراھینان (٥)

ئەم هاوێلکارانە لە پرستەدا بە کاربەینە و جۆرەکانیان نیشان بدە:

(ھەمیشە، گەلی، بەخیرایی، پێرار، تاو تاو، تیپ تیپ، لەناو پاست)

ئەرکی ھاۋەلکار لە پستەدا

۱. پار چووین بۆ دھۆك.
۲. ئاف گەلەك زوو گەلى.
۳. پىلاۋە گەم بە پەلە لەپى كرد.
۴. مە ماسى دناڧ گۆمى دا گرتن.

خستنه روو:

مەزانی كۆ ھاۋەلکار ئەو بەشەيە كە سنوورېك بۆ پوودانى واتای
كارى ناو پستە دادەنیت و پوویەكى پوودانى ئەو كارە ئاشكرا دەكات و
دەبیته تەواوكەرى واتای كارەكە.

لێرە مە دقیت ئەرکی ھاۋەلکار لە ناو پستەدا بخەینە بەرچاۋ:
لە پستەى یەكەمدا ھاۋەلکاری (پار) سنوورېكى بۆ دەمى پوودانى
كارى پستەكە داناۋەو بوو بە تەواوكەرى پامان و مەبەستى كارەكە.
لە پستەى دووهمدا ھاۋەلکاری (زوو) تەواوكەرى كارى (كەلى)یە، بەلام
بۆ دەرخستنى ئەندازەى ئەو (زوو)و دە ديارخستنى واتاكەى
هەۋەلکاریكى ترمان لە پيشەۋە بەكارهینا كە (گەلەك)ە، لەم پستەيەدا
ھاۋەلکاری (گەلەك) ديارخەرى ھاۋەلکاری (زوو)و دە ھەردوو پيڤكفە پامانا
كارى تەواۋ دەكەن.

ئەگەر جارىكى تر لە پستەكانى (۲،۱) وردىبنەو، دەبينىن
هاوەلکارەكان بەبى ئامرازى پەيوەندى دەورى خۆيان وەك تەواوەرى
کارەكان دەبينىن.

بەلام لە پستەى (۳)دا پەيىقى (پەلە) بەهۆى پيشگرى (بە) دەورى
خۆى وەكو هاوەلکار دەبينى و دەبىتە تەواوەرى کارەكە.
لە پستەى چوارەميشدا هاوەلکارى (ناڤ گۆمى) بە ياريدەى ئامرازى
پەيوەندى (د...دا) بوو تەواوەرى كارى پستەكە.

دەستوور:

۱. هاوەلکار لە ناو پستەدا ڤان نەركىت خوارى دبىنيت.
ئ- دەبىتە تەواوەرى كار.
ب- دەبىتە ديارخەرى هاوەلکارىكى ترو هەردوو پيىكشە دبنە تەواوەرى بۇ
کارەكە.
۲. هاوەلکار هەميشە دەبىتە تەواوەرى راستە وخۆى كارى پستەكە.

پاھىنان (۱)

ئەم پستانە دروست بکە:

۱. پستەيەك هاوەلکارەكەى ديارخەرى هاوەلکارىكى تر بىت.
۲. پستەيەك هاوەلکارەكەى لە پەيىك و پيشگرىك دروست كرابىت.
۳. پستەيەك هاوەلکارىكى شوينى تىدابىت.
۴. پستەيەك هاوەلکارىكى چۆنيەتى تىدابىت.
۵. پستەيەك هاوەلکارىكى پيىكخستنى تىدابىت.

پاهينان (۲)

له پسته ی (پيشمه رگه کان پۆل پۆل و زۆر به خيراى له پرووباره كه ده په پينه وه):

د- (پۆل پۆل) چيه؟ ئهركى چيه؟

ب- بكهري پسته كه شى بكه وه.

پ- (زۆر به خيراى) چۆن شى ده كرته وه؟

ت- كارى پسته كه ديار بخه و بزانه چ جوره كاريكه و چۆن دروست ج- بووه؟

ج- ئايا ده كرى ههردوو بيژه ي (پۆل پۆل) و (زۆر به خيراى) له پسته دا لابهرى؟ بۆچى؟

چ- پسته كه ي سه ره وه به زاراوه ي كرمانجى ژوو روو بنووسه وه.

پاهينان (۳)

ئه م هاوه لكارانه له پسته دا به كار بهينه:

(زۆرباش، گه ليك جوان، تۆزيك به خيراى، هه نديك به هيواشى)

پاهينان (۴)

ئه م پستانه ي خواره وه شى بكه وه:

۱. مامۆستايى مه وانى باش دبىژيت.

۲. مه له وانه كه زۆر به خيراى مندا له كه ي پرگار كرد.

۳. گوڤاره كه م به پال كه وتنه وه خويندنه وه.

ئەدەب

۱. رېيازە ئەدەبىيەكان :
- رېيازى رۇمانتىكى (بەگشتى)
۲. ئەدەبىياتى كوردى سۇقىيەتى جاران.
۳. پەخشانى كوردى (جۈرەكانى)
۴. كوردى پەتى

نمۇنەى ئەدەب :

۱. سەى ياقۇبى ماھىدەشتى
۲. غەلى جەرىرى
۳. مەجوى
۴. شىخ رەزا.
۵. نارى
۶. زىۋەر
۷. شىركۆ بىكەس
۸. شىخ غەياسەدىن نەقشەبەندى
۹. شىخ مەمەدى خان
۱۰. رەۋشەن بەدرخان.

رېبازە ئەدەبىيەكان

رېبازى رۇمانتىكى

كە يەكەم جار وشەى رۇمانتىك دەبىسىن يەكسەر شتى خودى و
خەياللى و سۆزۈ شەيدابوونى سروشت و خۆشەويستى ئاسەوارى كۆنمان
بە بىردادى.

رېبازى رۇمانتىك لە ئەرووپا نىزىكەى سەدەو نىويىك دواى دەرگەوتنى
رېبازى كلاسسىزم سەرى ھەلدا، ئەم رېبازە تازەيە شۆپشىك بوو دژى
ھەموو دەستوورو بىنەما دەقگرتووەكانى رېبازى كلاسسىزم، شۆپشىك بوو
بۆ پزگاركرىنى ئەدەب و ھونەر لە ژىر دەسەلاتى داسەپاوى ئەدەبىياتى
گرىكى و لاتىنى كۆن.

رېبازى رۇمانتىك: ئازادكرىنى ھەزو ئارەزوو و پەھاكردىنى سۆزۈ
مەگىزەكانى مرقۇقە، جەلەو بەردانى فرىشتەى ئەدەب و ھونەرە،
كرىدەو ھەى جىھانى بى سنوورە بۆ پەروازەبوونى سۆزۈ گيان.

وشەى رۇمانتىك لە وشەى (رۇمانىوس - Romanus) ھەو ھاتووە كە
بەو زمانانە دەگوترا كە لە لاتىنى كەوتبوونەو ھەو لە سەدەكانى ناو ھەپاست
بەزارى پەمەكى (عام) دادەندران و لەسەرەتاي چاخى ژيانەو ھەدا
(پېنسىانس) وردە وردە بوون بە زمانى نووسىن و جىگاي زمانى لاتىنيان
گرتەو ھە، رۇمانتىكىەكان كە ئەم وشەيان بۆ رېبازەكەيان دانا مەبەستيان
ئەو ھەبوو مېژوو، ئەدەب و كولتوورى نەتەوايەتى خويان لەوانەى گرىك

(۱) رېبازى كلاسسىك لە پۇلى دەبەم خوئندراو ھە

ولاتىنى جودا بىكەنەۋە كە بەسەر كلاسسىزىمدا زال بېوۋ. يان وشەكە لە (Romance) ھەۋە ھاتوۋە كە لەسەدەكانى ناۋەپاست بە چىرۆكى خەيالى و پاشان سوارچاكى دەگوترا كە بە شىعر بوۋى يان بە پەخشان. رۆمانس پەيوەندى بە ئورستوكراتەكانەۋە ھەبوۋ بەلام زمانەكەى سادەۋ ساكارىۋو، زمانى مىللەت بوۋ رۆمانس دواتر دوۋ لى جودا بوۋەۋە - رۆمانسى ئورستوكراتى و رۆمانسى مىللى.

سەردەۋى دەركەۋتنى رېئازى رۆمانتىكى :

رېئازى رۆمانتىك لە ئەۋروپا دەركەۋتوۋە بەلام لە ھەموۋ ۋلاتانى ئەۋروپا بەيەك كات نەبوۋە. يەكەم جار (فردريك شليگل) ى ئەلمانى رۆمانتىكى ۋەكو رېئازىكى ئەدەبى دژى كلاسسىزم پەيرەۋ كرد، (مادام دو ستايل) لە ژىر كاريگەرى ئەۋەۋە لە فەرنسا بانگەشەى بۇدا. لە فەرنسادا كە مەلئەندى چەسپان و بلاۋبونەۋەى رېئازەكەيە، سالى ۱۸۰۰ - ۱۸۳۰ بەماۋەى خۆگرتن و پەرەسەندى ئەۋ رېئازە دادەندى. (فكتۆر ھۆگۆ) دەۋرى سەرەكى لە چەسپاندنى رېئازى رۆمانتىك ھەبوۋە، سالى ۱۹۲۷ شانۆگەرى (كرومۋيل) ى بلاۋكردەۋە، لە پيشەكيدا باسى گەشەسەندى شىعر دەكا لە مېژۋوى مرقاىەتى و دەيكا بە شىعرى لىرىكى و شىعرى ئىپىكى و شىعرى دراماتىكى، ئەم پيشەكيبە ۋەكو بەياننامەۋ ئىنجىلى رۆمانتىكى ۋابوۋ.

خاسىيەتەكانى رۇمانتىكى:

لەبەر ئەۋەدى رۇمانتىك كاردانەۋە بوۋ دژى دەستورەكانى كلاسسىزم،
ئەگەر خاسىيەتەكانى كلاسسىزم ھەلېگېرېنەۋە، خاسىيەتەكانى
رۇمانتىكىمان دەكەۋىتتە دەست كە گرنگىرېنيان ئەمانەن:

۱. رۇمانتىك دەسەلاتى (عەقل) بەلاۋە دەنى، بايەخ بە ئازادکردنى
ھەست و سۆز دەدا، لەباتى مېشك، دل دەكا بە كانگای ئېلھامو
شۈيىنى شعورو وىژدان.

۲. رۇمانتىك گەرانەۋەيە بۇ باۋەشى سىروشتى كېۋ ھېمن. شاعىر بە
سىروشت ھەلدەلى و ھەز دەكا، بە گۆشەگىرى، تېكەل سىروشت
بېىۋ لە باۋەشى سىروشتدا بکەۋىتتە رامان و جەۋى ئەندىشەى
بەرىداۋ بە دۋاى جوانىدا بگەرى، شاعىر جوانى لە ھەموۋ دىمەنىكى
سىروشتدا دەبىنىۋ بە نەمانى بچوۋكتىرېن دىمەنى دللى دادەخورىۋ
ئازار دەچىژىۋ فرمىسك دەرىژى، ۋەكو: ھەلۋەرىنى خونچە گولئىك
ئاۋابوۋنى پۇژو بىزىبوۋنى ئەستېرە.

۳. رۇمانتىك باۋەرى بە ئازادى ھەيە لە دەرىپىنى ھەست و سۆز
جۆشى ناۋەۋ گۈىۋ بەھىچ دەستورۋ قالىبىكى چەسپاۋ نادا.
رۇمانتىك ھەر لەبىنچىنەدا خۋى شۆرش و ئازادىيە، جەۋ بەردانە بۇ
ئەۋ ئەندىشەى كە ھىچ سنوورىك نازانى.

۴. رۇمانتىك بايەخ بە تاك (من) شاعىرو تاقىکردنەۋەى تايىەتى
دەدا، ئەم خودى و تاكىەتییە لە خۆشەۋىستىيەكى قوۋلى تا رادەى
شەیدابوۋن خۋى دەنوۋىنى. خۆشەۋىستى رۇمانتىك سىمايەكى

پاکیزه‌ی هه‌یه، وه‌کو له دونیای فریشته‌دا بێ وایه. ئه‌م تاکیه‌تی و سرکی و ناسکییه ده‌بی به‌ حاله‌تیکێ ده‌روونی و خواوه‌نه‌که‌ی هه‌ست به‌ بی‌زاری و خه‌م و په‌ژاره ده‌کا... گوزارشت دانه‌وه له جۆشی ناوه‌وه په‌رده‌یه‌کی خه‌می به‌سه‌ردا ده‌کشی. شاعیر و هه‌ست ده‌کا که خۆی چه‌قی هه‌موو دونیایه زۆرجار تووشی نیگه‌رانی و هه‌لچوون ده‌بی.

۵. پۆمانتیک له بایه‌خدانی به‌ کات و شوێندا، تووشی نامۆیی ده‌بی، له‌گه‌ڵ سه‌رده‌م و شوێنی خۆی ناگونجی، به‌ خه‌یاڵ به‌ره‌و رابردوو ده‌گه‌رێته‌وه‌و خه‌م بۆ ساته‌ خۆشه‌ رابردوو ده‌کا و بۆ پزگاری‌بوونیش له‌ ئازاوه‌ی شار که شوێنی خۆیه‌تی به‌ره‌و سروشت راده‌کات.

۶. پۆمانتیک و نه‌خۆشی سه‌رده‌م. پۆمانتیکه‌کان هیوا و ئاواتیان زۆر بوو به‌لام توانای هه‌ینانه‌دی ئه‌و ئاواتانه‌یان نه‌بوو، ناکوکی نیوان ئاواتی زۆر توانای که‌م، بوو به‌هۆی نا ئومێدی و په‌شبینی، ئه‌مه‌ش به‌ره‌و وه‌پس بوونی ده‌بردن له‌ ژیان و گازنده‌یان له‌ به‌ختی خۆیان و چه‌وری زه‌مانه‌ ده‌کردو ئازاریان به‌ ده‌سته‌وه‌ ده‌چه‌شت مرۆڤ ته‌نیا به‌ دوو هۆ ده‌توانی له‌م ئازاره‌ پزگاری بی:

- یان سروشتی خۆی بگۆڕی و ده‌ست له‌ ئاوات و ئاره‌زووه‌کانی به‌ربدا.
- یان سروشتی ده‌ره‌وه‌ بگۆڕی و وای لی بکا ئاوات و ئاره‌زووه‌کانی پی بێته‌دی.

۷. مۆركى ناوچەيى: پۆمانتيك كە باسى مرقۇ دەكا وەكو شتيكى
گشتى باسى ناكا كە باسى ھەست و سۆز دەكا وەكو ھەست و
سۆزىكى گشتى باسى ناكا، بەلكو ھەر مرقۇيك و ھەر ھەست و
سۆزىك مۆركى تايبەتى خوى وەردەگرى بەپىي ئەو شوينەي
مرقۇكەي تىدا ژياو و ئەو مرقۇكەي ھەست و سۆزەكەي لەلا پەيدا
بوو. مرقۇكى ئەسپانى جيايە لە مرقۇكى يۆنانى، مرقۇكى يۆنانى
جيايە لە مرقۇكى ئەلمانى.

۸. ئەندىشەي داھىنەرانە. لاي پۆمانتيكەكان ئەدەب بەگشتى و شيعر
بەتايبەتى لاساگردنەو وى سروشت و ژيانە، بگرە داھىنانە (خەلقە).
ئامرازى خەلقىش لاي پۆمانتيكەكان ئەندىشەي داھىنەرانەيە. ئەو
ئەندىشەيەيە كە پەگەزە پەرتەكانى سروشت يان واقىع يان يا
دەورى پابردو و يان پيشبىنى ئايندە بەيەكەو وەگرى دەدا. لەم
جۆرە ئەندىشەيەدا، پوانىنى شيعرى قوول و پوون و بەجۆش دەبى و
گيانى شاعىر دەھەژىنى و دەبى بەتاقىكرندنەو وى شيعرى بۆ
شاعىرەكە.

۹. بابەتى ئەدەبى پۆمانتيك. پۆمانتيكى ئەوروپى بابەتەكانى تەقلىدى
نەن، دەتوانى ھەر شتى بكا تە بابەتى نووسىن، وەكو ديمەنەكانى
سروشت، مېژووى نەتەوايەتى، مۆركى ناوچەيى، شتى تايبەتى
لەباتى گشتى، فەلسەفەي مىسالى، پەگەزى لە ئاسايى بەدەر،
كەلاو، شەو، مردن، گۆر، خەون، ...

۱۰. چۆنیه تی دەرپرینی رۆمانتیک له دەرپریندا په نا دهباته بهر هندی
سیمای تاییه تی وه کو: پزگاریوون له دهستووو یاسا، ئالۆزی،
تیکه ل کردنی ههسته کان، به ناویه کدا چوونی ئهرکی هونه ره
جوانه کان، ره چاوکردنی لایه نی زاتی و لیریکی،...

رۆمانتیک له ئه ده بی کوردیدا:

رۆمانتیک له ئه ده بی کوردیدا، له شیعری زیاتر دهرده که وی تا له
جۆره کانی دیکه ی ئه ده ب. هه ر چه نده ره گه زی رۆمانتیک بۆ سه ده ی
نۆزده ده گه رپته وه وه ک له هه ندی شیعری حاجی و له شیعره کانی
مه وله ویدا هاتوو، به لام به شیوه یه کی زه ق ئه و ره گه زانه له نیوه ی
یه که می سه ده ی بیسته م گه لاله بوون، به تاییه تی له ماوه ی نیوان هه ر
دوو جه نگی گیتی. ئه مه ش جگه له کاریگه ری ناوه وه، کاریگه ری
دهره وه شی به سه ره وه هه بوو. شیعری نه ته وه دراوسیکان و به تاییه تی
شیعری تورکی له و سه رده مه دا کاری زۆری کردبووه سه ر ئه و جولانه وه
تازه گه ربیه ی له گه لاله بووندا بوو، جگه له کاریگه ری شیعری ئه وروپی که
چ به شیوه یه کی ناپاسته وخۆ بی له پئی شیعری تورکییه وه و چ
به شیوه یه کی پاسته وخۆ بی کاری زۆری کردبووه سه ر گورپی دانی
جولانه وه ی تازه گه ربی شیعری کوردی هه ر چه نده بزاقی
پیشکه وتنخوازی تورکی له سه ده ی پابردوودا بزوتنه وه ی پزگاریخوازی
کوردی به خۆیه وه نه گرت له گه ل ئه وه شدا پۆشنبیرانی کورد زۆر
سوودیان له ئه ده بی پیشکه وتنخوازی تورکی وهرگرت و گۆرانیکی

بنجیيان له شیوه و ناوه پۆکی شیعرى کوردی هیڤایه کایه وه که له راستیدا شۆرش بوو دژى دهستوورو بنه ماکانى رییازی کلاسیزم. پێشهنگانى ئەم نوێخوازییه بریتى بوون له شیخ نوورى شیخ سالح و رهشید نهجیب و گۆران و پیره میردو... که هه موویان کاریگه ری شیعرى ئەوروپى و تورکیان زهق پتوه دیار بوو.

بنه مه گانى رۆمانتیک له شیعرى کوردیدا:

۱. پشت کردنه کیشى عهرووزى که شیعرى کلاسیزمى کوردی پى نووسراوه و گه رانه وه بۆ کیشى ژماره یی (برگه یی - په نجه یی - خۆمالی) که کیشیکى ره سه نی کوردییه و له سه ر بنه ماى ژماره ی برگه ی له ته دێر هاتووه و هه موو شیعرى فۆلکلۆرى و زۆربه ی هه ره زۆرى شیعرى زارى گۆران و لۆر به و کیشه نووسراوه.
۲. وازه ینان له یه کیتى سه رواو به کاره ینانى سه رواى مه سنه وى یان سه رواى په نگاو په نگ که شاعیر به پێى پێویست په نای ده باته بهر بۆ نه وه ی له پال کیشه ره سه نه که ئاوازیکی تایبه تی به هۆنراوه کهیدا.
۳. یه کیتى بابته له شیعرى رۆمانتیکیدا به سه ر هه موو هۆنراوه که دا دابه ش ده بی. هه موو دێر هه کان یه کیتى پته و یان له نێو دایه و په یوه ندییه کی واتایى و نه ده بی پته و به یه که وه ده یان به ستیته وه لابر دنى هه ر دێرێک و زیاتر کردنى هه ر دێرێک هۆنراوه که ده شیوینى.

۴. بەکارھيٺاننى زماڻىكى سادەو ئاسان كە ھەموو كەس تىيى بگا، نەك
كۆمەلئىكى دەستەبژىر (نخبە)، وشەكانى ھەموو كوردى پەتىن و
بەپيى توانا شاعىر خۆى لەبەكارھيٺاننى وشەى عەرەبى و فارسى و
توركى قورس دوور دەخاتەو. واتە وشەو دەستەواژەو پرستەكان
كورت و پەتى و پوخت و پەسەن و بى گرى و گۆلن و مانايان ئاشكراو
ديارە.

۵. شاعىر بەپيى توانا خۆى لە ھونەرە پەوانبىژىيە تەقلىدىيەكان
لادەداو بەدواى لىكچواندن و خوازەو ھونەرى جوانكارى تازەدا
دەگەرى.

۶. شاعىر جگە لەوھى كە بەزماڻىكى سادەو ئاسان دەنووسى كە
ھەموو كەس تىيى بگا، نووسىنەكەشى بۆ ھەموو كەسەو لەپىناوى
پەشەوھندى خەلكە كە دەنووسى و نووسىنەكەى خزمەتى چىنە زۆر
لىكراو قورىانييەكانى كۆمەل دەكا.

۷. گەرپانەو بۆ سروشت و گەرپان بەدواى جوانى لە دىمەنەكانى
سروشت و خەم خواردن بۆ دىمەنە جەرگپرەكان وەكو وەرىنى گەلای
دارىك و خشىنى ئەستىرەيەك و ئاوابوونىكى مانگو خۆر...

۸. خۆشەويستىيەكى پاك و بىگەردو زۆرجار نا ئومىد بوون لە
خۆشەويستى و پوانىنە ژيان و دوا پۆژ بەچاوى پەشەبىنانەو
پەسەندکردنى گۆشەگىرى و خۆدوور خستەوھ لە خەلك.

۹. تاكىتى (زاتىيەت) و باس كردنى دەردو ئازارى تايىبەتى و خۆ
دوورخستەوھ لە بابەت و ھەست و سۆزى گشتى و عەودال بوون

به دوا ئه و دياردانه ي کار له دهروونی دهکەن، خوشی پى ده به خشن
يان ئازارى ده دەن و له ئه نجامدا تووشى گه شىبىنى يان په شىبىنى
دهکەن.

۱۰. پابردوو ده بىته مهيدانىكى فراوان، ئه ندىشه ي شاعير ده گه پىته وه
سه رى و بابته ي ئه ده بى و ديمه نى گه شو جوانى لى وه رده گرى و
دووباره دروستى ده کاته وه و زۆرجار به سه ر چرکه ساتىكى خوشى
به سه رچووى پابردوودا ده گرى چونکه ده زانى ئه و خوشيه تازه
پويشت و ناگه پىته وه.

۱۱. سوود وەرگرتن له كه له پوورى ميللى به هه موو كه رسته ي زمان و
بابته ي ئه ده بىيه وه بۆ نووسىنى به ره مى وا كه گيانى ميللى و
نه ته وايه تى و نيشتمانى تىدا بدره وشىته وه.

رۆمانتيك له

ئه ده بىياتى كوردى - شيوه ي كرمانجى خواروو

له شيوه ي كرمانجى خواروودا، سه ره تاي تازه كردنه وه ي شيعرى
كوردى و شكاندنى كۆت و ياساكانى كلاسيزم له بىسته كانى سه ده ي
بىسته م ده ستى پى كردو يه كى له پابه رانى ئه و تازه كردنه وه يه (گۆران) ي
شاعير بوو. كه لى ره دا كورته ي ژيان و نموونه يه كى شيعرى سه ر به پىبازى
رۆمانتيكى ده نووسىن و شى ده كه ينه وه ...

گۆران ۱۹۰۴-۱۹۶۲/۱۱/۱۸

گۆران ناوی عەبدوللايە و کورپی سلیمان بەگی کاتبی فارسییە. لە ساڵی ۱۹۰۴ ی زایندا لە شارۆچکە ی هەلەبجە هاتۆتە دنیاو بە منداڵی لای باوکی خویندووێتە پاشان چۆتە قوتابخانە ی سەرەتایی و دوو ساڵیش لە قوتابخانە ی ناوەندی کەرکوک خویندووێتە و بەهۆی مردنی باوکی و کۆژرانی محەمەد بەگی برای وازی لە خویندن هێناوە و گەراوەتەو هەلەبجە. ماوەیەك مامۆستای سەرەتایی بوو. لەکاتی جەنگی دووهمی جیهانی بەرپۆهەری بەشی کوردی بوو لە ئیستگە ی (پۆزەهەلاتی نزیک - الشرق الادنی) لە یافا، فەلەستین. کە جەنگ برایەو، گەراپەو سەلیمانی. دوا ی شۆرش ی ۱۴ ی گەلاویژی ۱۹۵۸ و دامەزرانی بەشی زمانی کوردی لە زانکۆ ی بەغدا، بوو بە مامۆستای وانه بیژو ئەدەب و پەخنە ی ئەدەبی گوتۆتەو. لەژیانیدا زۆر تووشی ئەشکەنجە و گرتن بووە و تا لە ۱۹۶۲/۱۱/۱۸ کۆچی دوا ی کرد.

بەرھەمەکانی:

۱. فرمیسک و هونەر.
۲. بەهەشت و یادگار.
۳. سروشت و دەروون.
۴. لاوک و پەيام.
۵. هەلبژاردە (وەرگێرانی کۆمەلە چیرۆکیکی بیانییە).
۶. جگە لە دەیان وتار و شیعری وەرگێردراو و موحازەرەکانی کۆلیجی ئادابی بەغدا.

پایز

پایز! پایز!

بووکی پرچ زهرد،

من مات، تو زیز؛

ههردوو هاودمرد!

من فرمیسکم، تو بارانت.

من هه‌ناسه‌م، تو بای ساردت.

من خه‌م، تو هه‌وری گریان‌ت.

دوایی نایه: دادم دادت

هه‌رگیز، هه‌رگیز،

پایز! پایز!

***

پایز! پایز!

شان و مل پرووت،

من مات، تو زیز،

هه‌ردوو‌کمان جووت،

هر چهند گول سیس نه‌بی بگرین،

ئالتوونی دار نه‌پژئی بگرین،

پوئی بالدار نه‌فرئی بگرین،

بگرین... بگرین... چاومان نه‌سرین،

هه‌رگیز، هه‌رگیز!

پایز! پایز!

***

(کۆپله‌ی یه‌که‌م بۆ له‌به‌ر کردنه)

گۆران لەم ھۆنراویەدا، دەگاتە ئەوپەری پۆمانتیکەت، سۆزێکی
خەست و قوول بە سروشتی دەبەستیتەوێ لە خەمناکترین وەرزی سالدا
کە پایزەو شاعیر بە جۆریکی وا لەگەڵ سروشت و پایزدا تێکەڵ دەبێ کە
ھەردووکیان دەبن بەیەک و هیچ سنوورێک لەنیوانیان نامیێ.

گۆران بۆیە پایزی ھەلبژاردووە لەو وەرزەوێ چۆتە باوەشی سروشت
چونکە مەرگی (جوانیی) تێدا دەبینی، جوانییش لای گۆران ھەموو
شتیکە و نەمانی جوانیی زۆر ئازاری دەداو دەیخاتە دنیا یەکێ پڕ ژان و
ئازارەو... نەمانی گەڵای درەخت، سیس بوونی گۆل، کۆچ و پرەوکردنی
پۆلی بالدار...

لەم ھۆنراویەدا، گۆران پایز وەک خۆی دەبینی، ھەردووکیان
(ھاوێرد)ن. ئەم ھاوکیشە یە ئەو کاتە بەرەو تەواوی دەچی کە گۆران
بەراوردەکە فراوانتر دەکا، دیاردە ی خەم و ئازاری خۆی و ھی سروشت
بەرامبەر یە کتر پادەگری:

فرمیسک = باران

ھەناسە = بای سارد

خەم = ھەوری گریان

ئەم دیاردانە لە پوانگە ی گۆرانەو بەردەوامن و ھەرگیز دادی خۆی و
سروشت لە دەست ئەم نەھامەتیانە کۆتایی نایە، بۆیە ئەمەش بەرەو نا
ئومیدی پۆمانتیکیانە ی دەبات و داوا دەکا لەگەڵ پایز ھەریگرین و چاویان
نەسپن.

ئەم ھۇنراۋەيە لەسەر بىنەماي دوو لايەنى دامەزراۋە: شاعىرو سىروشت
(پاين) شاعىر ھاۋكىشەيەك دروست دەكا لەنىۋان خۇيى (الذات) و پاين
(الموضوع) و ھەردووكيان بەيەكەۋە ھەلدەچنى و تىكەل بەيەك دەبن و
بەيەكەۋەش بەرەو كۆتايى دەچن كە نا ئومىدىيە.

گىرنگىزىن رەگەزەكانى رۇمانتىكى ئەم ھۇنراۋەيەدا ئەمانەن:

۱. گەپانەۋە بۇ سىروشت و تىكەل بوونى گيانى بەگيانى لەگەل دياردە
خەمناكەكانى، كە سۆزىكى قىۋول لەدلى شاعىردا دەبزوینن و
ھاۋدەردىيەك لەنىۋانان دروست دەكەن.
۲. خەم و ئازار خواردن بۇ نەمانى جوانى، كە لەم ھۇنراۋەيەدا لە
سىس بوونى گول و ۋەرىنى گەلای درەخت و فرىنى بالداردا
دەردەكەۋى و ھەموۋيان نىشانەى مردن، مردنىش يەككە لەو
بابەتانەى رۇمانتىك خۇيان پىۋە خەرىك دەكا.
۳. خەيالىكى رۇمانتىكىانەى فراۋانى تىدایە بۆتە مايەى دروست كىرنى
زۆر وینەى ھونەرى جوان، ۋەكو (بوۋكى پرچ زەرد) و (شان و مل
پووت) بۇ پاينو (پژانى ئالتونى دار)...
۴. ھۇنراۋەكە لەسەر كىشى بىرگەيى (پەنجەيى - خۇمالى) نووسراۋەو
كىشى ئازادە، چونكە شاعىر پىي چوار بىرگەيى كىردوۋە بە بىنەماو
لەھەر لەتىكدە يەك پىي يان دوو پىي ھىناۋە، واتە (۴)يان (۸)
بىرگەيە.

۵. لەبارەى سەرواوە، گۆران سى چوارىنەى پيشەوەى بە سەرواى
(بەنۆرە - متناوب) هیناوە کە بەم جۆرە داڕژاوە (أ ب أ ب)،
چوارىنەى کۆتاييشى هەموو لەتەکانى لەسەریەك سەروا دەروا
ئەمەش پى دەگوترى (چوارىنەى تەواو) واتە گۆران خۆى بە
یەکیتى سەروا نەبەستۆتەو.

۶. وشەکانى هەمووى کوردین و خۆى لە وشەى بیانى نەداوە، سەراپای
هۆنراوەکە، ڕەنگە یەك تاکە وشەى تورکی تىدابی ئەویش
(ئالتۆن)...

۷. دووبارەکردنەوێ هەندى وشەى تاییبەتى وەکو (پایز) کە کرۆکی
هۆنراوەکە یە بابەتەکەى قولتر کردۆتەو، جگە لەو ئاوازه ناسکەى
لە دەنگى وشەکانەو پەیدا دەبى و هۆنراوەکە پڕ ئیقاعى خەمناک
دەکا.

ئەدەبیاتی رۆمانتیکی کوردی - شیۆەى گۆران

لە ئەدەبیاتی زاری گۆرانیشدا هەر شیعەر بەسەر جۆرە ئەدەبییەکانى
دیدا زالە. شیعەرى شیۆەى گۆران هەر لەسەرەتاوە رپچکەى تاییبەتى
خۆى گرتوووە و خاوەنى خاسیەت و سیمای تاییبەتى خۆى بوو کە لەزۆر
لاوە لەشیعەرى شیۆەکانى دى کوردی جودایە. یەکی لە سیمای هەر
دیارەکانى شیعەرى ئەو شیۆە یە ئەو یە کە، بە دەگمەن نەبى،
نەکەوتۆتە ژێر کاریگەرى کیشى عەرووزى و یەکیتى سەرواى غەزەلى
عەرەبى، فارسى وەکو شیۆەکانى دى... زۆر شاعیری بە توانا لەو

شیۆه‌ی زمانی کوردی هه‌لکه‌وتوون و مه‌وله‌وی یه‌کیکه‌ له‌ شاعیره‌ هه‌ره‌ به‌رزه‌کانیان. شیعره‌کانی مه‌وله‌وی پرن له‌ سۆزی خۆیه‌تی (زاتییه‌ت) و خه‌م و جه‌خارو باسی مه‌رگو و مردن و وه‌سفی سروشت و هه‌ستی سۆفیزمانه‌ی قوول و سووتان به‌ ده‌ردی دووری و بیزاری له‌ ژیان و خۆزگه‌ خواستن به‌ مردن... ئه‌مانه‌ش په‌گه‌زه‌ سه‌ره‌کیه‌کانی پێبازی پۆمانتیکین، بۆیه‌ هه‌رچه‌نده‌ له‌ سه‌رده‌می مه‌وله‌ویدا، که‌ سه‌ده‌ی نۆزده‌مینه‌، پێبازی پۆمانتیکێ له‌ کوردیدا په‌یدا نه‌ببوو، به‌لام له‌ گه‌ل ئه‌وه‌شدا ده‌توانین زۆربه‌ی شیعره‌کانی مه‌وله‌وی به‌ پۆمانتیکه‌ت دابنێین هه‌ر بۆیه‌ش لی‌ره‌دا نمونه‌یه‌کی شیعری مه‌وله‌وی بۆ ئه‌و پێبازه‌ وه‌رده‌گرین و شی ده‌که‌ینه‌وه‌.

مهوله‌وی

مهوله‌وی ناوی (عه‌بدوپه‌حیم) ی کوری (مه‌لا سه‌عید) ه‌و نازناوی (مه‌عدووم) ه‌و به (مه‌وله‌وی) ناویانگی ده‌رکردووه، به شه‌ش پشت ده‌گاته‌وه مه‌لا نه‌بووبه‌کری مه‌سه‌ننیف، خاوه‌نی کتییی (الوضوح) و له بئه‌ماله‌ی پیر خدری شاه‌ویه. له‌سالی ۱۸۰۶ له گوندی (یاقشلاخ) ی سه‌ر شاته‌ی ناوچه‌ی تاوه گۆز هاتۆته دونه‌یاوه. سه‌ره‌تا لای باوکی خویندوو‌یه‌تی، پاشان بۆ خویندن (مه‌ریوان و چوپو نه‌نه‌و سنه‌و بانه‌و سلیمانی و هه‌له‌بجه) گه‌راوه. بۆ جاری دووه‌م ده‌چیته سنه‌و له مزگه‌وتی (دار الاحسان) لای حاجی مه‌لا نه‌حمه‌دی نۆتشی ده‌خوینی و سالی ۱۸۴۱ ئیجازه‌ی مه‌لایه‌تی لی وهرده‌گری و ده‌گه‌ریته‌وه ولاتی خۆی. پاشان ده‌که‌ویته داوی شیخ وه‌سمانی ته‌ویله‌و ته‌ریقه‌تی لی وهرده‌گری. له (چۆره‌و بیژاوه‌و بیاویل) و ئینجا سه‌رشاته‌ی پشت قه‌لای (شمیران) ی سه‌ر سیروان ده‌رز ده‌لیته‌وه. له سالی ۱۸۸۲ هه‌ر له سه‌ر شاته‌ی کۆچی دوا‌یی کردووه‌و گۆره‌که‌ی بۆته مه‌زارگای شه‌یدایانی خۆی و شیعه‌ره‌کانی.

گرنگترین به‌رهبه‌می مه‌وله‌وی نه‌مانه‌ن:

۱. الفضيلة، ۲۰۳۱ دێره شیعی عه‌ره‌بییه.
۲. العقيدة المرضية، ۲۴۵۲ دێره شیعی کوردییه.
۳. الفوائج، ۵۲۷ دێره شیعی فارسییه.
۴. دیوانی مه‌وله‌وی، که شیعه‌ره‌کانی تیدا بلاوکراوه‌ته‌وه.

۱. ئىمشەو ھەم ديسان دىروون پىر خەمەن
ئەساسەى ماتەم جەلامان جەمەن
۲. ئەتاوى دوورى دل بى قەزارەن
بىنايى دىدەم جە خەفەت تارەن
۳. شىخەو گىرمەى ھەور دوورىى دۇس
ومفەنا بەردەن مەغزو رەگو پۇس
۴. شەپارەى گىرپەى نارى مەھجوورى
كەردەن ومغوبار كۆگای سەبوورى
۵. ئەتاقەت مەندەن نەتۆى دىرووندا
نە لەيلى مەيۇ وەلاى مەجنووندا
۶. ياخوا مەردەنى بۇ وە مەھمانەم
ئىتر نەوینوون دوورىى يارانەم
۷. بەلگەم خەلاسىم نەدەس دوورىم بۇ
بەو زووخى زامان نەشوون ومگگۇ

ليكدانه وەي وشەكان:

ئەساسە	:	بىنچىنە، ھۆ، ئەگەر.
ماتەم	:	شىن، تازىە، بەھى.
جە	:	لە، جەلامان: لە لامان.
جەم	:	كۆ، گرد، جەمەن: كۆبوونەتەو، گردبوونەتەو.
نە	:	لە، نەتاو دوورى: لەتاوى دوورى.
بى قەراو	:	بى ئۆقرە، بى ھەدادان.
دەيدە	:	چاۋ.
تار	:	تارىك.
دۆس	:	دۆست، برادەر.
فەنا	:	لەناوچوون، نەمان.
مەغز	:	مىشك، مژى.
رەگ	:	دەمارى لەش، رە.
پۆس	:	پىستە.
شەرارە	:	پرووشك، پزىسك.
گىرپە	:	گلىپە، كىرپە.
نار	:	ئاگر.
مەھجوورى	:	دوورى، لىك دابىران.
كەردەن	:	كردوويە.
مەندەن	:	ماوہ.

تۆی	:	تۆی، ناوه وهی، په ردهی.
مدیو	:	ده پروانی، بهری خۆ دده تی.
وه	:	به، وه لای = به لای
مه رده نی	:	مردن.
بۆ	:	ببی.
میهمان	:	میوان، میقان.
نه وینون	:	نه بینم.
زووخ	:	زووخاو، کیم.
زامان	:	برینان، زام = برین
نه شوون	:	نه چم.
گلکۆ	:	گۆر، قه بر.

مه وله وی باسی خه م و خه فه تی دلی خوی ده کا له شه ویکا، چۆن به و شه وه به دهم خه مه وه ده تلّیته وه ولیلایی چاوی داها تووه له بهر گریان و له بهر دووری دۆسته که ی می شک و گیانی لیک هه لوه شاوه و سه برو قه راری له بهر برپاوه ... تووشی نا ئومیدی ها تووه، چونکه نه خوی تاقه تی ماوه و نه یاریش ئاورپکی ئی ده داته وه، ئیتر له و نا ئومیدییه دا خۆزگه به مردن ده خوازی بۆ نه وهی له ده ست ده ردی یار به سیته وه به و زامه سه خته وه نه چیتته ژیر گل.

گرنگترین رەگەزی رۆمانتیکی ئەم شیعەرەدا ئەمانەن:

۱. شاعیر شەوی هەلبژاردوو، باسی خەفەتی خۆی لەو شەو دەکا...
شاعیرانی رۆمانتیک زۆرجار پەنا دەبەنە بەر شەو، کە دنیا کپو بێ
دەنگ دەبێ و هیمنی بال بەسەر دنیا دا دەکێشی، لەو ساتە کپو
هیمنەدا دەکشێنەو و ناو دنیا ی تایبەتی و ناو وە ی خۆیان و بیر لە
پاڤردووی خۆشی تیپەربوو و ئایندە ی خەیاڵی دەکەنەو...
۲. شاعیر باسی دوورکەوتنەو و دەکات و کاریگەری ئەو دووریە
لەسەر هەست و هۆش و میشت و دەمارەکانی پیشان دەدا، چونکە
دوورکەوتنەو لەخۆشەویست یەکیکە لەهۆیە سەرەکیەکانی
بەدبەختی عاشق... ئەو دوورکەوتنەو شاعیر دەخاتە ئازار و
خەیاڵات وای لێ دەکا بیر لە ساتە خۆشەکانی پاڤردو و بکاتەو و
بەراوردێک بکا لەنیوان ئەوسا، کە لەگەڵ یارەکی خەفەتی بەبا
دەدا، و ئیستا، کە بەدەست ئازاری دووری یارەو دەتلیتەو.
۳. لەم بارە دوورنییە سەختە ی شاعیر تییدا دەژی لە ئەنجامی دووری
یارەکی، تووشی سەرگەردانی و نا ئومیدی دەبێ. هیوای بەدیداری
دۆس نامینی و ژیا نیش بۆ دۆس مانای تییدا نامینی، چونکە دۆس و
ژیان لای شاعیر دەبن بەیەک، ئیدی ئەو نا ئومیدیە دەگاتە ئەو
پەری و شاعیر خۆزگە بەمردن دەخوای...
۴. مەولەوی وەکو هەموو شاعیرانی شیوە ی گۆران، پەپرەوی کێشی
برگەیی (پەنجەیی - خۆمالی) کردوو و هەموو شیعەرەکانی لەسەر
کێشی (۱۰ = ۵+۵) برگە نووسیوە. ئەمەش کێشیکی زۆر باوی

کوردييه و ته نانه ت گۆرانی شاعیر ئەمە ی بە کێشی نه ته وه یی
داناوه ...

۵. له پوو ی سه رواوه، یه کێتی سه روا ی په پره و نه کردووه، سه روا ی
مه سنه وی به کارهیناوه. ئەم سه روا مه سنه وییه بوار زیتر بۆ شاعیر
ده ره خسینی که درێژه به ده برپینی ههستی ناوه وه ی بدات و وشه ی
باشتر و له بارتەر هه لێژیری.

۶. وشه کانی به کاری هینا و ن زۆر به یان وشه ی په سه نی کور دین، ئە گه ر
وشه ی بیانیشی به کارهینابی، ئە وانه ی به کارهیناوه که زۆر با و ن و
هه موو که س تییان ده گا.

۷. وینه و لیکچواندن و خوازه کانی زۆر با و ن و هه موو که س تییان ده گا،
به دوا ی دارپشتنی ئالۆزو دووره ده ست نه گه راوه، هه ر ده لێی له نا و
دۆستان دانیش تو وه و با سی ئازار و مه ی نه تی خۆیانی بۆ ده گا.

ئه ده بیاتی رۆمانتیکی کوردی- شیوه ی کرمانجی ژوو روو

له شیوه ی کرمانجی ژوو روو، وه کو شیوه ی کرمانجی خوارو،
شیعری کوردی له نیوان هه ردوو جهنگی گیتی سه ده ی پابردوودا گۆرانی
بنچینه یی به خۆیه وه دی و سیمای خاسیه تی نوێی وه رگرت. ئەم
نوێکردنه وه یی شیعری شیوه ی کرمانجی ژوو روو به شیوه یه کی دیار له
سییه کانی سه ده ی پابردوودا گه لاله بوو، به تاییه تی له گۆفاری هاوارو
پونا هی و ستیر، که مینه بری بلاو کردنه وه ی شیعری نوێی ئەو شیوه یه
بوون. زۆر شاعیری کرمانجی ژوو روو ده وریان له و تازه کردنه وه یه دا

هه بوو وهكو قه درى جان و كامه ران به درخان و جگه رخوئين و... كه وازيان
له دهستووره كانى شيعرى كلاسيزم هئناوه به شيوازيكى نويوه بابيه تى
تازه يان هئنايه كايه وه... شيعرى خودى ليريكى - و شۆپشگيرى، له و
سهرده مه دا بره ويان سه ند، چونكه رهنگدانه وهى راسته قينه ي بارودوخى
ئه وساي نه ته وهى كوردو كوردستان بوون... شۆپشه پرگار يخوازه كانى
كوردو ئه و نسكو يانه ي تووشى كورد بوون، دهورى سهره كييان هه بوو
له سهره ست و سۆزى شاعيران و زۆريان له ئه نجامى تيكشكانى ئه و
شۆپشانه تووشى گوشه گيرى و نا ئومئيدى بوون و زۆريشيان به چاو
پرونييه و ده يان پروانييه دوا پۆژو برويايان به سهركه وتن هه بوو، ئه مانه
هه مووى له شيعرى ئه و كاته وه دياره... يه كى له و شاعيرانه ي هه ر
له سهره تاوه به چاويكى تازه وه ده يروانييه ژيان و ده وروبهر و پرخنه ي له
كه م و كورتبييه كانى كۆمه لى دواكه و تووى كورد ده گرت و به شه هيدده كانى
شۆپشه كانى هه لده گوت جگه رخوئين بوو كه پايه ي له و تازه كردنه وه يه دا
زۆر ئاشكرا و دياره... بۆيه ليره دا نمونه يه كى شيعرى پۆمانتيكى
جگه رخوئين وه رده گرین و ليكى ده دهينه وه.

جگه ر خوین

ناوی شیخ موسا کوپی حه سه ن کوری محه مه دی کوپی مه حمودی کوپی
عه لییه، سالی ۱۹۰۳ له گوندی (حه ساری ده قهری (میردین) هاتۆته دونیاوه.
جگه رخوین له خیزانیکی هه ژارو نه دار بووه و هه ر زوو دایک و باوکی
نه ماون و له گه ل برا گه وره ی پیکه وه ژیاون. ناچار بووه به کریکاری و
نۆکه ری ئیش بۆ ده ره به گو ئاغاو ده وله مه نده کان بکات، سالی ۱۹۲۰ بۆ
خویندن ده چیته دیار به کړو زۆر جیگا ده گه پری، سالی ۱۹۲۵ که شوپشی
شیخ سه عیدی پیران به رپا بوو، و هه ر زوو سه رکوت کرایه وه، ئه مه
کاریکی زۆری له جگه رخوین کرد. سالی ۱۹۲۷ جگه رخوین ناچار بوو
جزیره ی کوردستانی تورکیا جی بیلی و پوو بکاته سوریا و له (عامووده)
نیشته جی بی. که کۆمه له ی (خۆی بوون) له و ساله دا دامه زرا، جگه ر
خوین به کی بوو له ئه ندامه چالاکه کانی. که گوشاری (هاوار) ده رچوو
به کی له و شاعیرانه ی به رده وام شیعیریان تیدا بلاوده کرده وه جگه رخوین
بوو.

جگه رخوین دژی ئاغاو ده ره به گو شیخه کان دهینووسی و کرده وه
خرابه کانی پسوا ده کردن و له سه ر هه ژارو لیقه و ماوو زۆر لیکراوان به
دهنگ ده هات، به مه وه خۆی تووشی زۆر کیشه و ناخۆشی ده کرد.

دوای شوپشی (۱۴) ی ته مموزی ۱۹۵۸ جگه رخوین هاته به غدا و له
بهشی کوردی کۆلیجی ئه ده بیاتی زانکۆی به غدا ده رزی ده گوته وه.
سالی ۱۹۶۱، که شوپشی کورد هه لگیرسا، جگه رخوین ئه گه ر چی هه ر له

بەغدادبوو، بەلام زۆر لایەنگری شوێنێکی دەکردو حکومەت لە
 ھەلۆیستەکانی پازی نەبوو و فشاریان خستەسەر و ئەویش ناچار بوو
 سالی ١٩٦٣ بگەریتەوێ سوری. سالی ١٩٧٨ جگەر خوین پووی کردە
 ھەندەران و لە سوید ئاکنجی بوو، ھەر خەریکی کاری ئەدەبی و چاپ
 کردنی بەرھەمەکانی بوو، تا لە ١٩٨٤/١٠/٢٢ لە سوید کۆچی دوایی کردو
 لەسەر وەسیەتی خۆی تەرمەکیان ھینایەوێ کوردستان و لە قامیشلی
 لەناو باخچەی مالی خۆیان ناشتیان.

بەرھەمەکانی جگەر خوین :

١. ئاواو دەستوورا زمانی کوردی، بەغدا، ١٩٦١.
٢. فەرھەنگا کوردی، بەرگی: ١ و ٢، بەغدا ١٩٦٢.
٣. شەش دیوانە شیعر.

نموونە ی شیعر:

سەرھەستی ئەقینم

١. ئەھ ھەفالا ئەقیندار
 توو ژێ وەك من بریندار
٢. کەنگی کۆ ئەم دگھین ھەف
 ب دلخومشی پۆزو شەف

۳. گول و چيچەك گەش دېن

دلى داران خووش دېن

۴. سونبول ھاویر دەهژین

ئەف سەتتیرك درژین

۵. چیا بلند دېن ژۆر

جھان دېت كەسكە سۆر

۶. باتى بەسازو لیلان

تەرومىندە ھاویر دلان

۷. ئاقىن گۈلا ددن پىل

پوئ پۆزى دېت سىل

۸. تلوور كەسك و زەردو سۆر

ب بازگان دچن ژۆر

۹. ومكو لۆكس و چرا گەش

رۆنى ددن شەفا پەش

۱۰. پېرگەش دېن گولى من

تەف درمقن گولى من

۱۱. گول و چيچەك ئەزو توو

قازو ئۆردەك ئەزو توو

۱۲. ھەردوو رەوشا قى ژىنى

دەنگى سازا ئەقىنى

★★ ★★ ★★

(لە سەرەئاوۋە سى دىزى بۇ لەپەرگىدە)

لىكدا نەۋەي وشەكان :

ھەقال	:	دۆست، برادەر، ھاوپى.
ئەقىندار	:	خۇشەويست، عاشق.
كەنگى	:	كەي، چ كاتى.
دگھىن	:	دەگەين.
ھەڭ	:	يەكتر.
چيچەك	:	كولۋوكى پشكووتوو.
ھاوير	:	لەھەر چوارلا، لەدەورە، نكال، تەرەف، لا، بلاو.
ستىرك	:	ئەستىرە، گۇلاو.
دېت	:	دەبىت.
تى	:	دى.
ساز	:	گۆرانى، ئاواز.
ليلان	:	دەنگى باكوت، ھاشەۋ ھارپەي با بە بەفرەۋە.

تەرۈەندە	:	چتى ناياب.
پىل	:	شەپۆل.
سىل	:	ساج.
تلور	:	تەيروتوار، بالئندە.
بازك	:	بازدان.
لوكس	:	چراي گاز.
پۇنى	:	پۇناكى.
پى	:	زۇر.
تەڭ	:	ھەموو.
دېرەقن	:	دەپۇن.
كول	:	خەم و كەسەر.
ئۆردەك	:	مراوى.
پەوش	:	شىۋاز.

جگەرخوین لەم شىعرەدا، بەشىۋەيەكى پۇمانتكيانە باسى پەيوەندى
خۆى و ئەقىندارەكەى دەكا، كە ئىستا لەبەر ئەوەى لىك دوورن،
دلىرىندارن، واتە بەئىش و ئازارو خەم و خەفەتن، ھەسرەت بۆ ئەو پۇژە
دەخوازن كەبە يەك دەگەن... ھەركاتى ئەوان بەيەك بگەن، دونيا
سەراپا دەگۆرى، ھەمووى دەبى بە خۆشى و شادى، ئەو خۆشەش لەم
دىمانانە دەردەكەوى: گەشانەوەى گول و كولوك، دەرکەوتنى سونبول و
ستىرك، ھەلكشانى چيا، ھازەھاژى با، شەپۆلدانى گۇم و

سوورھەلگەپانی خۆرو بازبازینی تەپرو تلوور... ئەوسا لەسایەى ئەم
 دیمەنە جوانانەى سروشت، کە بەیەك گەیشتنی شاعیرو ئەقیندارەكەى
 جوانتری کردوون، ئەوو ئەقیندارەكەى دوو بەدووبەیهكەو وەكو گول و
 كولووك بەدەم یەكتر دەشنینەو و وەكو قازو مراوی لەگەل یەكتر
 دەلەنجینەو و ھەردووکیان دەبن بە پەوشی ژیان و دەنگی سازى ئەوین.

گرنگترین ڕەگەزى ڕۆمانتیكى لەم شیعەردا ئەمانەن:

۱. شاعیر خۆى و ھەقالەكەى ھەردووکیان بریندارن، بریندارى دەردى
 جودابوونەو، ئەمەش شاعیری تووشى ئازاریكى وا کردووە دونیای
 لەبەرچاو خستووە، و تەنیا بە گۆپینی ئەم حالەتى جیابوونەو یە،
 شاعیر دەگەریتەو سەربارى ئاسایى و دونیای لەبەرچاو جوانترو
 گەشتەر دەبێ.

۲. یەكێ لە سیماکانى تری ڕۆمانتیكى کە لەم شیعەردا بەدى دەكرێ
 وەسفى سروشت و جوانییە. شاعیری ڕۆمانتیک ھەمیشە بەدواى
 جوانیدا ەودالەو ئەو جوانییە لەھەموو وردە دیمەنێكى سروشتدا
 دەبینێ کە لەبەر چاوى گەرە دەبن و ھەموو گیانى دادەگرن... ئەم
 جوانییەش لەم دیمەنانە دەردەكەون:

گەشانەو ەى گول و كولووك، ھەژانى سونبول، بەرزبوونەو ەى چیا،
 كەسكو سۆربوونى دونیا، ھاژەھاژى (با)، شەپۆلدانى گۆماو،
 سوورھەلگەپانى خەپلەى خۆر، زێدەپەوییان تیدا كراو، ئەویش

بەھۆی بەیەك گەیشتنی دوو ھاوړی ئەم تارای جوانییەیان
بەسەرداھاتووہ .

۳. شاعیر دەرمانی دەردی دلی خۆی لەو سروشتە جوانەوہ دەبینی،
كە ئەم ھەموو دیمەنە شەوی تاریکی بۆ پۆشن دەكەنەوہو دەردو
كەسەری و خەمی دلی دەرەویننەوہ . دیسان باسکردنی شەو كە
ھیمای تاریکی و نا ئومیدیە سیمایەکی تری ئەو پێبازەییەو شاعیر
بە دیمەنە گەشەكانی سروشت ئەو شەوہ تاریكە پووناك دەكاتەوہ .

۴. ئومیدی شاعیر لەوہ بەرجەستە دەبی كە خۆی و ھەقالەكە ی
لەسایە ی ئەو سروشتە گیانبەخشەو دوور لەخەم و كول و كۆقان
باوہش بەیەكدا بكەن وەكو گول و كولوك بە دەم یەكتر بشنێنەوہو
وەكو قازو مزاوی بە لەنجەولار بێن و بپۆن... لە كۆتایشدا
ھەردووکیان دەبن بە پەوشی ژیان و سازو ئاوازی ئەقین و
خۆشەویستی .

۵. لەپووی پووخسارەوہ شیعرەكە ھەمووی بە كێشی بڕگەیی
(پەنجەیی - خۆمالی) نووسراوہ، ($۷ = ۳+۴$) بڕگەییە . ئەمەش
یەكێكە لە كێشە ھەرە باوہكانی شیعرێ كوردی .

۶. شاعیر بە سەروای مەسنەوی شیعرەكە ی ھۆنیوہتەوہ، واتە ھەر
دێرێك لەتەكانی ھاوسەرەوان و پەیوہندی سەرەوا سازییان بە
دێرەكانی دیکەوہ نییە . دیسان ئەمەش لەسەرەوا ھەرە باوہكانی
شیعرێ كوردییە . داستانە درێژەكان و چیرۆكە شیعرەكان و

هۆنراوه‌ی فۆلكلۆرى پەسەنى كوردەوارى ھەمووى بەم جۆرە
سەرواىە نوسراوہ .

٧. وشەكانى، ھەمووى وشەى كوردى پەتى و پەسەنن و شاعىر خۆى
لەبەكارھىننانى وشەى بيانى دوور خستۆتەوہ .

٨. دارشتنى پستەكان پەوان و بى گرى و گۆلن و پستەى سووك و كورتى
بەكارھىناوہ، ئەمەش شىعرەكەى ئاسانتەر كردووہ و ھەموو كەس
خۆشى لە خویندەنەوہى وەردەگرى و پىيەوہ ماندوو نابى.

ئەدەبىياتى كوردى سۆڧىتى (جاران)

لەزرووفى تايىبەتى كوردى يەككىتى سۆڧىتى جاراندا، ئەدەبىياتى تازەى كوردى سۆڧىتى لەسەر بناغەى ئەدەبىياتى فۆلكلورى كوردى دامەزرا. گەشەسەندنى ئەو ئەدەبىياتە شان بەشانى لىكۆلىنەو سوود بىنن لە داستانى دەولەمەندى مىللى پۆشتو، بوو بەيەكك لە نیشانە ئاشكرا بەرزەكانى پلەى گەشەسەندنى پۆشنىرى كوردى يەككىتى سۆڧىت. بەم جۆرە گەلەك بەرەمى ئەدەبى وایان نووسى كە ناویان لەمىژووى ئەدەبى كوردى ئەم سەردەمەدا تۆمارىكات لەمانە: عەرەبى شەمۆ، حاجى جندى، ئەمىنى ئەبدال، وەزىرى نادر، جاسمى جەلیل، موسەبى ئاخوندوڧ، يوسفى بەكۆ، باخچۆبى سلۆ... ەتد ديارن.

لەناو نووسەرانى كوردى يەككىتى سۆڧىتدا، عەرەبى شەمۆ ەر ئەو نىيە كە لە يەككىتى سۆڧىتدا ناوبانگى ەبىت، بەلكو لەدەرەوەش ناوبانگىكى زۆرى ەيە. عەرەبى شەمۆ دەستى بەنووسىنى گوتار كرد لەبوارە جىاجىاكانى كاروبارى پۆشنىرى كوردى و ژيانى كۆمەلەيتى لەو گوندانەى كە كوردى ئىزدى لى نىشتەجىبوون، ەروەها لەبوارى ئەدەبو ئامادەكردنى پۆژنامەى (زارىا فوستوكا - كازىوەى پۆژەلات) كارى كرد. نووسىنەكانى عەرەبى شەمۆ بەزمانى پووسى بوون، چونكە ئەم نووسىنانە بۆ ئەو زاناو پۆشنىرو پۆژەلاتناسانەى ئەوروپى بوون كە گرنگىكى تايبەت دەدەنە لىكۆلىنەوەى كوردى بەشيوەيەكى گشتى.

یەکیک لە بەرھەمە بەناویانگەکانی کە چیرۆکی (شقانی کورد)ەو سروشتی (ئەفتۆبیۆگرافیا - مێژووی ژیان)ی ھەیە، ھەر لە سالانی (سی)دا بە کوردی بلاوکرایەو و زوو بە زوو کرا بە ئەرمەنی و پووسی و ئەلمانی. لە سالێ (١٩٥٧)دا بە زمانی گورجی بلاوکرایەو و پێش ئەوەش کرابوو بە فرەنسی. گورج و گۆلی ئەدەبی (عەرەبی شەمۆ) ھەر لە سەرەتاوە دیاربوو، (شقانی کورد) و (کوردی ئەلەگەز)^(١)ی لە بەرھەمە کۆنەکانی کوردی ئەرمەنستانی سۆڤیەتین.

لە م دوو بەرھەمەدا نووسەر راستگۆیانە نەخشەی ژیانی زەحمەت کێشانی یەکیک لە ناوچەکانی کوردنشین دەکێشێت و سەختی ئەو ژیاوە لە ژێر دەسەلاتی کۆندا پیشان دەدات و وینەی پەنج خوران دەکێشێت و ئەوەشمان پیشان دەدات کە چۆن ئەو پەنج خۆرو کۆنە پەرستانە لە سەرەتای دامەزراندنی پڕییمی سۆشیالیستدا دەبوونە بەرەبەستی جێنشین بوونی کوردانی کۆچەر. لە م دوو چیرۆکەدا تەواو پەیدا بوونی شارەزاو کادری کورد بەدی دەکێت. عەرەبی شەمۆ لە سالێ (١٩٣١)دا یەکەم چیرۆکی سەر شانۆی خۆی بەناوی (کۆچاکی دەرهقین - خوا پەرستی درۆ) وە بلاوکردەو، لەویدا پەردە لە سەر پاشماوەی پروپوچ و بیری کۆنە پەرستی لە ناو کورددا بلاو، ھەڵدەمالێت.

ھەر لە م سالانەدا عەرەبی شەمۆ بە نووسین و بە وەرگێران گەلیک نامیلکە ی سیاسی و ھۆشیارە کەرەوێ بۆ کوردی سۆڤیەتی دەرکرد.

---

(١) ئەلەگەز: چیا یەکی کوردنشینە لە ئەرمەنستانی سۆڤیەتی.

كورتەيەك ئەڭيانى (عەرەبى شەمۇ)

ئەم نووسەرە بلىمەتە ناوى (عەرەب)ە كورى (شىخ شەمۇ)ى شىخ (شامىل)ە لە بنەمالەيەكى كوردى يەزىدىيانە لە سالى (۱۸۹۵)دا لە گوندى (سووسر) لە ناوچەى (قارس)لە دايك بوو و سەختى ژيانى ديو و لەھەموو مەيدانىكى ژياندا تىكۆشەرە. ئەگەر سەيرى تۆمارى بەرھەم و نووسىنەكانى بکەين، لە پال ئەوانەدا كە باس كراون و لە پال گەلەك گوتارو نامىلكەى سياسى و كۆمەلەيەتى و زمانەوانىدا ئەم بەرھەمە ئەدەبىيانەى تىرىش دەبينىن:

۱. رەبەن^(۱)، ۱۹۳۰.
۲. بەربانگ^(۲)، ۱۹۵۷.
۳. ژىنا بەختەوەر، ۱۹۵۹.
۴. كوردى ئەرمەنستان، ۱۹۶۱ (سىنارىيۆيە بۆ سىنەما).
۵. دىمىد، ۱۹۶۶ ئەمەش پۆمانىكى^(۳) گەرەيە لە چىرۆكى پووداوو مېژووى قەلەى دىمەو وەرگىراو.
۶. حەكايەتى كوردى ناوخەك، ۱۹۶۷.
۷. كۆمەلەك لە بەرھەمەكانى كۆكراوہى عەرەبى شەمۇ ۱۹۶۹.

---

(۱) رەبەن: ھەژار.

(۲) بەربانگ: بەيانى.

(۳) رۆمان: چىرۆكى دىژ.

ئەگەر غەربىي شەمۇ بە بەرھەمترین و بەناوبانگترین نووسەرى كوردى سۆڧىتى بىت ئەوا حاجى جندى، جاسمى جەليل، ئەمىنى ئەبدال، موسەيى ئاخۇندۇڧ، باخچۆيى سلۇ، قاچاغى مراد،... ھتد بە شاعىرو نووسەر ناويان دەرکردوۋە خزمەتلىكى زۆرى زمانى كوردىان كىردوۋە. ھەروەھا بە كۆكەرەۋەي سامانى دەۋلەمەندى فۆلكلورى نەتەۋەي خۇيان بەناۋو دەنگن. دەبىت ئەۋە پەچاۋ بىكەين كە گەرەتر كار بۇ تۆماركىردنى فۆلكلورى كوردى و ۋەرگىپرانى بە ئەرمەنى و پووسى لە يەكىتى سۆڧىتدا بوۋە لەلايەن زانايانى ئەم ۋلاتەۋە بوۋە.

حاجى جندى و ئەمىنى ئەبدال خەباتلىكى زۆريان لەپىڭاي بوۋژاندنەۋەي زمانى كوردى لە ۋلاتى سۆڧىتدا كىردوۋە. بەھۋى نووسىنەكانىيەۋە نەتەۋەي كوردىان بە گەلى سۆڧىتى و گەلانى تر ناساندوۋە. ھەروەھا بە ھاۋكارى يەكتر چىرۆكى (لازۇ)يان لە ئەرمەنىيەۋە ۋەرگىپرايە سەر كوردى، يەكك لە پلە گرنگەكانى گەشەسەندنى ئەدەبىياتى كوردى سۆڧىتى بە بلاۋكىردنەۋەي كۆمەلەي (فۆلكلورى كوردى) دەست پى دەكات كە لەسالى (۱۹۳۶)دا لە يەرىقان چاپكراۋە، لەم كۆمەلەيەدا گەلىك باسى ۋەك خۆشەۋىستى و بارى خىزانى كوردى حالى ژنان و دەسەلاتى سەرتىرەۋ خاۋەن دەسەلات، جىڭەي شىربايى^(۱). لە ژيانى خىزاندا، مىۋاندارى، ئازايى، كوردان... ھتد، پەنگى داۋەتەۋە.

---

(۱) شىربايى: قەلەن، ھەق.

لە ئەدەبىياتى كوردى سۆفییى ئەم سەردەمەدا دەنگى شیعەرى
 لیریک^(۱) و بابەتى داستان ئامیز دیارە. لە بەرھەمییى حاجى جندیدا کە
 ناوی (شارى) بوو، باسى یاسای بە شوودان و شیربایی دەکرد کە تا
 سەردەمى شۆرشى ئۆکتۆبەر لە چیاکانى پشت قەققاسدا لەناو نەوێ
 کۆندا مابوو. لەو بەرھەمەدا ناپەرەوایی و سەختى پەپرەوى کۆن
 بەروخساریکی ھونەرماندانە دەربراو بوو. ئادگارى^(۲)، (شارى) کە قۆچى
 قوربانى دەستى شیرباییە بەرامبەر بەو باوکە پیرەى کە بە دەستى
 خۆى کچە خوشەویستەکەى بەرەو مەرگ دەبات، ھاواریکە بەرامبەر بەو
 پەفتارە کۆنە. شاعیر زۆر سادە باسى ئازاردانى کچە بە زۆر بە شوودانى
 دەردەخات کە ئەمە لە کۆندا سەرەنجامى ھەموو کچیکى کورد بوو.

ئەدەبىياتى گەلانى سۆفییى دەوروپشت کاریان کردووتە سەر
 ئەدەبىياتى تازەى کورد. لە بەرھەمى تازەى نووسەراندە باسى
 مەسەلەکانى ئەم چەرخە دەبینین، وەك ئەوێ لەو کۆمەلە شیعەرەدا
 دیارە کە ناوئراوە (شاعیرانى کوردى سۆفییى، یەرێقان، ۱۹۵۶) یا لە
 کۆمەلەى (پێگای نوێ)دا (تەلیس ۱۹۵۸) یا لە کۆمەلە ھۆنراوەى شاعیرى
 کورد باخچۆی ئیسکۆدا (تەلیس ۱۹۶۱) دیارە. دەستەى کۆنى
 شاعیرانى کوردى سۆفییى پیکەو کۆمەلە ھۆنراوەیەکیان دەرکرد کە
 شیعەرى ئەمىنى ئەبدال و یوسفى بەکۆو جاسمى جەلیل و حاجى جندى و

(۱) لیریک: ھەست بزوین، سۆزى.

(۲) ئادگار: دیمەن

وەزیری نادری تیدا بوو. پاش ئەوان شاعیرانی کوردی گورجستان
کۆمەڵە ھۆنراوەیەکیان چاپکرا کە بریتی بوو لە بەرھەمی جەلیلی ئاجۆ،
ئادۆی جەنگۆ، مۆرۆی مەمەد، قاچاگی مراد، باخچۆی سلۆ.

لە پال ئەو باسەنەدا کە لە ئەفسانەی خەلکەووە وەرگێراون، ھەر وہا
پەنگدانەووەی پووداوی ژیان تەواو ئەم شیعەرانیان وای کردووە کە لە
ژیانی کوردی سۆفیتیدا پەنگدانەووەی ژیان تازەو کوردی ئەرمەنستان
بەشیکی زۆری لە شیعری ئەمینی ئەبدالۆ ئادۆی جەنگۆو عەزیزی سلۆی
بەرکەوتوو. ھەر وەک جەردۆی گەنجۆ لە چیرۆکی (گوندی تازە)دا
تابلۆی پایزی ئەلگەزمان بۆ دەکێشیت لە ھەمووی بەرھەمی کۆن و
تازە شاعیرانی کوردی سۆفیتیدا لە پال ھەموو ئەو باسەنەدا کە و تراون،
سۆزێکی تایبەتی خۆشەویستی نەتەووەی کورد دەبینیت. سۆزی
کوردیکی خۆ بە میژوو و سەرفرازی و ئازایی خەلکەووە بەستوو، سۆزی
کوردیک کە ھەست بە ھەموو پابواردوو و ئیستای ژیان کورد بکات.

ئەدەبیاتی کوردی سۆفیتی نەووەیەکی تازە لە شاعیر و نووسەر
پێگەیاندا، لەوانە: میکایلی پەشیدو قاچاخی مرادو عەزیزی سلۆو عەتاری
جەردۆو کارلینی چاچان و شکۆی ھەسەن و ئوردیخانی جەلیل و چەند
شاعیری تر کە بەردەوام کۆمەڵە شیعریان لە تەلیس و پەریقان چاپ
دەکرا.

لەم سالانەی دواییدا بەرھەمی نووسەر و شاعیرانی کورد بە ژمارەییکی
زۆر لە گەلانی یەکی سۆفیت پراگەیانەندرا. ئەمەش لە پێی وەرگێڕانە سەر
پووسی و گورجی و ئەرمەنی و ئازەربایجانی و زمانانی ترەووە. ھەر وەک

نووسەرو شاعىرە كوردەكان واپان كرد كە گەلى كوردى سۆڧىتى
بە زمانەكەى خۆى بەرھەمى تۆلىستۆى و پوشكىن و لىرمەنتۆڧ و كرىلوڧ و
شاعىرو نوسەرى تر بخوینىتەو.

ئەگەر تاقە رەخنەيەك لە شاعىرانى كوردى سۆڧىتى بگىرىت ئەوئەيە
كە شاعىرەكانيان بەھۆى ئەو رەوشە مېژووئەو كە باسماں كرد،
لەسەر بناغەى پتەو و پرەنجى سەدان سالى ئەدەبىياتى كلاسسىزى كوردى
دانەمەزراو، لەبەر ئەو زۆرجار ساكارىي و سادەيى لە زمان و دەربىرىندا
دەبىئىيەت و ئەو پىزىو چىژەى ئەدەبىياتى كلاسسىزى كوردى تىكەل بە
بناغە و پرەگەزەكانى ئەو شىعرانە نەبوو. ئەمە بۆ شىعر، بەلام لە
چىرۆكدا ئەو رەوشى ئەوان و پىشكەوتنى ولاتەكە وای كردوو كە گەلىك
پرەگەزى ھونەرى چىرۆك نووسىنى پۆژئاوا تىكەل بە بەرھەمى چىرۆكيان
بىيەت و شتىكى تازەو بە نرخ بىتە كايەو.

ئەم باسەى خویندتان، باسىكى مېژووى ئەدەبىياتى كوردى سۆڧىتى
بوو، بەلام ئەگەر بمانەوئە ھەموو چالاكى پووناكبرى و كەلچەرى كوردى
سۆڧىتى باس بكەين، ئەو لەپال ئەوئەدا كە باسى شاعىرانى لاوئەم
سەردەمەى ئەو ولاتە پىويستە. دەبىت لای گەلىك باسى تر بووئەستىن
كە ھەريەكيان پىشانەدان و لىكۆلئەوئەى زۆريان دەوئەت وەك:

۱. پەيدا بوون و بەرەو پىش چوونى كتيبي قوتابخانە.

۲. پۆژنامەگەرى و پۆلى پۆژنامەى (پىيا تازە).

۳. زمانەوانى و لىكۆلئەوئەى زمانى كوردى.

۴. فۆلكۆرى كۆكردنەوئە و لىكۆلئەوئە.

۵. دەستنووسی کوردی گۆن و لی وردبوونه وهی وەرگیران و چاپکردنی.

۶. نووسینه وهی میژووی کوردو لیگۆلینه وهی.

له مانه و چه ند مهیدانی تردا گه لیك ناوی دره وشه دار ده بینین که
هه ریه که یان وانه ی تاییه تیان ده ویت. به لام وهك ده زانن باسه که ی
نیستامان به شیوه یه کی کورت بۆ ئه ده بیات ته رخا نکراوه .
یه کیك که بیه ویت ده توانیت له زۆر سه رچاوه دا به دوا ی ئه م باسانه دا
بگه ریت.

دواشت که ده بیئت بووتریت، ئه وه یه که ئه م به ره مانه ی باسما ن
کردن، هه موو له بنه رته دا به کرمانجی ژوو روو نو سراون و شتیکی تی که ل
له به شی (هه کاری و بۆتان و بایه زیدی) ئه و دیالیکته یه . به لام به ره و پیش
چوونی تاییه تی وای کردووه که له بناغه ی کلاسیزمیه که ی کرمانجی
ژوو ره وه دوور بن و له جیاتی عه ره بی و فارسی و ته نانه ت تورکیش زا راوه ی
تازه ی زمانی تری تی که ل ببیت. له گه ل ئه وه شدا به تاییه تی له پاش
شۆرشی چوارده ی ته مموزی (۱۹۵۸) ی عیراقه وه، پونا کبیرانی کوردی
سۆفیتی، چ بۆ خۆیان و چ له به ره مه میاندا له گه شه سه ندنی ئه ده بیاتی
کوردی عیراق دانه بپاون.

ئه م باسه به ده ستکارییه وه له په رتووکی

زمان و نه ده بی کوردی پۆلی پیتجه می ناماده یی وەرگیراوه

دانانی (د. عزالدین مسته فا) و هاوړیکانی، چاپی دوازه هه م.

جاسمى جەلىل

ھۆزانقان و نووسەرو چىرۆك نووس جاسمى جەلىل لە سالى ۱۹۰۸ لە گوندى (قىزىلقۆلى)ى سەر بەشارۆچكەى (دىگۆرى) قەزاي (قەرسى) لە يەككىتى سۆڧىيەتى جاران لە دايكبوو. لە تەمەنى (۱۰) سالىدا (۴۰) تا (۵۰) كەس لە بىنەمالەكەيان دەكەونە بەر ھىرشى توركان و ھەموويان دەكوژىن، تەنيا جاسمى جەلىل نەبىت كە ئەو كاتە، واتە لەكاتى ھىرشەكە لەچىاي شوانى بەرخان دەبىت. لەماوھى ژيانىدا زۆر ناخۆشى و تالى و بىكەسى ديو، ماوھىيەك لەگەل ھەزاران مىندالى بى چاودىرى دىكەى كوردو ئەرمەنى وەك خۆى، لە خانەى ھەتيواندا دەژىت. لەشارى (باكو) دەست بە خويندن دەكات و لەبەر زىرەكى پەوانەى خويندنى بالاي لەشكرى لەشارى (تەفلىس) دەكرى.

لە تەمەنى (۲۳) سالىدا جاسمى جەلىل دەست نىشان دەكرىت بۆ خزمەتكردنى بزاڧى پۆشنىبرى كوردى لەولاتانى ئەرمىنيا، ئازەربىيجان- گورجىستان كە دەرفەت بەخويندن و نووسىنى كوردى بە پىنووسى لاتىنى دراوھ ئەمەش وەك ناوھندىكى پەوشنىبرى بووھ بۆ پىگەياندىنى قوتابى كوپو كچى كوردو لە ھەموو كۆمارەكانى يەككىتى سۆڧىيەتى پوويان لى دەكرد. لە سالى ۱۹۳۲ جاسمى جەلىل دەبىتتە بەرپرسى سەرەكى ئامادەكردن و چاپكردنى كىتب بەزمانى كوردى، لەسالى ۱۹۳۸-۱۹۴۱ لە يەرقاندا لە ئەنستىتۆى نىو دەولەتى (كۆلىژى زمانەوانى) زمان و ئەدەبىيات دەخوينى و بەسەرەكەوتوى دەردەچىت.

پاشان بۆ ماوهى (۳) سالان له ئەنستىتۆى (ماف) دەخوینى و دیبلۆمى دووه مى خویندىن بالا وەردەگریت ماوهیهك دەبیتە مامۆستای زمانى كوردی له قوتابخانەى لەشكرى تايبەت له پرووسیا. ژيان و خەباتى ئەم كەلە پۆشنبیره زۆر بەنرخ بوو ناوى جاسمى جەلیل وەك پۆشنبیره شاعیریكى كورد لەولالتانى ئەرمەنستان و پرووسیا و ئوكرانیا ئاماژەى پیدراوه. لەسالى ۱۹۶۳ بۆتە ئەندامى یەكیتی نووسەرانی سۆڤیەت و زۆرجاران بۆتە نوینەرى یەكیتی نووسەرانی له كۆنفرانس و كۆنگرەكانى مۆسكۆ له بواری هونەرىشدا جاسمى جەلیل توانى (۷۰۰) گۆرانى و ئاوازی كوردی له رادیۆى یەریقان تۆمارو بلاویكاتەوه، ئەمەش وەك بناغەیهكى پتەو زێڕینی كورد بوو بۆ پیشكەوتنى مۆسیقا و هونەرى كوردی. جاسمى جەلیل یەكێك بوو لەو كەسانەى كە بناغەى ئەدەبىياتى كوردی له سۆڤیەت دایناوه و زۆریەى شیعەرەكانى ئەم شاعیره كراون بە پرووسى و لەپێگای پۆژنامەكانى (پراڤدا) و (ئەزڤیستیا) چاپ و بلاودەبوونەوه. جاسمى جەلیل باشتەرىن و نایابترین بەرھەمى بێگانە بۆ سەر زمانى كوردی وەرگێراوه بۆ ئەوەى خویندەوارانى كورد سوودى لى وەربگرن.

جاسمى جەلیل وەك كورد پەرەریك لەكاتى كیمیا بارانكردنى شارى ھەلەبجە وەك كوردیكى بریندار لەپێگای نامەیهكى كراودا بۆ سەرۆكى ئەو كاتەى سۆڤیەت داوا لە حكومەت و سەرکردایەتى سۆڤیەت دەكا ھەلۆیست نیشان بدەن سەبارەت بەم كارەساتەى ھەلەبجە. جاسمى جەلیل (۷۰) ھەفتا سالى پەر لە تێكۆشان و ماندوووبوون و شەونخونى لە

پېنناوى بەرەو پېش بىردىنى ئەدەب و پۇشنىبىرى كوردى لە سۆڧىيەتى
 جاران بەو پەرى دىلسۆزى و لېھاتووى كارى تىدا كىردوۋە، لىزانى و
 شارەزايى ئەو مەۋقە ھەموو دەرگايەكى ھونەرۋە ئەدەب و پۇشنىبىرى
 گىرتۈتەۋە، بەلام بەداخەۋە ئەم مەۋقە بلىمەتە لەسالى ۱۹۹۸ بەبى
 دەنگى مالاۋايى لى كردين و ئەستېرەيەكى دىكەى پۇشنىبىرى فەرەنگى
 كوردى كوزايەۋە لە گۇرستانىك لەزىكى شارى يەرىقان نىژراۋە. ئەم
 بەرەمانەى كە جاسمى جەلىل بۇمانى بەجى ھىشتوون (پۇژىن مەن،
 كەلامى چىا، ئودا كوردا، زۇزان). ئەمەش يەككە لە شىعرەكانى
 جاسمى جەلىل بەناۋى:

خوبىيا شقان

۱. شقانى جاھل رۇھى تە نازك
 رۇھى تە نازك ۋەك زارۇك بىچك
 رۇھى تە ھەفال، بۇى جەو كانىانە
 رۇھى تە خوسىا كولىلك، كارزىانە

***

۲. شقانى جاھل، زانم رۇھى تە
 زمانى عەمر، تەبىيەتى زانە
 لى ۋەختا ئەزم، ئەزم ل رەخ تە
 دەبىيى كلىتم ئەز بۇى زارى تە

***

۳. ئو تو بەند دىي زمان لا لۆمە
بەلى قەعم دكەم ئەز ژ رۆحى تە
بەلى، كىم دبهيم خەبەرى تە دوور
خەزنا فکراتە، بەحرا بى بوو خوور

***

۴. زانم بلوورە، بلوورە زارى تە
سەر وى دليزن تلى پيچى يى تە
سەوتو مەقام لى دبنە كانى
خوببا تە ئۆكيان، ئۆكيانە ئەينى

***

۵. لى ومختا من راتوو خەبەرى ددى
ليقى تەنازك، ناز درجفن
ومختا بلوورى تو كو هەلددى
خووب، سەوتو مەقام چەمكى دكىشن

***

۶. خوو نافا ل سەر گولو سۆسەنا
ب ئەفینتيا ئەو وانە دنچە
كەرى پەز مووتاج مينا ئەفينا
چىرى بىردگە، دوور تە دچقە

***

۷. تەنى مرازەك دىلى مىندانە
خازى بېووما بلوورا دەستاتە
ھويىبو ئەقىنتىيا دىلى تەدانە
من نجاندا ناب وان تلى تە

***

۸. ۋى چاخى ئەزى نەمر بىمىنم
بى مىنەت، بىمى مىنا تەيرەۋا
كوو سەر لىقى تە تىمى بلووربىم
ئوبىم كانىيا سەۋتو مەقاما

(كۆپلەي يەكەم بۇ لەبەركىدە)

لىكىدانەۋى وشەكان (شەۋقەكرنا پەيشان):

شەكان	: شەۋان
جاھل	: جەھىل، لاۋ
زارۇك	: مىندان
بىچىك	: بچووك
بۆى	: بۆ
جە	: جۆگە
خوسىيا	: پاھاتوۋ
كولىك	: كارزۇلە

كارزيان	: به رخ زان
عه مر	: هه موو ژيان
ته بيه تى	: ته بيه تى سروشت
زانه	: ده زانیت
ئه زم	: منم
له ره خ ته	: له لای تو
ده بى	: ده لى
كليتم	: كلیم
زارى ته	: ده مى تو، زمانى تو
تو به ند دى	: تو ده وه ستیت
فه عم دكه م	: فه هم دكه م، تى ده گه م
كىم	: كه م
دبهيم	: ده بيه ستم
خه به ر	: قسه
بى بوو خوور	: بى كووتايى، بى پايان
بلوور	: بلویر
دليزن	: يارى ده كه ن
تلى، پىچى	: په نجه، قامك
ئوكيان	: موخيت، ئوقيانووس
ئه ينى	: هيمن
ليف	: ليو

درجفن	: دهلەرزىن
خووناڧ	: شەۋىنم، ئاورىنگ
ئەقىنى	: خۇشەۋىستى
دىچە	: دەچىت
مىنا	: ۋەك
كەرى پەز	: كارزۇلە، بەرخ
مووتاج	: موحتاج
چىرى	: ماۋىيەك
بىرۆكە	: لەبىردەچىت
دىچقە	: دەجووليت
مراز	: ھىۋا
فازى	: خۆزگە
ۋى چاخى	: ئەۋ دەمە
تمى	: ھەموۋ، تەۋا

په خشانى كوردى

وشه ی په خشان وه كو له فهره ننگدا هاتوو له وشه ی په خش
وهرگراوه كه به مانای بلاوډی وه كو زاراو هس وشه ی په خشان بۆ ئه و
به ره مه ئه ده بی و زانستییه به كاردی كه نه خرابیتته قالبی كیش و
سه رواو زمانى هه لبه سته وه، ناشكرایه یه كه م دابه شكردنى ئه ده ب
له پرووى شیوه و پروو خساره وه، ئه وه یه كه ئه ده ب ده كا به دوو جۆر:

هه لبه ستو په خشان: له زۆر كۆنه وه هه لبه ستو په خشان هه بوونه و
نموونه ی هه ردوو جۆرمان له سه رده مى كۆنه وه بۆ ماوه ته وه، ئه گه رچى له
زۆربه ی ئه ده بى نه ته وه كاندا له كۆنا په خشان كه متربووه و هه لبه ست
زیاتربووه، به لام له سه رده مى ئیستاماندا په خشان له هه لبه ست زیاتر
به كاردی بۆ نووسینی هونه ره (جۆره) ئه ده بییه كانى به لام ئایا
هه لبه ستو په خشان كامه یان كۆنتره ؟ له م باره یه وه دوو پای جیاواز
هه یه :

پای یه كه م: ده لى هه لبه ست له په خشان كۆنتره . ئه وانه ی ئه م پایه
په سهند ده كه ن به لگه یان ئه مه یه :

۱. هه لبه ست زمانى هه ستو سۆزه و له ویزدانى شاعیره وه هه لده قولی،
كه چى په خشان زمانى هۆش و ژیرییه و له میشكه وه پیده گا جا
له بهر ئه وه ی مرۆف پیشتر هه ستو سۆزى جولاو وه ویزدانى كه وتۆته
كار ئینجا هۆشى گه شه ی سه ندوو وه پیگه ییوو وه ده سه لاتى

بەسەردا پەيدا كىردوۋە، بەۋ پىيە دەبى ھەلبەست پىش پەخشان
ھەبوۋى.

۲. ھەلبەست لەبەر كىش و سەرواۋ ئاۋازەكەى لەبەر كىردنى ئاسانە و
دەكرى بە دەقى خۆى پارىزگارى بكرى ھەروا بىتە خواری، كەچى
پەخشان لەبەر كىردنى سەخترو راگرتنى دەقەكەى زەحمەتترە
مەگەر لە ھەندى رستەى كورتى سەروادارو كىشدارى وەكو قسەى
نەستەق و پەندى پىشىنان نەبى.

۳. لەلاى ھەر نەتەۋەيەك كۆنترىن دەقى ئەدەبى مابىتەۋە ھەلبەستە
نەك پەخشان، وەكو داستانى گلگامشى سۆمەرى و ئەليادەو
ئۆدىساي ھۆمىرۆسى يۆنانى و دراما بەناوبانگەكانى يۆنان كە ھەموو
بە ھەلبەست بوون.

پاى دوۋەم: دەلى پەخشان پىش ھەلبەست ھاتوۋە. لايەنگرانى ئەم
رايە، ئەم بەلگانەيان ھەيە:

۱. مەۋقەيەكەم جار كە زمانى پزاۋە و قسەى كىردوۋە، بە ئازادى
ھەست و بىرى خۆى دەرپرپوۋە، پاشان ھەۋلى داۋە ئەۋ ھەست و بىرە
بخاتە ناۋ قالبى كىش و سەرواۋە، لە دۇنيا شتى ئازاد پىش شتى
دەستور بەند دەكەۋى، بۆيە پەخشان كۆنترە چونكە ئازادەو
ھەلبەست دواتر داھاتوۋە چونكە بەپىي دەستورى تايبەتى
دادەپرژى.

۲. لەسەردەمی ھەرە کۆنەوہ پەخشان (پەخشانى سەرۋادار) لە پەرستگاكان بە کارھاتووہ و کتیبە ئاسمانییەکانیش ھەر ھەموویان بە پەخشان نووسراون، جگە لەوہی نووسینی کورتی سەر دەرگاۋ دیواری کۆشک و قەلّا کۆنەکان و کێلی گۆرەکان بە پەخشان بووہ، بۆیە دەبێ پەخشان پێش ھەلبەست ھەبووبی.

لەم دوو پایە کامەیان؟ زەحمەتە مەسەلەى پێشکەوتنى ھەلبەست یان پەخشان یەك لا بکریتەوہ، بەلام لایەنگرانی پای یەكەم زیاترن و بەلگەکانیان بەھیزترن. لە کوردیشدا کۆنترین بەرھەمی ئەدەبی کە دۆزراپیٹەوہ و تا ئیستا ماپیٹەوہ ئەوہیە کە بەھەلبەست نووسراوہ ئەك پەخشان. دوور نییە دوا پۆژ دەقی ھەلبەست یا پەخشانى لەوانەى ئیستا کۆنتر بدۆزریٹەوہ. ئەمەش شتیکی ترە.

جیاوازی نیوان ھەلبەست و پەخشان:

ھەلبەست و پەخشان، وەکو دوو شیوہى (شکل) نووسینی ئەدەبیی، لە زۆر لاوہ جیاوازن. گرنگترین جیاوازییان ئەمانەن:

۱. ھەلبەست لەویژدان و سۆزەوہ ھەلدەقوڵی، کەچی پەخشان زادەى ھۆش و ژیرییە، واتە ھەلبەست لەگەل دل و ویژدانى مروڤ دەدوێ و ھەول دەدا ببزوینی، کەچی پەخشان لەگەل ئەقل و ھۆشى مروڤ دەدوێ و ھەول دەدا بە ژیریژی و وردەکاری راستەقینەکان بخاتە

پو، ھەر لەبەر ئەمەشە ھەلبەست زیاتر کەسیتی شاعیری پيو
دیاردو پەخشان کەمتر کەسیتی نووسەرەکی دەردەخا.

۲. زمان و دەربیرین لە ھەلبەستدا ئاویتەییە (تەرکیبی) یە کەچی لە
پەخشاندا شیکارییە (تەحلیلی) یە، چونکە ھەلبەست پيوستی بە
چری دەربیرین و کورتبیری ھەییە، کەچی پەخشان پيوستی بە
شیکردنەو و درێژە پیدان و لیکدانەو ھەییە.

۳. کیش و سەروا دوو پرەگەزی زەق و بنجی ھەلبەستن بەتایبەتی
ھەلبەستی دیرین، کەچی ئەمانە لە پەخشاندا مەرج نین، تەنیا لە
ھەندی پەندو قسەیی نەستەقدا سەروا ھەییە، ئەویش بۆ جوانییە.

۴. لە ھەلبەستدا، زۆرجار کیش و سەروا شاعیر ناچار دەکەن پرزی
وشەکان لەرستەدا تێک بدان و وشەکان پاش و پیش بکا، بۆیە شاعیر
لێ ناگیرئ وشە لە ھەر شوینیکی رستەیی ھەلبەست دابنئ، بەمەو
داریشتنی رستەکانی ناسروشتی دەردەچن کەچی لە پەخشاندا پرزی
وشەکان دەبی لەشوینی خوی بیو، بۆیە رستەیی پەخشان پەوانترو
ئاسایترە لە ھی ھەلبەست.

۵. نەخشەیی دابەشبوونی ھەریەکە لە ھەلبەست و پەخشان لەسەر
لایەرەدا، جیاوە. واتە تۆبۆگرافیای دەقی ھەلبەست جیاوە لە ھی
پەخشان. لە شیعری کلاسیزمی ھەر دیرەیی بەسەر دوو لەتدا دابەش
دەبی و سەرواش بەگوێرەیی جۆری ھەلبەستەکە دەگوێرئ، غەزەل و
قەسیدە و چوارین و مەسنەوی و موستەزاد... ھەریەکە جۆرە
سەروایەکی ھەیی و جۆرە نەخشەییەک بە ھەلبەستەکە دەدا لەسەر

لاپەرەدا، كەچى پەخشان ھەمووى بەسەر يەكەو ۋە دەنوسرى ۋە تەنيا
بە تەواۋىۋونى پارچە يەك، دېڭىكى نوئ دەست پى دەكا.

جۆرەكانى پەخشان

پەخشان بە پىي ناۋەرۈك دەكرى بە دوو جۆر:

۱. پەخشانى ھونەرىي ۲. پەخشانى زانستىي.

۱. پەخشانى ھونەرىي: ئەو پەخشانە ئەدەبىيەت دەگرىتە ۋە كە
ھەست و سۆزى نووسەرەكەي پىشان دەدا. نووسەر لەم جۆرە
پەخشانەدا لە پوانگەي خودى و تايبەتى خۆيە ۋە سەيرى ژيان و كۆمەل و
سروش دەكا. ئەم جۆرە پەخشانە خۆي لەبابەتى مەوزوعى ۋەكو
ئابورى و زانىارى گشتى و ھتە لادەدا. نمونەي پەخشانى ھونەرىي،
ۋەكو وتارى ئەدەبىي، چىرۈك، كورتە پۆمان، پۆمان... ئەم جۆرە
پەخشانە پىويستە شىۋازىكى بەرزى ھەبى، وشەكانى بژاردەبن و
دارشتنى پتەوبى. ئەم جۆرە پەخشانە ھونەرىيە لەپووى شىۋە ۋە
دەكرى بە دوو جۆر:

ئ- پەخشانى سەرۋادار ب- پەخشانى رەۋان

ئ- پەخشانى سەرۋادار: ئەو پەخشانە ھونەرىيە كە بەشەكانى
پستەي دوو دوو سى سى يان... ھاسەرۋا دەبن. ئەم سەرۋادارىيە
ھەنگاۋى لە ھەلبەست نىزىكى دەكاتە ۋە. تەنەت ھەندى لەوانەي باسى
سەرەتاكانى ھەلبەستيان كىردوۋە، دەلەن لە پەخشانى سەرۋادارە ۋە

په ره ی سه ندووه و پیگه یشتووه که له په رستگاگان باو بووه . نمونه ی
په خشانى سه روادار، وه کو عه لائه دین سه جادی له پیښه کی باسی مه لای
جه باریدا، ده لئ:

(پیری مه یخانه ی خه یال شناسان، باده ئه نوښی له جه رگه ی خاسان.
رشته ی مرواری قسه و باسیه، نه وای قومریان وینه ی پازویه . بینى
هه ناسه ی شنه ی شه ماله، ټیکه ل به بیرى به رزی خه یاله ...)

(بق له به رکړنه)

له م جوړه په خشانه دا، ده بی پارچه کانی هه ر پسته یه ک سه روایان
یه ک بی، جا پارچه کان له دريژیدا به قه د یه ک بن یان نا گرنګ نییه .

ب- په خشانى رهوان: ئه م جوړه په خشانه بایه خ به سه روای
پارچه کانی رسته نادا، نووسینه که به شیوه یه کی رهوان و بی گری و گول
ده روا. په خشانى رهوان ده بی له تیگه یشتنى فراوان و خه یالیکى ئازادو
دارشتنیکى سفت و پته وه وه هاتبی، ئه گه رنا جیگای خوی ناگرى.

نمونه ی په خشانى رهوان وه کو شاکر فه تاح، له (ژینی نوی) دا ده لئ:
(جیهان به ره و چاکى ئه پوا: له گه ل ئه م هه موو شه پرو شوپرو
به دکردارییه شدا که ئیمړو له جیهاندا ئه ببینین، من باوه یم وایه که
جیهان به ره و چاکى ئه پواو دواى هه ر ئه گاته ئه و ئامانجه ی ئاواتى بو
ئخوازین، واته ئه بیته یه ک خیزان له ناو یه ک خانوودا، به لام خیزانیکى
به اختیار له خانوویه کی ناوازه دا...)

(بق له به رکړنه)

ئەم پارچە نووسىنە بە كوردىيەكى پەتى و پەوان باسى لەناوچوونى
شەپو بەدكارى و سەقامگىر بوونى ئاشتى و ئاسايش دەكا. نووسىنەكە
وەكو ئاوى زولال بە نەرم و لووسى دەپواو خوینەر ھەست بە ھىچ گرانى و
زىربىيەك ناکا.

۲. پەخشانى زانستىي: ئەو پەخشانەيە كە بەشىۋەيەكى بابەتى
(موضوعى) باسى ھەقىقەتەكانى زانست دەكا، ھەر زانستىك: بىركارى،
فيزيا، كىميا، جوگرافيا... ھتد. زمانى ئەم جۆرە پەخشانە دوورە لە
خوازەو دووبارەكردنەو ھونەرى پەوانبىژى تر. ئەم جۆرە پەخشانە
ناكەوئە ژىر كاريگەرى ھەست و سۆزى نووسەر ھەست و سۆزى خوینەر
نادوینى. بەبى لايەنى و بە يارمەتى كۆمەلە زاراۋەيەكى تايبەتيەو بە
دەربىرپىنىكى ورد، زانست شى دەكاتەو.

نموونەيەك بۆ پەخشانى زانستى وەكو مەحمود نورى قەرەداغى لە
باسى كۆمپيوئەردا دەلى:

(مىشكى ئەلكترونى پىك ھاتوۋە لە ژمارەيەكى گەلى زۆر لە
بەريەستەي (صمام) ئەلەكترونى يان ترانسستەر ھە پارچەي زۆر وردى
ئەلەكتريك كە كۆمەل كۆمەل داپىژراون و كۆكراۋنەتەو. زمانى ئەم
ئامىرە لە وشەي (بەلى - و - نە) پترى نيە، بە ماناي زانىارى
ئەلەكتريك، تەزووى ئەلەكتريك (بپوا) و (نەپوا) و ھىچ جۆرە ئامانجىك
ناداتە دەست ئاگادارو سەرپەرشت نەكرىت...) (بۆ لەبەركردنە)

لێرەدا، نووسەر بايەخى بەھەلپژاردنى وشە نەداو، زمانى خوازەيى و
پەوانبىژى بەكارنەھيئاو، تەنانت ھەولى نەداو، پرستەكانىشى

ئەۋەندە تۆكمە و پىك بىن، چونكى گەياندنى زانىارى لەلاى ئەۋ لەسەرووى
ھەموو شتىكەۋەيە، لەگەل ئەۋەشدا ئەۋەى لى دەگىرى كە دەيتوانى ھەر
بەۋ وشانە پستەى پىك و پىكتىر دروست بكاو ئەگەر نەختى وشەكانى
پاش و پىش بكدايە، ھەندى پستەى پەسەنتر دەردەچوون.

ھونەرەكان (ژانىراكان) پەخشان:

ھونەرەكانى ئەدەب، بە ھەردوۋ شىۋەى ھەلبەست و پەخشانەۋە، لە
كۆنەۋە تا ئەمىرۇ زۆر گۆرانيان بەسەردا ھاتوۋە، لە گەشەسەندنى
ئەدەبى جىھاندا، ھەندى ھونەر شىكلىان گۆرپاۋە ۋەكو دراما كۆنەكان
ھەموو بە ھەلبەست نووسراون، كەچى ئىستا دراما بە پەخشان
دەنووسرى، يان ھەندى ھونەر دەورىان بەسەر چوۋە ئىستا پىيان
نانووسرى ۋەكو داستانى پالەۋانىتى و دلدارى، ھەندىكى تر تازە
داھاتوون و تەمەنيان لە چەند سەدەيەك زياتر نىيە ۋەكو كورتە چىرۆك و
كورتە پۆمان و پۆمان، جگە لەۋەى پۆژنامەگەرى زۆر ھونەرى تازەى
ھىنايە كايەۋەۋ گەشەى پىدان ۋەكو وتارى ئەدەبى و بىرى پاگوزارى و
گالتەۋ گەپ... ئەمانە ھەندىكىن لەۋ ھونەرەكانەى بە پەخشان نووسراون:
ھەقايەت (بە ھەموو جۆرەكانىيەۋە)، ئەفسانە، وتارى ئەدەبى،
خوتبە، كورتە چىرۆك، كورتە پۆمان، پۆمان، شانۆگەرى، ژىننامە، بىرى
پاگوزارى (خاطرة)، لىكۆلىنەۋەۋ پەخنەى ئەدەبى، نامە، وتوۋىژ،
گالتەۋ گەپ، پەندى پىشىنان...

هه‌ریه‌که له م هونه‌رانه، له کوردیدا میژووی په‌یدا بوون و گه‌شه‌سه‌ندنی
خۆی هه‌یه، هه‌ریه‌که ده‌ستوو‌رو شیوازی نووسینی خۆی هه‌یه و هه‌ریه‌که
جو‌ری تایبه‌تی خۆی هه‌یه. له شوینی خۆیدا باسیان ده‌کری.

سه‌ره‌تای سه‌ره‌ه‌ئدانی په‌خشانی کوردی:

له کوردیشدا، له و میراته ئه‌ده‌بییه‌ی بۆمان ماوه‌ته‌وه، هه‌لبه‌ست
کو‌نتره‌و په‌خشان به‌قه‌د ئه‌و کۆن نییه.

کو‌نترین په‌خشانی کوردی که تا ئیستا دۆزرا بیته‌وه و له‌به‌ر
ده‌ستدابی کتیبه‌که‌ی عه‌لی ته‌رماخییه که له‌سالی هه‌زاری کو‌چیدا
(١٥٩١-١٥٩٢ ز) له ژياندا بووه. کتیبه‌که‌ی له‌باره‌ی پێ‌زمانی عه‌ره‌بی و
فارسی و کوردییه.

کتیبه‌که له‌ئه‌سلدا دوو ناوی بۆ داندراوه:

- هذا کتاب عبارة علی تره‌ماخی
- هذا کتاب صرف لسان کردی

کتیبه‌که پێ‌شه‌کییه‌ک و سی و یه‌ک (فصل)ه. چوارده‌ فه‌سلی پێ‌شه‌وه
له‌باره‌ی پێ‌زمانی عه‌ره‌بییه‌و شازده‌ فه‌سله‌که‌ی دوا‌ی ئه‌و له‌باره‌ی
پێ‌زمانی فارسییه‌و له‌ کو‌تایی زۆریه‌ی فه‌سله‌کاندا هه‌مان بابه‌تی له
کوردیشدا باس کردووه. فه‌سلی کو‌تایش بووه به (خاتمه).

زمانی نووسینه‌وه‌ی کتیبه‌که کوردییه‌کی پڕ و شه‌و ده‌سته‌واژه‌ی
عه‌ره‌بییه. ئه‌و زمانه‌یه که مه‌لاکانی کوردستان له حو‌جره‌کاندا ده‌رسی
عیلم و شه‌رعیان پێ ده‌گوته‌وه.

نەمەش نەموونەيەك لە پەخشانی تەرەماخی:

- فەسل د. بەحسا فەلە موزارەدايە: د زمانى كورمانجيدا پينچ سيفە بدەر دكهفن، زیدە نابى وەكو نها: (دچى)، (دچە)، (دچن)، (دچم)، (دچين). ئەفعالیدمايى ژى لقان قیاس بکە...
- فەسل د بەحسا ئەمرى حازیدایە: بزمانى کرمانجى دیسانی پینچ سيفە د ئەمرى حازیدا ژى دبە، مەسەلا وەكو نها: (بدە)، یانى موفرەدى موخاتەبە، چەموزەککەر چە موئەننەسە (بدن) یانى هون تەسنیه و جەمعا غایبان چەموزەککەر چە موئەننەس، (بدم) یانى ئەزکو مۆتەککەلیمى وەحدەمە، (بدەین) یانى ئەم کو مۆتەکەلیم مەعەلغەیرین، ئەم (بدەین).

دواى عەلى تەرەماخی، (عقیدە کردیە)ی مەولانا خالید دى که بە (ئاقیهی مەولانا) یان (ئاقیهی کوردی) ناسراوە. بى گومان میژووی بۆ پیش ۱۸۲۶/۱۱/۱۷ دەگەریتەووە که مەولانا خالد لەو پۆژەدا کۆچی دواى کردوو، ئاقیه که باسی پینچ روکنی ئیسلام و شەش ئەسلى ئیمان دەکا. لەباسی (پردی قیامت)دا دەلی:

(پردی قیامت که پردیکە لە موو باریکترە، لە تیغ تیزترە، بە ئەمرى خودای تەعالا دەیننە سەر پشتی جەهەننەمی، ئەمردەکەنە هەمووان بەسەریدا رابوورن، هەرکەسى بەهەشتی بى، هیندیک وەك بروسکە، هیندیک وەك با، هیندیک وەك ئەسپی لنگ بەسەریدا

پاده بوورن. هر كه سى جه هه ننه مى بى پى هه لده خلیسكى ده كه ویتته
جه هه ننه مه وه، خودای ته عالا وه های پى موقه دده ره هر كه س له دنیا دا
له سه ر پى گای شه ریه تدا چاتر پابوردبى، له سه ر پردی قیامه تدا چاتر
پاده بوورى).

گرنگى نه و به ره مه له وه دایه یه كه مین هه نگاهه بو جیبه جى كردنى
داخوای گیانى و كوله توورى كومه لى كورده وارى به زمانى خو. هه ندی
تیبینى له سه ر شیوازی به ره مه كه :

- نه و به ره مه ده ری ده خا، نه وسا سلیمانى هیشتا زارى جیگرتووی
خو نه بووه چونكه كه شارى سلیمانى دامه زرا خه لكى زور ناوچه ی
خاوه ن زارى جیا جیا هاتنه شارو هر كه سه جوړى ناخاوتنى خو
هه بوو. دواى ماوه یه كى زور ئینجا نه و زاره كه لاله بوو كه ئیستا
خه لكى شار قسه ی پى ده كه ن.

- هه ندی دیارده ی وشه سازى له به ره مه كه دا هه ن، جیگای لى
وردبوونه وه ن، وه كو به كارهینانى (ده) له جیاتى (نه) ی كارى
پانه بردوو. مانه وه ی (ت) له كوٹای كارى پانه بردوو بو كه سى
سییه مى تاك. به كارهینانى (دى) له جیاتى (تر) ی ئیستای ناوچه ی
سلیمانى.

- هه ندی وشه هه ن نه وسا به جوړىكى تر به كارها توون، وه كو:
(بون) نه وسا (بىن) بووه، (بچوك) نه وسا (پچوك) بووه ...

دواى ئەم دەقە پەخشانە، بەرھەمەكانى مەلا مەحمودى بايەزىدى

دین، كە لەسالى ۱۸۵۶ و بەدواو نووسیویەتی، بۆ نموونە وەكو:

- مەموزین ۱۸۵۶

- عادات و پوسوماتنامەى تەوايفى ئەكرادىە و ئوسوولى نيزاماتى

كرمانجى، ۱۸۵۸-۱۸۵۹.

- جامع بى رساليان و حكايتان بزمانى كورمانجى ۱۸۶۰.

(مەموزین)ەكەى مەلا مەحمودى بايەزىدى كورت كردنەوہى

(مەموزىنى)ى ئەحمەدى خانىيەو بە پەخشان و بەزارى بايەزىدى

نووسراوہتەوہ. ئەمەش نموونەيەك لە دەقى چىرۆكەكە:

(دوى وەقتو زەمانىدا، لەوان كناران، عادەتەكى قەدىم بوو كو سالى

جارەكى، دوەقتى نەورۆزىدا سەرى سال دكرن. وى پۆزى، ئەهلى و

خەلكى باژىر حەموو، فەقىرو دەولەمەند، مەزن و بچوك، نىرومى،

عموومى، ژبو گەشت و گەپپيانى، ب دەرقە دچوونە دەشت و سەحرايى.

جنس جنسو پەف پەف، ژ دەرقە پەسمى كەيفخوشى نەورۆزى ل وى

دەرى ئىجرا دكرن، لەورا وى زەمانى قسمى تايفا ژنىد موسلمانان حەموو

مەستوورەو قەشیرتى بوون، بەپرووى نا مەحرەم و بيانىان نەدكەتن.

لاكن پۆزا كو ئەو عيدا نەورۆزى دبوو، حىجاب و پەردە ژتايفا ژنان

پادبوو، مپروژن وى پۆزى بە ھەڤخويا دبوون...

دوای ئەم بەرھەمانە و ھەر لە ساڵی ١٨٦٠ شیخ حوسینی قازی
مەولوودنامە کە ی خۆی نووسیوە کە بە خشانیکی سەر وادارو پەوانە و
بەزاری کرمانجی خواروو (ناوچەی سلیمانی) نووسراوە. ئەمەش
نموونە یەک لەو مەولوودنامەیە:

(حکایەت کراوە لە زەمانی ئەمیری پەشید - ھاروونە پەشید -
لە شارێ بە سەر جوانێک ھەبوو پێسو پەلید، لە فاسیقیدا شاگردی ئەوی
بوو یەزید، چ چاکە ی نەبوو لە پاش ئیمان، فەقەت کە مانگی مەولوود
دادهات غەسل و تۆبە ی دەکرد تەماعێکی ئی دەنا دە یخویند مەولوودی
حەزەرەتی پیغەمبەری ئینس و جان. وەختی کە مرد لە بەر خراپی یان
فریانی دایە سەر گووفەکان، نەیانبردە سەر قەبران، بانگی هات لە
ئاسمان، ئە ی ئەھلی بە سەر حازر ببنە سەر جەنازە ی فلان جوان، کە
وەلی ییکە لە ئەولیا ی خوداوەندی پەحمان. ئەھلی شار جوان و پیرو
پادشاو دەرویش و گەداو فەقیر، حازری جەنازە بوون دەفنیان کرد بێ
تەئخیر. لە خەویان دیت ئەو وەل شەو لە سەر تەختی بەھەشتی
دانیشتیە پووی وەک مانگ دەدا پەرقەو، پێیان وت ئەتۆ لە دنیا زۆر
فاسق بووی و ئەحمەق، بەچی سەبەب شادبووی بە حوورو قوسوورو
لیباسی سوندوس و ئیستەرەق، گوتی بە سەبەبی تەعزیمی مەولوودی ئەو
حەزەرەتی کە بە ئیشارەتی ئەنگوستی مانگی دەکرد شەق).

ئەم مەولوودنامەيە لە رووی ناوەرۆک و رووخساردەو:

- ۱- چۆنیەتی دروست کرانی دنیا چونکە لە شەرافەتی پیغەمبەر دروست کراوە (لولاك لولاك لما خلقت الافلاك)
- ۲- ھەندى چىرۆكى كورتى تىدايە، گەرەبى و کاریگەرى مەولوودى پیغەمبەر پيشان دەدەن و نموونەى سەرەو یەکیکە لەو چىرۆکانە.
- ۳- باسى چۆنیەتی لە دایکبوونی پیغەمبەر دەکا.
- ۴- مەولوودنامەکە بە پەخشان نووسراوە و جاروبار پارچە شیعریکی تی ھەلکیش کراوە.
- ۵- زۆریەى ھەرە زۆرى بە پەخشانى سەرۆادار نووسراوە، بەزۆرى ھەر جارەى کۆمەلى دەستەواژە و پستەى زۆر دەبن بەھاو سەروا.
- ۶- زمانەکەى پرە لە وشەى فارسى و عەرەبى. ھەر ئەو زمانەيە کە شاعیرانى سەدەى نۆزدەمى ناوچەى سلیمانى شیعریان پى نووسیوە.

دواى ئەم بەرھەمانە کە پەخشان نووسراوە و لەبەرە بەرى کۆتایی سەدەى نۆزدەم پەخشانى کوردی دەروویەکی زۆر گەرەبى بۆ کرایەووە لەو بە دواوە بە فراوانی کەوتە بلۆبۆنەووە و نەشو نەماکردن، ئەو دەروویش لە ۱۸۹۸/۴/۲۲ لە قاھیرە و لەلایەن میقداد مەدحت بەدرخانەو دەرچوو بۆ ماوەى چوارسال بەردەوام بوو. نموونەيەك لە پەخشانىكى رۆژنامەى كوردستان:

(وەك ئەز دېهسېم كورددا گەلەك دەولەمەند هەنە، گەلى دەولەمەندىن كورددا، بابىن وە ب دوگاز جاوى سېى چوون بەر پەحما خودى، ئون ژى وى وەلى بچن لەوان زىڤو زىڤىن عولبەكرىن وەدە دەرىڤن، پىيا خودىدە مەكتەبو مەدرەسا چى كەن، زارويىن بى دى و باب بدن خوندن دا ئون دنياو ئاخىرەتى راحەت بكن، خودى ژ وە پازى ببە. دەرىن ئەز لى گەپابىم من گەلەك مەوقىن دەولەمەند دىتنە زارويىن فەقىر دانە خویندن پى كرنە ئەستانبولى، مەكتەبو مەدرەسەيىن مەزن، نھۆ حەمى مەزن بىنە، حەمى ژى مەئموورو زابىتن دەولەيىنە...).

(بۆ خویندەنەو)

لەو ساوہ تا ئىستا چى پۆژنامەو گۆڤارى كوردى دەرچوو، هەموو دەورىان لەپىش خستنى پەخشانى كوردیدا هەبوو، چونكە پۆژنامەگەرى هەموو دونيا هەر پەخشانەو تەنيا جاروبار دەقى شيعرى بلاو دەكاتەو ئەویش پىژەيەكى زۆر كەمە لەچاو هەموو نووسىنەكانى دى. جگە لەوەى پەرسەندنى زياترى چاپو چاپەمەنى واى كرد پەخشان زياتر گەشە بكاتو هەموو هونەرەكانى پەخشان بە كتيپىش بكەونە بەر دەستى خوینەران... لەباسى پۆژنامەگەريدا، پۆلى پۆژنامە لە گەشەسەندنى پەخشان پوونتر دەكرىتەو، جۆرەكانى ترى پەخشانىش وەكو وتارو چىرۆكو پۆمان... هەريەكە لە شوينى خويدا باسى لى وەردەكرى.

هەندى جۆرى پەخشان

۱. وتار:

پارچە نووسىنىڭ بە پەخشان دەنوسى، درېژىيەكەي چەسپاۋ نىيە، دەشى يەك دوو لاپەرە بىۋ دەشى بىست سى لاپەرە بى، بەشۋازىكى پوون بەزىمانىكى پاك و پاراۋ باسى بابەتەك دەكات و بىرو باۋەر ھەست و سۆزى نووسەرەكەي دەردەپرى. لەھەموو جۆرە (ژانرە) ئەدەبىيەكانى دى نەرم و دەستەمۆترە، چۆنت بوى وا دىتە دەست.

كورتە مېژوۋىيەكى وتار

ئەگەر چى پەرگە سەرە داۋو پەرگەزەكانى نووسىنى وتار زۆر كۆنە بۆ سەردەمى يۇنانەكان دەگەرپىتەۋە، بەلام بۆ يەكەم جار لە مېژوۋدا لەسەر دەستى مۆنتىنى فرەنسى (۱۵۳۳-۱۵۹۲) ياساۋ بنەماكانى گەلالە بوون، ئەۋكاتەي كە سالى (۱۵۸۰) دوو بەرگى وتارى ئەدەبى بەناۋى (ھەولەكان - les essais) بلاۋكردەۋە، مۆنتىنى وتارەكانى درېژبوون دەگەيشتە چەند ھەزار وشەيەك، بابەتەكانى بەزۆرى بە دەۋرى شتى ۋەكو: درۆزنەكان، دەستوۋرى جلو بەرگو ھونەرى گفتوگۇدا بوو. لەدۋاى مۆنتىنى (باكون) ئىنگلىزى لەژىر كاريگەرى مۆنتىنى دا كۆمەلە وتارىكى بلاۋكردەۋە.

لە سەدەي ھەقدەھەمدا، ھەندى نووسەرى ۋەكو سىر وىليەم كۆرنوۋىلېرو نىكولاس برىتون و سىرتۆماس ئۆفەرېرى، لەبۋارى وتار

نووسیندا بەشدارى چاکیان نواندو جىّ پەنجەیان بەرپەوتى وتار
نووسینەوہ ئاشکرایە .

لە سەدەى ھەژدەھەمدا، بەھۆى دەرچوونى بلاوکراوہ و چاپەمەنى،
وتار زیاتر بەرہ و پىش چوو، رىچارد ستايل و جۆزيف ئەدیسۆن داھىنانى
باشیان لە نووسینى وتاردا کرد .

لە سەدەى نۆزدەھەمدا وتار بناغەى پتەوترو خۆیشى گەشاوہتر بوو،
بابەتەکانى فراوانتر بوون و وتار نووسەکان زیاتر بابەت و شیوازی
خودییان پەپرہ و دەکرد، چونکە سەردەمەکە سەردەمى پرہوسەندنى
پىيازى پۆمانتیک بوو، دیارترین و وتارنووسى ئەم سەدەى (لام و ھازلت و
دى کوينسى و ستیفنسن) بوون... ئەوہى زیاتر گەشەى بە وتاردا
دەرچوونى گۆڤارو پۆژنامە بوو، چونکە جیگای بلاوبوونەوہى وتار
بەزۆرى گۆڤارو پۆژنامە و بلاوکراوہیە... لە سەدەى بیستەمدا، وتار ھەر
لەچوونە پىشەوہدبوو و تا ئىستاش وتار نووسین نرخى خۆى لە دەست
نەداوہ .

لە کوردیدا، نووسینى وتار لە گەلّ بلاوبوونەوہى پۆژنامە سەرى
ھەلداو چەسپا، ئەگەر پىشتەر پرەگەزو بنەماکانى وتار لە ھەندى نووسیندا
ھەشبوو بىّ بەو جۆرە نەبووہ، بىّ بە ژانریكى سەربەخۆ...

جۆرهكانى وتار:

وتار به شئوويه كى گشتى دوو جۆره:

۱. وتارى خودى (ذاتى)

۲. وتارى بابەتى (موضوعى)

يه كه ميان زياتر په يوه ندى به خودى نووسه ره وه هيه وه هست و
سۆزى نووسه رى به سهردا زالّه و كه سىتى نووسه ره كه ي به پوونى پيوه
دياره، كه چى دوو ميان پى له سهر لايه نى بابەتى داده گرى وه ولّ ده دا
راسته قينه ي چه سپاو باس بكات، بويه ريگه به هست و سۆزى خوى نادا
تيكه لى نووسينه كه ي بى و، كه سىتى نووسه ر له م جۆره وتاره دا
دهرناكه وى.

هه ندى سيماي وتارى چاك:

۱. وتار نووسينى كه، نه زۆر كورته و نه زۆر دريژه، به ده ورى (۱۰) لاپه ره
مه زنده كراوه.

۲. باسيكى سهر به خويه، واته نه ليكدانه وه ي بيرى كى كورت و چرپه و
نه كورت كرانه وه ي باسيكى دريژه.

۳. وتار بيناي تايبه تى خوى هيه. له پيشه كى و چه ند په ره گرافيك و
نه نجام پيك دى. بيرى گشتى وتاره كه: به پى گرنكى، به سهر
په ره گرافه كان دابه ش ده بى.

٤. وشه و پرسته كانى پوون و پوخت و بژاردەن، هەريەكە وەكو خشتى
 ديوار لە شوينى خۆى هاتووە .
٥. ئامانجى سەرەكى بزواندى هەست و سۆزى خوینەرە ...
٦. وتار ناو نیشانى هەيە و دەبى ناو نیشانەكە لە گەل ناوەرپۆكەكەى
 بگونجى .

نموونه يه كى وتار:

وتاريك لە ژمارە (٩)ى پوژنامەى (كوردستان) بە ناوى (ولات - وطن)
 بلاكراوەتەو، نزيكەى سى ستوونى داگرتووە . لە پيشەكيدا دەلى:
 (وەتەن، ئانكو ولاتى مرۆ، جسمەك وەيە كويين ژوى جسمى
 مۆتەئەسیر دبن خەلقين وى دەرينە . دە ويجا هنگى مرويين ولاتەكى
 خوى قوووت بين هەوقاس ئاخ و بەرى وى ولاتى خوى دبە . هنگى بابى
 من ژكوردستانى پابى ئەو مەئمورين حكومەت پى دكە سەرگوندى
 بازارپين كوردستانى وەك مارا، خونا خەلقين كوردستانى قەدخون...)

لیکدانه وهی مانای وشه کان :

مرۆ	:	مرۆڤ
بیڤ	:	ئهوانه ی
وی ده ری	:	ئهوینده ری، ئه وی
هنگی	:	کاتی که
خوی	:	خاوه ن، خودان.
هه وقاس	:	ئه وه نده
ئاخ	:	خۆل، زه وی
به ر	:	به روبووم
رایی	:	هه ستا، پۆیشت
رێ دکه	:	ده چیته
قه دخون	:	ده خون هه

ئه م وتاره به کوردیی هکی ره وان نووسراوه، ئه گه رچی جاروبار وشه ی بیانی شی تیکه وتوو به لام دارپشتنه که ی پوون و رهوانه. ئه م وتاره هاندانه بو ئه وه ی هاوولاتیانی کورد یه ک بگرن و دژی داگیرکه ر بجه نگن. جا ئه و داگیرکه ره چ عوسمانلی بی و چ مسقوف (واته پووس).

۲. كورتە چىرۇك

چىرۇك لە ئەدەبى جىھاندا رەگى زۆر كۆنەو لە قاللى ھەقايەتى
فۆلكلورى ۋە ئەفسانە ۋە داستان ۋە چىرۇكى گيانداراندا دەردەكەوى، بەلام
كورتە چىرۇك ۋەكو جۆر (ژانر) يىكى سەربەخۇ لەسەدەى نۆزدەھەمدا
لەسەردەستى (ئەگار ئالان پۆۈكى دى مۇپاسان ۋە چىخەف) قاللى
ھونەرى خۇى ۋەرگرت.

كورتە چىرۇك بەگشتى دوو جۆرە:

- چىرۇكى بىياتگەرىى (تركيبى)

- چىرۇكى شىكارىى (تحليلى)

ھەرىكە لەم دوو جۆرە سىماو بىنەماى تايىبەتى خۇى ھەيە، بەلام
بەشىۋەيەكى گشتى كورتە چىرۇك لەم رەگەزانە پىكىدى: (كەس، كات،
پووداۋ، شوين) ھەرىكە لەم رەگەزانە مەرج ۋە خاسىيەتى تايىبەتى ھەيە
بۇ ئەۋەى چىرۇكەكە سەركەۋتوۋىي.

لە ئەدەبى كوردىش، ۋەكو ئەدەبى نەتەۋەكانى دى، رەگەزى كورتە
چىرۇك بۇ چىرۇكى مىللى ۋە ئەفسانە ۋە داستان... دەچىتەۋە، بەلام ۋەكو
جۆرىكى ئەدەبى سەربەخۇ لەسەدەى بىستەم سەرى ھەلداۋ نەش و نماى
كرد.

ئەگەرچى بىرۋاپى جىا جىا ھەيە، ئاخۇ يەكەم كورتە چىرۇكى كوردى
كامەيەۋكەى بلاۋبۆتەۋە، بەلام بەزۇرى تۆزەرەۋان لەسەر ئەۋە رىكن

كە يەكەم چىرۆك ئەۋەدى (فونئادى تەمۆيە) كە لەژمارە (۲-۳) ى گۆڭىرى
پۆزى كورد (۱۹۱۳) لە ژىر ناۋى (شەۋىش) دا بىلاۋ كراۋە تەۋە.

ئەمەش نەمۇنە يەكەم چىرۆكە :

(شەۋىش كۆپى شىفانە كى يە، ب خۈە دەھ سالىيە، زارۆكە، بەلى پىر
چاقى ۋى گىيە، شەۋىش دىا خۈە نەدىيە، پەبەن ۋە لەنگازە، قەت
تشتە كى وان تونىنە. تىنى مەتە كى شەۋىش ھەبۈۋ، ئەۋزى پىرەك بوۋ،
شەۋىش جارىنا بال ۋى دچە، دلى مەتا خۈە ھەك دكر...)

لىككەدەۋە ۋە شەكان :

شېفان	:	شۋان
ب خۈە	:	خۋى
زارۆكە	:	مىندالە
بەلى	:	بەلام
چاق	:	چاۋ
گىرى	:	گىرىان
دى	:	دايك، دىاخۈە : دايكى خۋى
نەدىيە	:	نەدىتيە، نەدىۋە.
پەبەن	:	بىكەس و كار
بەلەنگاز	:	ھەزارو نەدار
تونىنە	:	ھىچ نىيە

تنى : تەنيا
 مەت : پوور، خوشكى باوك
 ئەوژى : ئەویش
 جارنا : جاروبار، ھەندى جار
 يال وى : لاي ئەو (لاي پوورى)
 ھنك : فىنك، خوش

ئەم چىرۆكە وىنەي ژيانى كۆيرەوهرى شوانىكى كورد دەخاتە بەرچاۋ
 كە لەباۋكىكى پىرو مندالىكى دەسالانە پىك ھاتوۋە ناۋى (شەۋىش) ە.
 پۇژىكىيان باوكە پىرەي نەخۇش دەكەۋىۋ ناتوانى بچىتە بەر مەرى،
 پىدىن سىپىيەكى گوند، بە نەخۇشىەكەي دەزانى، دى (شەۋىش) دەباتە
 مالى خۇيان، خواردنى دەداتىۋ ھەندى خواردنىش بۇ باۋكى شەۋىش
 دەنىرىۋ پزقۇي كورى خۇي پادەسپىرى لەباتى باۋكى شەۋىش بچىتە
 بەر مەرتا لەنەخۇشىەكەي چاك دەبىتەۋە.
 ئەم چىرۆكە بە دوو ھەلقە بلاۋكراۋەتەۋەۋ لەكۆتايىدا نوسراۋە (داۋى
 ھەيە - ماۋىەتى).

لەژمارە سىدا چىرۆكىكى دى بەناۋى (كندو) بلاۋكراۋەتەۋە، ئەمە
 زىاتر چىرۆكىكى مىللىيەۋ لەناۋ ھەلكدا باۋە، زۆر لەچىرۆكىكى
 مەحمۇدى بايەزىدى دەكات. دوور نىيە ھەر ئەۋىۋ داپژابىتەۋە.

دوای ئەمە چیرۆکی (لەخەوما)ی جەمیل سائیب دى، كە لە (١٩٢٥)هەو بەزنجیرە لە پۆژنامەى (ژیانەو)دا بڵاوى كردهووە. ئەم چیرۆكە هەمووى پەخنەىە لە فەرمانپەرەواى شىخ مەحمود.

٣. شانۆگەرى

شانۆگەرى بەرھەمىكى درامىيە (كردەنيە) بۆ ئەو نووسراو لەسەر شانۆ پيشكەش كرى، ئەكتەر دەورى كەسەكانى شانۆگەريەكە دەگيرن.

كوڤترين شانۆگەرى لای یۆنانەكان بوو كە لە بۆنە ئاينىيەكاندا پيشكەشيان كردوو شانۆگەرى ئەوسا بە شيعر بوو و لە شانۆى كراوہى نيمچە بازنەييدا پيشان دراوہ. دوای یۆنانەكان پۆمانەكان پەرەيان پيداو لە چاخەكانى ناوہ پاستيش زمانى لاتينى بەسەر نووسيندا زال بوو و شانۆگەرى خرايە خزمەت بىروباوہرى ئاينى. لەسەدەى شازدەم و حەقدەمدا لە ئینگلتەرە شەكسپىرو ھەر لەسەدەى حەقدەمدا كورنى و مۆليېرو راسين لە فرەنسا گەشەيان بە شانۆگەريدا لەسەدەى ھەژدەم و نۆزدەم ئينجا بىستەمدا جۆرە پيبازى جيا جيا لە نووسين و پيشكەشكردنى درامادا سەرى ھەلدا لە كوردیدا، جگە لەوہى پەرگەزى دراما لە زۆر يارى ميللى ناو كوردەوارى ھەيە وەكو مىرو ئاشەوان، ئاغا ئاغيانى و ھتد... يەكەم درامای كوردى ئەوہيە كە عەبدە پەحيمى پەحمى ھەكارى (١٨٩٠ - ١٩٥٨) بەناوى مەمى ئالان نووسىويەتى و لەژمارە (١٥)ى گۆڤارى (ژين)ى سالى ١٩١٩ بڵاوكراوہتەوہ.

نموونه يهك نه شانۇگه رييه كه

(مه مۆ: به لى... ئىرۆكه مير عه مر كرىيه غه زايه، نه ياران سه رحه د
گرتنه، زارى كوردان مه عازهللاه دى دبه ر ده ست و پييين دژمنان
بچت... نه ز ژى كي مترم! ما نه ز كورمانچ نيم! ما نامووسا هه ر كورده كي
نامووسا من نيينه! نه لبه ت، نه لبه ت نه زى بچم قيامه ت رابت ديسا نه ز
دچم، خوين سه ران ببت ديسا نه ز خوه ناگرم. هه تتا خه زال ژى من مانع
بكه ت ديسا نه ز ناوه ستم. نه ز مه مى ئالانم. ميرى هه كارييان نه مر
كرىيه...)

(ته نها بۆ خويندنه)

ئيكدا نه وهى وشه كان:

ئىرۆكه	:	ئهمپۆكه، ئهمپۆ، ئىرۆ
عه مر	:	ئهمر، فهرمان
غه زا	:	چوونه شه پى كافران
نه يار	:	دورژمن
سه رحه د	:	سه رسنور، سه رتخوب
زارى	:	زارۆ، مندال
مه عازهللاه	:	په نا به خوا
نه لبه ت	:	بى گومان
رابت	:	هه لېسى
خوه ناگرم	:	خۆم دوا ناخه م
مانيع بكه ت	:	پى بگرى، لى نه كه پى.

هەر چهنده پالەوانى ئەم چىرۆكه ناوى (مەمى ئالان)ە، بەلام هېچ
پەيوەندى بە داستانى مەمى ئالانى ناو كوردەوارىيەو نىيەو وەكو هەر
ناوئىكى تر بۆ پالەوانى شانۆگەرييەكه داندراوہ.

شانۆگەرييەكه بىرى نەتەوہيى و ئايىنى پىكەوہ گرى داوہو
هەلوئىستىكى پر سۆزى لە كۆتاييدا نواندووە كه لە ئەدەبى بيهودەيى
(عبث) كامۆى فرەنسى نزيك دەبيتەوہ.

مەمى ئالان گەنجىكه تازە ژنى هيناوہ (خەزال)و پيرە دايكىكى هەيە
كه جارى شەرى قرالى كافران دەدرى و سەلاحەدينى ئەيووبى بەرەو
پرەوى خاچ پەرستان دەبيتەوہ، مەمى ئالان بەدواى جارەكه دا دەچى و
دواى سالىك دەگەرپتەوہو لەگەل خەزالى ژنى باوہش بەيەكدا دەكەن و
پادەكشەين و خەو دەيانباتەوہو ئەو دەمە دايكى لەمال نابى كه ئەو
ديتەوہ، پاشان دايكى بەسەردا ديتەوہو دەبينى پياويك لەگەل خەزالى
بووكى پاكشاوہ، ئەويش يەك پمى لى دەداو دەيكورژى و خەزال بە
ئاگادى و هاوار دەكا (تە چاقى خوە كۆركر)...

ئەم كۆتايىيە دلتهزىنە لە چىرۆكى (مەمۆى فۆلكوريدا هەيەو
شانۆگەرى (تيك نەگەيشتن)ى كامۆى فرەنسى لەسەر هەمان بنەما
هاتوہ.

كوردى پەتى

زمانى كوردى، ھەر لە سەرھەتاي نووسىنىيەو، كەوتبوو ژیڤ
كارىگەرى زمانى دراوسىڭانى و بەتايبەتیش زمانى ەرهەبى، بەھەزاران
وشەو دەستەواژەى ەرهەبى لە كوردى بەكار دەھاتن واى لى ھاتبوو
زۆرجار تەنيا دارشتنى پىزمانى پستە بە كوردى دەمايەو، دەنا ھەموو
وشەكان ەرهەبى بوون... ئەگەر چاويكى خىرا بە نووسىنەكانى
پۆژنامەى (كوردستان) و (پۆژى كورد) و (پۆژى كوردستان) و... بگيرين
ئەم راستىيەمان بۆ دەردەكەوى.

مىجەرسۆن، كەدواى ھاتنى ئىنگلىز بۆ عىراق و كوردستان، خاوەن
دەسەلاتىكى زۆربوو، سەرھەتا لە بەغدا پۆژنامەى (تىگەيشتنى راستى)
دەركردو پاشان لە سايىمانى پۆژنامەى (پيشكەوتن)ى دەركرد
(۱۹۲۰-۱۹۲۲) سۆن جگە لەوەى كە خۆى كوردىيەكى باشى دەزانى و
زۆر بەرھەمى راستەوخۆ لە ئىنگلىزىيەو كوردو بە كوردى و لە
پيشكەوتندا بلاوى كردۆتەو، ھەولى دەدا زمانى كوردى لە وشەى بيانى
پاك بكاتەو. بۆ ئەم مەبەستە نووسەرانى ھان دەدا بە كوردى پەتى
بنووسن و پيشپرکىيەكى ئەنجامدا سى كەس خەلاتەكەيان بردەو:
يەكەم: شىخ نوورى شىخ سالح بە شىعرى (جووت و گا شتىكى چاكە)،
دووم زەكى سائيب بە پەخشانى (بۆ چرووك) و سىيەم: جەمىل سائيب
بە پەخشانى (پۆژەو بوونىك)، ھەرسىڭيان لە ژمارەى (۳۰) پيشكەوتندا
بلاوكرائەتەو.

نەمەش نەمۇنە يەكە ئە (بۆ چرووك) ى زەكى سانیب

(هەچ وەختى ئەم قامیشە دوو لەتە، ئەم ئاسنە دوو کەرتە ئەگرم
بە دەستە وە، زمانم توى توى ئەبى. خويىنى دل، ئەو دلۆپە سوورانە لە
هەموو شارەگى لەشمە وە کۆ ئەبىتە وە ئەتکى حەوزىكى سوور دەخاتە
بەر چاوم، تىنۆك تىنۆك لە چاومە وە فرمىسك ئەپژى و لەبەر پىما بىرىك
پەيدا ئەبى سەرم وەکو مزراحىكى دگ دگە بەگور دايكوتى، گىژو سوور
ئەخواو لەبنيا ئەمىنىتە وە. ئەو هەنسكانەى لە بنكى دلە وە هەلئەكشى
لە گەرووما کۆ دەبىتە وە، هەناسەم لى دەبىرى، دەمەوى نەختى لەم
کاسە لىو پىژەى دلەم برىژم و سووک کەم...) (بۆ خويندە وە)
دیارە ئەم وتارە بە کوردییەکی پەتی نووسراوە، وشەى بیانی زۆر
کەم تىدايە، پستەکانى پىك و پەوانن، دارشتنى پوختە و بى گرییە.
ناوەرۆکە کەشى بابەتیکى خودییە... نووسەر باسى بارى دەروونى خۆى
دەکات و دەیهوى بۆ کرووزو بۆ چروو دلەى سووتاوى بە گەرووی شمشال
دەردەبىرى.

حسین حوزنی موکریان، که زمانزان و دیرۆکنووس و هونه رمه ندیکی گه وره ی کورد بووه، له ساڵی ۱۹۱۵ له حه له ب چاپخانه یه کی کړی و ساڵی ۱۹۲۶ هینایه پواندز دهستی به بڵاوکردنه وه ی کتیبی کوردی کردو رپۆژنامه ی (زاری کرمانجی) یشی ده رکرد که له ماوه ی ۹۲۶-۹۳۲، (۲۴) ژماره ی لی ده رچوو. له ژماره (۵) ی ساڵی دووه مدا (۱۹۲۸) و تاریکی بڵاوکردۆته وه به ناوی (دهوری ئیستیعباد) (ل ۸- ۱۵)، باسی زولم و زۆرو کوشتاری (محهمه دی قاجار) ده کا دژی گه لی کوردو نه به ردیی کورد پیشان ده دا له به رگری کردنی ده ستریزیه کانی محهمه د ئاغا.. ئه مه ش نمونه یه که له و نووسینه: (له کورده کانی تالش، سی که س ده ستیان هاویژته خه نجه ری پیاوه تی، له شه وی شه ممه، بیست و یه که می زیلحیجه، ساڵی ۱۲۱۲ د، نزیک به سپییده، له ناو چادردا چوونه سه ر ئاغا محهمه د به خه نجه ران پارچه یان کردو سندووقی پر گه وه رو بازوو به ندو شیری گه وه ره به نو ده ریای نوورو تاجی ماه و گه لیك چتی به نرخ، که ئاغا محهمه د له حکوومه تی کورده کانی زه ندی ده ست که وتبوو، هه موویان هه لگرتو چوونه کن سادق خانی شقاق، ئه و سی کوردانه تۆله ی کورده کانی تالش و زه ندیان له ئاغا محهمه د کرده وه...).

(ته نها بۆ خویندنه)

بەشى نەۋىي ئۇدەب

سه‌یید یاقویی ماهیده‌شتی

ژیانی:

سه‌یید یاقویی ماهیده‌شتی ناسراو به (سه‌ی یاقو) یه‌کیکه ژ هۆزانقانی کورد کو هۆزانی به‌شیوه زاری کوردی لوری قه‌هاندیه‌و سه‌ره‌رای ئه‌ق‌شیوه زاره‌ش، هۆنراوه‌ی به‌موکری و هه‌ورامی داناوه. هه‌ر چه‌نده تانه‌هۆژی سالی له‌دایکبوون و مردنی به‌ته‌واوی پوون و ئاشکرانییه، به‌لام زۆرتی سه‌رچاوه ئه‌ده‌بییه‌کان بۆ هه‌ندی ده‌چن که ناوبراو له سالی ۱۲۲۹ی کۆچی که ده‌کاته به‌رامبه‌ر سالانی ۱۸۱۲-۱۸۱۳ز له گوندی (قه‌مه‌شه‌ی) مایده‌شتدا له‌دایکبووه و هه‌ر له‌ منداڵیه‌وه خراوه‌ته به‌ر خویندنی ئه‌و کاته و سه‌ره‌تا هه‌ردوو زمانی فارسی و عه‌ره‌بی فی‌ربووه، ئنجا هه‌ر بۆ خویندن پووی کردووه‌ته کرماشان، هه‌ر به‌مه‌ستی خویندن سه‌ری له‌ گه‌له‌ک شوین و ده‌قه‌ر داوه‌و تا له‌پاشان بووه به (میرزا) و نووسه‌ر لای حه‌سه‌ن خانی فه‌رمانپه‌وای که‌له‌ور، لای ئه‌ودا ده‌میننیه‌وه تا له‌سالی ۱۲۹۲ی کۆچی که ده‌کاته هه‌قه‌به‌ر سالانی ۱۸۷۴-۱۸۷۵ز، کۆچی دوا‌ی ده‌کات و ته‌رمی وی له‌ گوندی قه‌مه‌شه ده‌یتته قه‌شارتن. دیوانه‌که‌ی نزیکه‌ی (۲۰) هه‌زار دیره هۆنراوه بووه تیا چووه‌و نه‌ماوه، ئه‌وه‌ی ماوه‌و به‌ده‌ست گه‌یشته‌وه ده‌وری هه‌زار دیره‌که.

ناوەرۆكى ھۆنراوەكانى :

وہك زۆرىنەى ھۆزانقانە كلاسيزمەكانى پۆژھەلات، سيفەتە زالەكان
بەسەر ھۆنراوەكانى سەيىد ياقوبدا خۆيان لەم چەند تەوەرەيەدا
دەبيننەوہ :

۱. تەوەرەى ھۆنراوەى دلدارى و خوشەويستى، كە ديارە
كارىگەرييەتى سەعدى شيرازى فارس و مەلا خدرى نالى كورد
بەسەريدا لەم بوارەى ھۆنراوەدا تا رادەيەكى زۆر ديارەو، ئەو
دلداريىيەى كە سەيىد ياقو باسى ليوہ دەكات زياتر بەرگۆشە نىگای
دلداريىيەكى ئاسمانى دەكەويت بەلاى تەسەووف و خوارپەرستىيەوہ
با دەداتەوہ، بەشيكى زۆرى ئەو ھۆنراوانەى كە بەدەستمان
گەيشتوون و لە فەوتان پزگارييان بووہ، ھۆنراوەى دلدارين،
نموونەشيان ئەم چەند ديڤرەيە :

(۱) گا پەروانەى دەور شەم جەمالانى	گا ھامرازى راز كەمەر لالانى
(۲) گەھى سكووتى گەھى نالانى	گا چون ئەودالان ويلى مالانى
(۳) من ھەر دەواگەم تۆ ھەر زامەنى	تۆ تاكەى نەفكر سەوداى خامەنى

(ھەمووى بۆ لەبەرکردنە)

۲. تەوەرەى ھۆنراوەى وەسفى ديمەنى سروشتى، تەوەرەيەكى دى
ناوەرۆكى ھۆنراوەكانىيەتى كە ديارە جوانى سروشت و ديمەنە
جوانەكانى بەھار سەرچاوہيەكى ئىلھام بەخشى ھۆزان بووہ لاى
ئەو، بۆيە كە ديتە سەرياسى بەھار و ديمەنى سروشتى وەستايانە
باس لە جۆرى گول و گولزارى بەھارى كوردستان دەكات و دەلييت :

۱. ئەر خەوان و نەرگس و نەسرین و یاس و یاسەمەن

سۆسەن و لاۋلا و لیل و لالە ھایی ئەحمەدی

۲. گاج و شمشاد و سەنەوبەر عەرعر و سەر و سەھی

سەر فرازان قەد کەشیدە تا وە چەر خ داومری

۳. فەسلی عەیش و فەسلی نۆش و دل بە جۆش و غەم خەمۆش

بادە نۆش و دەس نەدۆش و ماھروویانی پەری

۴. فەسلی گۆل، فەسلی رمیاحین، فەسلی سونبول، فەسلی عشق

ئەم بەھار لالەزار و ئەم شەرابی کەوسەری

(لە سەرەتاوە سێ دێر بۆ لەبەرکردنە)

۳. ئنجا تەوەرە یەکی تری ھۆنراو لای سەید یاقۆ، تەوەرە ی

ھۆنراو ی ئاینییە، لەو جۆرە ھۆنراو یەشدا ئەسپی خۆی تاوداوەو

شارەزایانە مەلەوانیی تیا دا کردووە.

ھەر لەم بوارەدا ئەگەر بەچاویکی پسپۆرانە ھۆنراوەکانی سەید

یاقوب بخویننەو دەبینن وەکو مرقیکی شارەزا لە ئەدەبی فۆلکلۆری

نەتەوەکی زۆرجار پەنا دەباتە بەر بەکارھێنان و سوود وەرگرتن لە

پەندی پیشینان، بۆ ئەوەی ھۆنراوەکانی پێ برازیننەو وەو جۆرە

پتەوييەك بە ناوەرۆكى ھۆنراوەكانى بدات. بەكارھيئەتە پەندى پيشينان
لەلايەن ئەم ھۆنەرەو نيشانەى پلەو پايەى شارەزاييەتى لە ئەدەبى
فۆلكلورى كوردیدا. بۆ نموونە لەم دىرە ھۆنراوەدا:

رای روواو ئەنجیر کەردەنى وەپیش
باوہ توو گورگی ھای نە چەلدەمیش

(بۆ لەبەرکردنە)

ئاماژە بە پەندىكى پيشينانى كوردى دەكات كە بەشيۆەى لورى بەم
جۆرەيە: ((پووا دەمى وە دار ئەنجیر نارەس، ئوشيت خراوہ))
واتە: ((پىوى دەمى بەدار ھەنجیر ناگات دەلى خراپە))
واتاى دىرە ھۆنراوەكەش ئەوەيە: ((تۆ پى پىوى و ھەنجیرت گرتۆتە
پيش (کردووتە بەپيشە)، بابە تۆ گورگی بەلام واى لە پىستى مەر
داى)).

رووخسارى ھۆنراوەكانى

لەپيشدا گوتمان كە سەيید ياقوب وەكو ھەر ھۆنەرێكى ئەو
سەردەمانە، لە ھۆنراوەكانیدا بى ئەوەى پى بزانيەت پىچكەى پىبازى
كلاسيزمى گرتۆتە بەر، تەنانەت پىبازى ھۆنراوەكانى لەگەڵ پىبازە
كلاسيزمەكەى پۆزەھەلاتدا دەگونجيت چونكە:

۱. لە ھۆنراوەكانیدا زمانىكى كوردى تىكەل بە وشەى عەرەبى و فارسى
بەكارھيئاوہ، كە ديارە پى و ابووہ ئەم كارە جۆرە پازانەوہو

جوانىيەك بە پروخسارو سىماي ھۆنراوۋەكانى دەبەخشىت، بۆ
نمونه :

۲. بەشىكى زۆرى ھۆنراوۋەكانى بەسەر كىشى (عەروون) دانراون كە
ھۆنەرانى عەرەبو فارسىش بەكارىان ھىناوۋە، زىاترىش بىر بۆ ئوۋە
دەچىت كە ئەمەي لەژىر كاريگەرىيەتى ھۆنراوۋەكانى مەلا خدرى
ناليدا ۱۸۰۰-۱۸۷۲ز كىرىت، چونكە شەيداي ھۆنراوۋەكانى ئوۋ بوۋە.

۱. ھەر لەبەر ئوۋەي كەوتوۋەتە ژىر كاريگەرىيەتى ھۆنراوۋەي ھەورامى،
بۆيە دەينىن ژمارەيەك لە ھۆنراوۋەكانى بە كىشى (پەنجە- بىرگە)
دانراوۋە، جگە لەوۋەش ھەتا لەجۆرى دارىشتى ھۆنراوۋەكانىداو
لەجۆرى ئوۋ پەيۋ ووشانەي بەكارى ھىناوۋە بەلاي ھۆزانقانانى
گوران (ھەورامى) دا دەچىت وەك:

زاھد حەراملەن، زاھد حەراملەن

زاھد زىندەگى وەتوو حەراملەن

نەشوورت وەسەر نەپات وە دامەن

نە ھەرگىز مەجلىس عەيشت مەقامەن

تەماشاي ئەبرۆي خەم نەگردنى

ژەو خەم و قامەت چەم نەگردنى

(بۆ لەبەر كىردنە)

۴. بەگشتى ئەگەر سەيرى پروخسارى ھۆنراوۋەكانى بىكەين و تىياندە
وردىنەوۋە دەينىن، بەشى ھەرە زۆريان ھۆنراوۋەي ناسك و پاراون، بە

زمانىكى سادە و بى گرى، دايانۇن كە ئەمەش يەككە لە سىما ديارەكانى
 ھۇنراۋە سەيىد ياقوب، ديارە سەيىد ياقوبىش، ۋەكو ھەر ھۇنەرلىكى
 كورد لەو سەردەمانەدا كەتتوۋەتە بەر كارىگەرىيەتى چەند ھۆكارىك كە
 ماۋەيان بۇ پەخساندوۋە بۈيۈكلىك بۇ خۇش كىرۋە تا پىچكەي
 ھۇنراۋە دانان بگىت و بىي بە ھۇنەر، ھەندى لەو ھۆكارانە ھاۋىيەشەن
 كارىگەرىيان بەسەر ھەموو ھۇنەرلەر ھەبوۋە، ھەندىكىشيان تايىبەتن
 بەخۇي، بۆيە بەتتىكرابى دەتوانىن ئەو ھۆكارانە لەم چەند خالەي
 خوارەۋەدا كۆ بىكەينەۋە:

۱. خويىندەۋەي شاكارەكانى شاعىرى بەناۋبانگى فارسى زمان

(سەعدى) شىرازى ئەو شاكارانەش (گولستان) و (بوستان) بوون.

۲. كارتىكرىنى ھەندەك ھۇزانقانانى كورد ۋەك (ئەلماس خانى

كەلھور) و (خاناي قوبادى) و (نالى) و (سالم)، تەنەت ئەۋەندە

شەيداي ھۇنراۋەكانى (نالى) بوۋە ھاتوۋە، ژمارەيەكى زۆر

ھۇنراۋەكانى لە ھۇزانقانانى كەلھور ۋەركىر ۋەركىر ۋەركىر ۋەركىر

(نمونه ل ۵).

۳. ۋەكو زۆربەي ھۇنەر ھۇزانقانانى پىش خۇي و سەردەمى خۇشى،

گىرۋەدى داۋى دۆست و خۇشەيىستەكەي بوۋە ئەم ھۆكارەش

كانياۋى ھۇنراۋەيان لەلا تەقاندۆتەۋە.

ئەمەش نموۋەيىكە لەو ھۇنراۋانەي كە لەژىر كارىگەرىيەتى ھۇنراۋەي

نالیدا دايانۋە:

۱. شوورئ وه سهرم كهوتتيه لهم مهستي چاوه
هيچ جيگه نه نيشم مهگر نهوجي كه شهراوه

۲. ئەم زولفو روخي دولبهره؟ يا لهيلو نه هاره؟
يا ههوري رهشو پهردمكeshي باني ههتاوه

۳. رووخساري توو وهك مانگو دوو زولفت ومكو عهقره
هر چهن كه قهمر عهقرهوه، رازيم به قهزاوه

۴. سووزي دلمه باعسي تاوو كوئي گريان
مه علومه كه ناگر سه بهبي جووشي ناوه

(له سهره تاوه سني ديئر بۆ له بهر كردنه)

ليكدانهوي پەيشان

۱. شوورئ وه سهرم كهوتتيه : شوورئ كهوتتيه سهرم

هيچ جيگه نه نيشم : هيچ جي نييه تيايدا دانيشم

واتا : شوورئكي وان كهوتتيه سهر له بهر مهستي

ئەم چاوانه، هيچ جه و شووئنيك نييه كه تيايدا دانيشم، تهنيا ئه و

جيگهيه نه بي كه ويئنه ي چاوي دوسته كه مي تيدا كيشر اووه و نهوي تيدا

ههيه .

۲. روخ : پوو، دەم و چاو

پەردەكەشى : پەردەى كىشاوه (كىشايە)

بانى : بەسەر

واتا : ئەمە زولفو پووى خۆشەويستەكەمە؟ يان ئەمە شەوو

پۆژە، لىرەدا زولفى لەپەشىدا بە شەوو پووى لە گەشاووييدا بەپۆژ

چواندووە يا ئەمە ھەورى تارى و پەشە كە وەكو پەردە خۆى بەسەر

(ھەتاو) دا داوھ لىرەشدا زولفى بە ھەورى پەشو پووى بە (ھەتاو)

چواندووە .

۳. پووخسارى توو : پووى تۆ، پووئى تە

عەقرەو : دووپشك، عەقرەب

پووى تۆ لە جوانيدا وەكو مانگەو ھەردوو زولفەكەشت لەوھدا كە

لاربووئىنەوھ وەكو دووپشك وان، ھەر چەندە كە مانگ بەدەست

دووپشكەوھ گىرى خواردووھ، بەلام ئەم قەزايەو بووھ وا ھاتووھ .

۴. سۆز : شۆرش و سووتان، سۆتن.

باعسى : ھۆكارى و سەبەبى .

تاوو كول : بەخوپ، بەليزەو بەتاو

جۆشش : كولان، كەلن .

شۆرش و سووتانى دلمە بوويتە ھۆى ئەوھ كە بارانى فرمىسكى

گريانەكەم بەگەرمى دەپژئى، ئەمە شتىكى راستە كە ئاگر ھۆى كولان و

جۆششى ئاوھ، ئەگەر ئاگرى عەشقى تۆ نەبى فرمىسكم بەو جۆرە

نارژىتە خوارەوھ .

عەلى حەرىرى

عەلى حەرىرى ئىكە ژ ھۆزانقانىن كلاسسىزمى يىن كورد ناڤى ۋى
(عەلى) يە ب ناڤى گوندى ۋى (حەرىر) جەي ژ دايك بوونى ب ناڤ كرىيە.
(حەرىر) گوندەكە ل ناحيا (شەمزدىنايە) ياكو دكەڭتە دەڭەرا
(هەكارى) يا.

ناڤ ۋ دەنگىن دەست ھەلى ۋ ھۆستايى ۋ ئىخستە بەرىك ۋ سەنگاندنى
ب ئاوازەكى خوش ۋ دلڭەكەر د كوردستاندا ناڤدار بوويە.
عەلى حەرىرى خويندكارى جەي ھەكارىان بوويە. زاناو رۆشنېر
بوويە، مېژوو نووسى كورد (شەرەفخانى بەدلىسى) د (شەرەفنامى) دا
خويندكارىن ھەكارى يا ب سەر خويندكارىن كورد ئىخستىيە. پەسنا
زىرەكى ۋ جوامىرىيا وان كرىيە.

ھەروەسا شاعىرى كوردى ب ناڤ ۋ دەنگ (حاجى قادىرى كۆيى)
گەرەيى ۋ شاعىرىيا عەلى حەرىرى دەردىئىخت، چونكە ل پال وان
شاعىراندا يى كۈ باسى وان دكەت ناڤى عەلى حەرىرى پ قى جۆرى
دەينىت دەمى دېئىت:

ئەوى جامى گوتوويەتى ئەمەيە
لەو قسەو مەدحە مەقسەد ئەمەيە
پىرە مەردى بىدە ئەم ز جەزىر
نىك مەردى بىدە ئەم ز حەرىر

حاجی دبیزیت مه به ستا (جامی) ژوی دپری (عه لی هه ریری) یه ده می
دبیزیت: من پیره میره ک دیت خه لکی جزیرییه و پیاوه کی چاک دیت
خه لکی هه ریرییه.

دگه له ک سه رچاوه یین نه ده بیاتی کوردیدا وه سا لیک ده دن کو
مه به ست پی (مه لا جزیری) و (عه لی هه ریری) یه.

ژ دایک بوون و مرنا عه لی هه ریری تا ئیستا پوهنو ئاشکرا نه بوویه
هه ر سه رچاوه یه ک ب هۆزانقانی سه ده یه کی داده نیت.

لی یادیارو ئاشکرا، عه لی هه ریری پیش نه حمه دی خانی یی ژیا ی
چونکه خانی د کتیا (مه م و زین) یدا نا قی هه ریری ب یی (مری) و ئینیت
ده می دبیزیت:

من دی عه له ما که لامی مه و زوون
عالی بکرا ل بانئ گه ردوون
بینافه روحا مه لی جزیری
پی حه ی بکرا عه لی هه ریری
که یفه ک وه بدا فه قی ته یران
حه تا ب نه به د بمایه هه یران

واته: ((ئه ز دا ئالایی هۆزانی و توری کوردی ل هه رچوار په خین
جیهانی به رزکه م. گیانی مه لای جزیری زیندوو که مه فه، دا عه لی هه ریری
ب گیان ئیخم. ب زیندوو کرنا جزیری و ب جان ئیخستنا هه ریری ب
پاده کی وه سا فه قی ته یران دلگه شو به ختیار که م تا کو هه تا هه تایئ نه و
دلگه شو شادمان مابا)).

چەرخى ژىنا عەلى حەرىرى ب دروستى پوهن و ئاشكرا نەبوويه،
 دتارىيا نەزانينى دايە، تنى ئەو تىشتى نەو ددەستدا دپره شيعرى
 (پى مەى بکرا عەلى حەرىرى) يا خانبيە و ياکو نافى وى پشتى جزيرى ئىنايە.
 جزيرى ل سالآ ۹۵۷ کۆچى ژ دايک بوويه و ل سالآ ۱۰۵۰ کۆچى پى مرى.

حەرىرى د وارگەهەكى کوردیدا نزىكى نيڤا دووى ژ سەدى شازدى و
 سەرى سەى هەقدى زايىنى ژايە. لى ھندەك دپىژن خەلکى
 (حەرىرە - دپىر حەرىرا) لىک ھەقلىرىيە، ئەگەر خەلکى (دپىر حەرىرا) بىت
 ئەقە بەلگەيەكى تازە بۆ ميژووى ئەدەبى کوردى دەداتە دەست و ئەو
 ژى ئەوہ کو ئەدەبىياتى کرمانجى ژووروو د وى سەردەمىدا ب پەنگەكى
 وەسا د (بۆتان) دا گەشە کریيە تا گەهشتيە ناوچەى سۆران و ئەگەر
 ميرنشینا بۆتان تىک نەچووبوايە ئەف ديالىکتە وەسا دا بەلاڤ بىت کو
 ھەمى کوردا پى نقيسىبايە.

ئەو وارگەه و جڤاتگەها عەلى حەرىرى تیدا ژياى وەكى ھەمى
 جڤاتگەھىن دى يىن کوردى ژ لايى ئابوورى و ئافە دانکرنى د پاشکەفتى
 بووينە و دبن کارتیکرنا ئۆلى (ئايىنى) موسلمانەتیی قە بووينە. ژ بەر
 ھندى پى و دەرگەھ ھەمى بۆ سۆفيايتى د قەکرى بوون و پەھىن خۆ تیدا
 بپەنە خواری، ھىلینىن خۆ د مەژى زاناو نە زانادا چیکەت. ژ بەر ھندى
 ھۆزانين عەلى حەرىرى يىن کو ژ ديوانا وى ماین و ددەست دانە، پويىن
 وى جڤاتگەھى و وارگەھى کوردى کو حەرىرى تیدا ژيايە بەر پوى دکەت.
 عەلى حەرىرى ھوزان ب ديالىکتا کرمانجى ژووروو قەھاندينە، تا
 ئیستا ژ چەند پارچە ھۆزانى، حەرىرى زیدەتر ب دەست نەکەفتینە.

عەلى حەرىرى ھۆزىنغانەكە سەر ب قوتابخانا مەلای جىزىرى بوويە،
پەيوەندى ب ئاقەرىڭو پووخسارى ۋى چەشنى ئەدەبا كلاسسىزى قە
ھەبوويە .

ژھۆزانىن عەلى حەرىرى

۱. ديسان ژىۋ عەشقا بەرى، پىر ئەندە روونىم ئا تەشە
زولفا موزىيەن عەنبەرى، دەعوا دگەل خالا رەشە
۲. خالال دىمى دل رەقا، سەد رۇخو جانىم بىن فىدا
سوونىم گەلۇ چوم تى ئەما، تەركىم كىردن عەقل و ھوشە
۳. عەقل و ھۇشم بوونە ئەسىر، دىيا كو گەھگەھ تىتە بىر
دىم شوبەھتا بەدرا مونىر، زولفا ژ وىردى بىن خوشە
۴. وىردان ژ نىف زولفا دىرىن، شوغلا بەنەفىشى تى وىرىن
بالاۋ قەددا عەرەرىن، ھەپىان ل سەر مارى رەشە
۵. ديسانى حەى تىت و دچىت، ئىحيايى ئەمواتان نەبىت
وھجان مودام نوور ژى تەچىت، دىم شوبەھتى شەمعا گەشە
۶. شەمعا شەبستانان ئەو، وىردا گولستانان ئەو
سېرى تەبستانان ئەو، شوخا (حەرىرى) دل گەشە

۷. عه جیب له تیفو جندییه، ئه زمان نه زانو (پۆمی)یه
 ئاگه ه ژ عه شقبازان نییه، مه ستو خومارو سهر خومه شه

۸. سهرخووشی جاما شهربه تی، دیم شوبهی شه معا زوله تی
 حوریا دباغی جه ننه تی، سهردارئی چه نندین مه هومه شه

۹. مه هومش کو وهستان سه ف ب سه ف، ئه وهاته دهر میری دگه ف
 وان گو ت (عه ل) یۆ لاته خه ف، مه ب مردنی قه وی خومه شه

(سی دیری له سهره تاوه بۆ لهیه رکردنه)

لیکدانا په یشان

ژنۆ	: سهر له نوئی
به ری	: پيشوو
ئه نده روون	: ناوه وه، ناو ده روون
ئاته ش	: ئاگر
موزه یه ن	: پاراوه، خه ملاندی
ده عوا	: شه ر، جه نگ
ت گه ل	: له گه ل
دیم	: ده مو چاو
دل ره قا	: دلی رفاند
گه لو	: خه لکینه، کورینه
چو	: هیچ
بین	: بهین - بۆن

له نيوان	: رُ نيّف
شين بوون، پوان	: ههريان
مار	: حەي
شه وه زهنگ، تاريكستان	: شه بستان
هاوين	: ته بستان
جوان، جحيل	: جندی
سه رخوش	: مه ست
نازدار، وهكو مانگ	: مه هوش
شيرى ميسرى	: ميسرى
دده ستدا، له جهنگدا	: ت كهف
ئه وان	: وان
مه ترسه	: لاتە خەف
ناوچه	: ده قەر
زيره كى	: ده ست هەلى
پيڭخستن	: ئيخستنه به ريڭ
ناودار	: ناقدار
زۆر	: گە لەك
داده نييت	: دادنييت
كوچى	: مشه ختى
چوو به ر دلوڤانيا خودى: مردووه، كوچى دوايى كردووه	
به مردوويى	: ب يى (مري)
سه ده	: چه رخ
ته نيا	: تنى

نهۆ	: ئیستا
مالك	: دیره شیعر
نبقا دووی	: نیوهی دووهم
جفاتگهه	: کومه لگه
ئۆل	: ئایین
پئی	: پینگا
پهه	: پهگ
مهژی	: میشتک
چیکهت	: دروست بکات
به ر پوی دکهت	: دیار دهکات، پیش دهخات.

۱. دیسان سه ر له نوئی عه شقه که ی پيشوو سه ری هه لدايه وه و پر دهروونی کرد له ناگر. ئه و زولفه ی به عه نبه ری بۆن خووش رازاوه ته وه، شه ر له گه ل خالی په شی دهم و چاوی یار دهکات.
۲. ئه و خاله ی وا به دهم و چاوییه وه دلمی رفاند، با سه د پۆج و گیانم فیدای بیّت، ئای خه لکینه ئه و منی سوتاندو هیچم تیدا نه ماو عه قل و هووشی منیان به جی هیشت.
۳. عه قل و هووشی من بوون به یه خسیری ئه و خاله په شه و جاروبار که دنیا ی دیته وه بیر ده بینی دهم و چاو له مانگی یه ک شه وه ی پووناک ده چیت و زولفیشی له گولی بۆن خووشی.

۴. گول له ناو زولغان ده پوین، شوعله ی و نه وشه یان به سهردا و هریوه،
بالا و قه د و هك عه رعه رن و ماری په شیان له سهر پواوه. ماری په ش
(واته زولف).
۵. دیسان نه و ماره په شه دیت و ده چیت، مردووان زیندوو ده کاته وه
(واته نه و زولفه مردوو زیندوو ده کاته وه).
- ده م و چاو و هك مه ی به رده وام پووناکی لی هله دستیت و ده م و چاو
و هك مومی گه شه.
۶. نه و ده م و چاوه یه مومی شه وه زهنگ، هر نه و گولی گولزاران،
نه وه نهینى گه رمی دل، شوخیکی دلگه شی خه لکی هریره یا
شوخی دلگه شی عه لی هریریه.
۷. زور سه یرو جوان و قه شه نگه، زمانى کوردی نازانیت چونکه پومیه
واته تورکه، ناگای له عاشقان نیه، چونکه هه میسه مه ست و
خومارو سه رخو شه.
۸. به جامی شه ربه ت سه رخو شه، ده م و چاوی و هك مومیک وایه له
تاریکیدا، له باغی به هه شتدا خویری، سهر دارو گه وره ی پۆلی جوان و
نازدارانه.
۹. نازداران پۆل به پۆل پاوه ستان و پریزبون، نه و نازداره ش هات و
شیری میسری به دهسته وه بوو، نه وان وتیان (عه لی) مه ترسه، نیمه
به مردن زور دلّمان خو شه.

مەھەلە

۱۸۳۰-۱۹۰۶ز

ژىيانى:

ھۆنەرى پايدە بەر زمان ناۋى مەھەلە، كۆپى مەلە عوسمانى بالىيە،
لە نەھەي پىرو زاناي (شىخ رەش) ۵، سالى (۱۸۳۱ز-۱۸۳۲ز) لە سلىمانى
ھاتتە دونياۋە، ھەوت سالان بوو، خراۋەتە بەر خويىندىن، ماۋەيەك لاي
باۋكى كىتەبە وردەلەكانى خويىندوۋە، پاشان بەر فەقىيەتى بۆ خويىندىن
چوۋە بۆ شارى (سەنە، سابلاغ)، لە دويايدا گەپراۋەتەۋە سلىمانى، لاي
مامۇستا ناۋدارەكانى ئەو ناۋچەيە خويىندوۋىيەتى. پاشان چوۋە بۆ
بەغداۋ لاي زاناي بەر ناۋبانگى كورد مفتى زەھاۋى خويىندوۋىيەۋ ماۋەيەك
لاي ئەو ماۋەتەۋە تا ئىجازەتى مەلەيەتى پىداۋەۋە كوردوۋىيە بەر مامۇستاي
مىزگەۋتى ئىمام ئەزەم لە بەغدا. لە سالى (۱۸۶۲ز) بەغداي
بە جىھىشتوۋەۋە گەپراۋەتەۋە بۆ سلىمانىۋ بوۋە بەر ئەندامى دادگا.
لە سالى (۱۸۶۸ز) دا بەھۋى مردنى باۋكىيەۋە. دەستى لەكارى مىرى
كىشاۋەتەۋەۋ بوۋە بەر مەلاۋ دەستى كوردوۋە بەر دەرس وتەۋە بەر
فەقىيان.

لە سالى (۱۸۸۳ز) مەھەلە چوۋە بۆ ھەجۋ لەۋيۋە چوۋە بۆ
ئەستەممولۋ لەپىگاي پىاۋ ماقوۋلانى كوردەۋە چاۋى بەر سولتان
عەبدولھەمىدى عوسمانى كەۋتوۋە، سولتان پىزىكى زۆرى لى گرتوۋەۋ
فەرمانى داۋە كە خانەقاىيەكى لە سلىمانى بۆ بىكەنەۋە، بەناۋى (خانەقاى

مەھىۋى(يەۋە . كە گەپراۋەتەۋە بۇ سىلىمانى خەرىكى دەرس وتتەۋەى زانست و ئايىن و رابەرى كىردنى خەلك لەبارەى سۆفەتەى دابوۋە . لە سالى (۱۹۰۶ز) كۆچى دواىى كىردوۋە لە خانەقاكەى خۆيدا بەخاك سىپىردراۋە .
لە ھەرەتەى تەمەنىدا جۆش و خرۆشەك لە دلىدا پەيداۋوۋە بەرەو مەيدانى عەشقەۋەى بىردوۋە ، ھەرئەو عەشقە بەتىنە بوۋەتە ئىلھامى ھۇنراۋە وتنى ، ئىنجا وشەى (مەھىۋى) ھەلپژاردوۋەو كىردوۋىيە بەنازناۋى ھۇنراۋەى خۆى .

ئەو بنەمالەى كە مەھىۋى تىايدا گەۋرە بوۋەو پەرۋەدەكراۋە ۋاى لىكىردوۋە كەسەر بەرىتە مۆزەخانەى ئەھلى سۆفىنەزىمىيەۋەو بەراۋىدىكى بىرو باۋرەكانيان لەگەل دلى خۆيدا بىكات ، ھەر بىرو باۋەرى سۆفەتەى مەھىۋى كىردە ھۇنەرىكى ناۋدارى سۆفەتەى .
مەھىۋى بە يەكەك لە شاعىرە بەرزەكانى كلاسسىزمى كوردى دادەنرىتەو لەسەر رېپرەۋى نالى پۆشتوۋە .

پرووخسارى ھۇنراۋەكانى :

- ۱ . كىشى عەروۋى عەرەبى بەكارھىناۋە .
- ۲ . يەكەتتى قافىيەى پاراستوۋە ، ۋاتە سەرتاسەرى ھۇنراۋەكە لەسەر يەك قافىيە .
- ۳ . وشەى عەرەبى و فارسى لە ھۇنراۋەكانى ديارە .
- ۴ . وشەكارى و وردەكارى زۆرى بەكارھىناۋە بەدۋاى وشەو دەرپرېنى گران گەپراۋە .

ناوەرۆكى ھۇنراوەكانى:

لەرپووى ناوەرۆكەوۋە ھۇنراوەكانى لەبارەى ئايىنى وفەلسەفەو
سۆفىيەتى و ھەستى نەتەوہىيە .

۱. ئەمە نموونەيەك لەھۇنراوہى سۆفىيەتى مەحوى:

۱. ديارم دەيرى عيشقە، جى بە سووتن بى لەوى دەگرم
كە من مشتى چل و چيۆم، بەچى بىم، كەلكى كى دەگرم

۲. نەگەيىە دامەنى دەستى دوعا، جا دەبمە خاكى رپى
تەرىقەى گۆشەگىرى بەردەدەم، ئەمجارە رپى دەگرم

۳. كەدادى يەئسى خۆم بەردە لا، ئەم عارفە توند بوو
وتى: ئاخىر سبەينى جەژنە، خويىنى تۆ لەپى دەگرم

۴. لە روو سورى عىبادەت لامو لەروو زەردى خەجالەت مام
بەناوى سيوى ناوم باغەوانو من بەھى دەگرم

۵. لەسەر خۆچوونە، شەيدابوونە، قور پيوانە، سووتانە
ھەتا مردن، مەجەببەت ئيشى زۆرە، ريزى لى دەگرم

٦. چ شوخه ئاگرم تیبهر دمداتو پیم دهلی یا شیخ
به خاشاکی دهوت شوعله، عهسامه دمستی پی دمگرم

٧. کهسینهی ریښمی بهو تیغی نازه نهجن نهجن کرد
وتی: پهژموردهیه ئهم لالهزاره، ئاوی تیدمگرم

٨. له پاداشتی قسهی سهردا ههمه ئاهو ههناسهی گهرم
کهسی شیتانه بهردم تیگری، من بهرقی تیدمگرم

٩. شوکر هوشیاره مهحوی، تیدمگا دونیا خهراباته
که بهد مهستی بکا نههلی، خراپهی بۆچی لیدمگرم

(له سهرهتاوه سی دیر بۆ لهبرکردنه)

مهحوی له مهیدانی کوردایهتی لهم چوارینانهی خوارهوهدا ههستی
نیشتمان پهروهی و نهتهوهپهستی خوی دهرپریوهو شانازی پیوه کردووه.
دهلیت:

١. له دهوری دلمی که دی ئهم ههموو غهمو تهعهبه
دهروونی کهیله له زووخواو و دوردو تا بهلهبه
وتی: ببی دله! وهک تو خهرابو شیفته حال
بهلی ههیه له من ناشفته تر: ولاتی بهبه

۲. بنووسه، پیری دلم ئه مری کرد، ئیتاعه م کرد
 له ئیبتیداوه که بهینئ مونسایی دیوان
 که دایه کی و مگو مه حوی، قه له ندریکی کورد
 میسالی پادشه هی فورسه، ساحیبی دیوان.

(یه ک له م چوارینه بۆ له بهرکردنه)

واتای وشه کان:

دیار	:	کۆی داره به واتا شوین و ولات
دهیر	:	شوینی په به نه بۆ مه سیحییه کان
گۆشه گیری	:	دووره په ریژی
عارفه	:	پۆژی پیش جه ژنی قوریان
لام	:	من ته ریک و بئ به شو مل پیچی که رم
شوڅ	:	عه یارو زۆرزان
ریش	:	بریندار، سینه ی ریشمی: سینگى بریندارمی
په ژمورده	:	سیس بوو
سهرد	:	سارد
خه رابات	:	مه یخانه
به دمه ستی	:	سه رخۆشی له راده به دهر
چل و چپو	:	ئیسک و پروسک
به ناوی سیوی ناوم: واته به سیو ناوی بردووم، ناڤئ من کریه سیف		

شیخ رهزای تاله‌بانی

۱۸۳۱ز- ۱۹۱۱ز

ژیانی:

شاعیری گه وره‌مان ناوی (ره‌زا)یه و کورپی شیخ ئه حمه‌دی کورپی مه‌لا مه‌حموودی زه‌نگه‌نه‌یه و له‌ سالی ۱۸۳۱ زایینی له‌ گوندی (قرخ)ی سه‌ر به‌شاری که‌رکوک هاتۆته‌ دنیاوه، له‌ مزگه‌وتدا خویندووێه‌تی، جگه‌ له‌ زمانی دایک زمانه‌کانی عه‌ره‌بی و فارسی و تورکی به‌ باشی زانیوه، هۆنراوه‌ی به‌م چوار زمانه‌ نووسیوه‌ تییا‌ندا بالا ده‌ست بووه، شاره‌زای ئه‌ده‌بیاتی فارسی و عه‌ره‌بی و تورکی بووه، ماوه‌یه‌ک ژیا‌نی خۆی له‌ ئه‌سته‌نبۆل به‌سه‌ر بردوووه‌ پاش گه‌رانه‌وه‌ی بۆ که‌رکوک له‌سالی ۱۸۹۸ چوو‌ه‌ته‌ به‌غدا له‌وێ پهیوه‌ندی له‌گه‌ڵ بنه‌ماله‌ی سه‌لیم به‌گی بابان و سه‌ید عب‌دولره‌حمان نه‌قیبی به‌غداد زۆر خۆشبووه، تا له‌سالی ۱۹۱۱ی زایینی له‌ته‌مه‌نی (۷۹) سالی‌دا کۆچی دوایی کردوووه‌ و له‌ گۆرستانی مزگه‌وتی شیخ عه‌بدولقادی گه‌یلا‌نی نیژراوه‌...

دیوانه‌که‌ی تاوه‌کو ئیستا چه‌ند جار له‌ کوردستان و له‌ ده‌ره‌وه‌ی کوردستاندا چاپکراوه، دیوانه‌که‌ی کراوه‌ به‌سی به‌ش (به‌شی کوردی و فارسی و تورکی) له‌ هه‌ر سی زمانیشدا شاعیریکی زۆر سه‌رکه‌وتوو، ته‌نانه‌ت وای ئی هاتوو هه‌ندی‌ک له‌ شاره‌زایانی ئه‌ده‌بی تورکی به‌ شاعیریکی گه‌وره‌ی نه‌ته‌وه‌ی تورکی دابنێن که‌ ئه‌مه‌ش راست نییه، سه‌مه‌یکی گه‌وره‌یه‌ که‌ له‌م شاعیره‌ گه‌وره‌یه‌ی کورد ده‌کریت:

۱. چاپی یه که می دیوانه که ی له سالی ۱۹۳۵ له لایه ن مه ریوانیییه وه له به غدا بووه .
۲. (دیوانی شیخ رهزای تاله بانی) چاپی سالی ۱۹۴۶ له به غدا له لایه ن شیخ عه لی تاله بانیییه وه چاپکراوه .
۳. (دیوانی شیخ رهزا) چاپی سالی ۱۹۹۹ له سلیمانی ئاماده کردن و لیکدانه وه ی ئومید کاکه رهش وحه مه بۆر.
۴. (دیوانی شیخ رهزا) ساغکردنه وه ی شوکور مسته فا چاپی سالی (۲۰۰۰) له شاری هه ولیر.
۵. (دیوانی شیخ رهزا) ساغکردنه وه ی لیکدانه وه ی د. موکه ره م تاله بانی له سالی (۲۰۰۱) له شاری هه ولیر چاپکراوه .
۶. (شیخ رهزای تاله بانی) که له شاعیری خۆره لاتی ناوه راست که لیکۆلینه وه یه کی تیرو ته سه له له سه ر زیان و هۆنراوه کانی له لایه ن نووسه ر (ئه حمه د تاقانه).

مه به سته کانی شیخ رهزای تاله بانی:

هۆنراوه کانی شیخ رهزای تاله بانی ئەم مه به سته بانیان تیدا ده بینریت:

۱. داشۆرین و شه ره جنیو (جوین):

ئەگەر سه رنج بدهینه دیوانی شیخ رهزا ئەوه ده بینن زۆریه ی
هۆنراوه کانی، داشۆرینن واته هۆنراوه ی (هه جوون، واته ئەم بابته
بابته تی سه ره کی شیخه کانی شیخ رهزا بووه، به هونه ریکی به رزو
زمانیکی ئاگرینه وه دایرشتوون، قسه ی سه یرو سه مه رهن که نه ک هه ر
پسپۆرو شیخه دۆستان به لکو به گشتی زۆریه ی خه لکه که هه زیانی لێ
بووه، بۆته مایه ی به ناوبانگ بوونی شاعیر، واته هۆیه سه ره کییه که ش
ئەو هۆنراوه پر له جنیوو قسه په رده لی هه لمالراوانه یه تی، بۆیه شاعیر
شانازی بۆ به زمانی خۆی ده کات له م باره یه وه ده لیت:

تۆ هه ته تیغی ده بان، من هه مه تیغی زبان

فه رقی ئەم دوو تیغه هه روه ک ئاسمان و رێسمان

(بۆ له به رکردنه)

که له م دێره دا شیخ رهزا زمانی شیخه کانی خۆی به تیغ داده نیت
به رامبه ر خه نه جهری ده بانی خه لک واته هی ئەو تیزتره له هی ئەوان.
هۆنراوه شه ره جنیوه کانی نیوان شیخ رهزاو شاعیری گه وره (جه میل
صدقی زه هاوی) له لایه ک و شیخ رهزاو شوکری فه زلی له لایه کی تره وه هه ر
له و شه ره جنیوانه ده چیت که له نیوان شاعیرانی عه ره ب (جه ریر) و
(فه ره زده ق) کراوه به لام ئەم هۆنراوانه و هۆنراوه کانی تری هینده پوو
هه لمالراون که پووی ئەوه مان نییه بیانخه ینه سه ر لاپه ره کان لێره دا

تەنھا ئەم ھۆنراۋىيەى دەخەينە پۈۈ كە زەمى (شەيخ عەلى) دەكات و
دەلەت:

۱. بېگانە ھەموو ساحىبى جاھو جەبەپۈۈتن
بېچارە براى (شەيخ عەلى) موفلىس و پۈۈتن

۲. ئەى شەيخ عەلى چاكە وسووقت بەبرا بى
باۈر مەكە بەم خەلقە كە وەك توۈلە لەدوۈتن

۳. قەۈمى كە لە عەھدى پەمەرت خەلقە بە گۆش بوۈن
تەحقىقى بزەنە بە خۇدا جۈملە عەدوۈتن

۴. رەحمىان نىيە دەربارەى تو خزم و ئەقارب
موشفىقرە، بېگانە، لەمانە كە عەموۈتن

۵. نادان و قورمساغ و نەزانن كە ئەمانە
گاھى لە سەما، گاھ لە سەيرى مەلەكوۈتن

۶. ئەم تەكىە نشىنانە چە دەرۈش و چە سۆفى
ھەر چەند بەدل موشتەغىلى زىكرو قنوۈتن

۷. وەك حاجى مابەينى (سەفا) و (مەرۈە) بە تەعجىل
بۆ لوقمە ئەمانىش بە مەسەل يونس و خوۈتن

۸. جومعانه بپراوه، به خودا موفاييسه (لاميع)
نه پوولى جه مامى هه يه نه پارهيى تووتن

(له سه ره تاوه سى دىر بۆ له بهر كردنه)

۲. نيشتمان په روه رى و شانازى كردن:

شيخ رها له بارى نيشتمان په روه ريشدا شاعيريكى بى وينه بووه،
له ديوانه كهيدا كومه لىك هونراوهى وا ده بينرئيت كه لووتكهى هه ستي
نيشتمان په روه ريه و شانازيه كى بى وينه به ده ورى ميرنيشينه كانى بابان
دهكات كه له شارى سليمانى فرمانر هوا بوون نه ويش وهكو روشن بيريكى
هوشيار نه وهى زانيوه كه له ناو چوونى ميرنشينى بابان زيانى خووى و
نه ته وه كه يه تى، بويه هه ناسهى ساردى بۆ هه لده كيئشى و له هه ستيكى
نه ته وه ييه وه باسى (سليمانى) ي پايته ختى بابان دهكات و ده لئيت:

۱. له بيرم دى سوله يمانى كه دارو مو لگى بابان بوو
نه مه حكوومى عه جه م، نه سوخرم كيئشى ئالى عوسمان بوو

۲. له بهر قاپى سه را سه فيان دمه به ست شيخ و مه لاو زاهيد
مه تافى كه عبه، بۆ ئه ربابى حاجه ت گردى سه يوان بوو

۳. له بهر تابوورى عه سكه ر ئى نه بوو بۆ مه جليسى پاشا
سه داي موزيقه و نه قاره تا ئه يوانى كه يوان بوو

٤. در یخ بو ئەو زەمانە، ئەو دەرە، ئەو عەسرە، ئەو پۆژە
کە مەیدانی جرید بازی لە دەوری کانی ئاسکان بوو
٥. بە زەربە حەملەیی بەغداي تەسخیر کردو تی ی هەلدا
سولەیمانی زەمان راست ئەوئ باوکی سولەیمان بوو
٦. عەرەب ئینکاری فەزلی ئیو ناکەم ئەفزەلن، ئەمما
سەلاحەددین کە دنیای گرت لەزومرە کوردی بابان بوو
٧. قوبووری پەر لەنووری ئالی بابان پەر لە پەحمەت بی
کە بارانی کەفی ئیحسانیان وەک هەوری نیسان بوو
٨. کە عەبدوللا پاشا لەشکری والی سنە ی شەر کرد
رەزا ئەو وەختە عومری پێنج و شەش تیفلی دەستان بوو

(لە سەرەتاوە سێ دێر بو لەبەرکردنە)

لە شیعریکی تر دەلیت:

زوبدە ی مەتەعی حیکمەتە ئەم شیعری کوردییە
هەرزانیە بی موبالەغە حەرفی بە گەوهەرا

(بو لەبەرکردنە)

لێرەدا دیسان لە هەستیکی نیشتمانپەرەییەو شەنازی بە زمانی
کوردی و وشە ی کوردی دەکات و دەلیت پارچە ی پەنگاو پەنگی بە نرخ
حیکمەت کە هینراوەتە مەیدانەو شیعری زمانی کوردی خاوینترو
پاکژتری ئەو پارچەو ئەو کوتالەیه، ئەگەر بیست و تاقە پیتیکی بفرۆشی

(تەننەت بە زېڭىش) لەبەر ئەو ئەم بەنرخترە ھەر دەخەلەتت، ديارە
ئەم شىعرەى منىش دايدەننم يەككە لەو شىعرە كوردىيە بەنرخانە:

۳. ستایش:

شىخ پەزا لەستایشدا کردنیشدا دەستىكى بالای ھەبوو ھەندىك
كەسى ستایش کردوو، كەم شاعیر ھەيە لەم بابەتەشدا بیگاتى، ئەوتە
كە ستایشى كاك ئەحمەدى شىخ دەكات دەلت:

۱. مەربووتە ھەياتم بە سولەيمانى و خاكى
خۆزگەم بەسەگى قاپیپەگەى ئەحمەدى كاكى

۲. ئەو قەدەى ساداتە كە سوكانى سەماوات
شەریانە لەسەر سوجدە لەبەر مەرقەدى پاكى

۳. بۆ دەست و عەسا نازگەگەى داخە دەروونم
قوربانى عەسای دەستی دەبم، سۆل و سیواكى

(ھەمووی بۆ لەبەرکردنە)

٤. دلداری:

شیخ پەزا پێگەی شیعری دلداریشی گرتوووە وەک هەموو شاعیرە کلاسیزمییەکانمان، جوانترین شیعری دلداری کوردیی نووسیوەتەو، بە سۆزێکی راستەقینەو زۆر راستگۆیانە، کۆمەڵێک شیعری دلداری لە دیوانە کەیدا دەبینرێت، وایێرەدا یەکێک لە شیعەرە تەپو ناسکەکانی دەخەینە پوو کە پێنج خشتەکییە کە لە سەر شیعریکی مستەفا کوردی:

دلی بێردم بە نازو عیشووە دیسان، شوخی، عەیارئ
فریبی دام بە سیحری چاوی خوێ مەحبووبی، سەحاری
لە هێجرانێ تەقەم کرد ئەو رەفیقان کوا مەدەدکاری
ئەمان مەردم عیلاجی سا لەرپی پێغەمبەرە چاری.
ویسأل یا قەتل و یا تەسکین، لە هەرسێ بۆم بکەن کاری

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

پوختساری شیعەرەکانی:

شیخ پەزا بە گەورەترین شاعیری کلاسیزمی کوردی دادەنرێت کە سەر بە قوتابخانەی شیعری بابانە، چونکە یەکێک لەو شاعیرانەی کە لەشاری کەرکوک لەسەر پوختساری شیعەرەکانی نالی و سالم و کوردی هۆنراوەکانی هۆنیوەتەو، واتە لە شیعەرەکانیدا لە پووێ پوختسارەو ئەم خالانە دەبینرێت:

۱. بەزمانىكى كوردى تىكەل بە وشەى عەرەبى و فارسى و توركى
ھۆنراۋەكانى نوۋەسىۋەتەۋە.
۲. بەكارھىننى كىشەكانى (عەرووزى) عەرەبى.
۳. لەپوۋى سەرواۋە پەپرەۋى شىعرى كلاسسىمى كوردى كردوۋە، واتە
سەرواى يەك پەۋىيەى بەكارھىنناۋە كە پىي دەوترىت سەرواى
يەكگرتوۋ، واتە ھەموو دىپرەكان بەيەك پىت كۆتاييان دىت.
۴. پاراستنى بابەتەكانى غەزەل و چامە لەھۆنراۋەداۋ پەپرەۋەكردنى
بابەتەكانى رەۋانېژى واتە يارى كردن بە وشەۋ وشەكارى لەناۋ
ھۆنراۋەكانىدا.

ناۋەرۋى شىعرەكانى

لەپوۋى ناۋەرۋىكىشەۋە ئەم خالانە دەبىنرئى:

۱. لەھۆنراۋەكانىدا ھەموو مەبەستەكانى ھۆنراۋەى گوتوۋە ھەر لە
داشۋرئىن تا دلدارى و ستايش كردن و شانازى كردن و تەنانەت شىعرى
ئايىنى و تەسەۋفى ھەيە، بەلام لە ھۆنراۋەى داشۋرئىن پلەى يەكەمى ھەيە.
۲. ھۆنراۋەى فارسى و توركى زۆر كارىان تىكردوۋە، بەتايىبەتى
ھۆنراۋەكانى (خافزى شىرازى) گەۋرە شاعىرى فارسى
كارىگەرىيەكى زۆرىيان لەسەر ھەبوۋە.
۳. يەككە لەۋ شاعىرانەى كەسەر بە قوتابخانەى بابان بوۋە واتە سەر
بە قوتابخانەى شىعەرىيەكەى نالى و سالمو كوردى، بەتايىبەتى شاعىرى
گەۋرە (نالى).

ناری

۱۸۷۴-۱۹۴۴ز

ژیانی:

هۆنه‌ری پایه به‌رزمان ناوی (کاکه حه‌مه) یه‌و کورپی مه‌لا نه‌حه‌دی کورپی مه‌لا محه‌مه‌دی کورپی مه‌لا عه‌بدولره‌حه‌مانه، له‌سالی (۱۸۷۴ز) له‌ گوندی (کیکن) ی نزیك مه‌ریوانه‌وه هاتۆته‌ دونیاوه، له‌ ته‌مه‌نی شه‌ش سالاندا لای باوکی ده‌ستی به‌خویندن کردووه، قورئان و کتێبه‌ ورده‌له‌کانی ته‌واو کردووه، ئینجا به‌ فه‌قییه‌تی به‌دوای خویندن له‌م شویتانه (مه‌ریوان، سنه، پینج‌وین، سلیمانی، بانه، سابلاغ، وان، باشقه‌لا، هه‌ولێر، په‌واندن) گه‌راوه. له‌ په‌واندزی لای مامۆستا نه‌سه‌ده فه‌ندی خه‌یلانی ئیجازه‌ی مه‌لایه‌تی له‌سالی (۱۸۹۷ز) وه‌رگرتووه.

پاشان گه‌راوه‌ته‌وه بۆ مه‌ریوان و له‌وێ چووه گوندی بیلووی نزیك مه‌ریوان، به‌ده‌رس و تنه‌وه خه‌ریك بووه تا له‌سالی (۱۹۴۴ز) کۆچی دوایی کردووه له‌دیی بیلوودا به‌خاک سپێردراوه.

هۆنراوه‌ی نالی و مه‌حوی کاریان کردۆته سه‌ر ناری و ته‌لی سۆزی شاعیریان بزواندووه و می‌شکیان زاخاو داوه. وشه‌ی (ناری) ی هه‌لبژاردووه و کردووێه به‌ نازناوی هۆنراوه‌ی خۆی.

ناری یه‌کیکه له‌ لووتکه به‌رزو دیاره‌کانی پێبازی کلاسیزمی کوردیمان و به‌ به‌رهمه‌ په‌نگینه‌کانی نه‌و پێبازه نه‌ده‌بییه‌ی گه‌شه‌دارتر کردووه.

روخسارى ھۇنراۋەكانى:

۱. كېشى عەرووزى عەرەبى بەكارھىناۋە
۲. يەككەتى قافىيە پاراستوۋە.
۳. وشەى عەرەبى و فارسى لە ھۇنراۋەكانىدا ديارە.
۴. گرنگى بە وشەكارى و رازاندنەۋە داۋە، لە وشە دەرېرىن و بەھرەى وشە ئارايدا شارەزايىەكى بەتوانا بوۋە.

ناۋەرۈكى ھۇنراۋەكانى:

لەرۈۋى ناۋەرۈكەۋە ئەم مەبەست و بابەتانه (دلدارى و خوشەويستى، ستايشى ئايىنى، نىشتمان پەرۋەرى و نەتەوايەتى) بە ئاشكرا لە ھۇنراۋەكانى دەرەوشىنەۋە.

۱. ھۇنراۋەى دلدارى: نارى ھۇنراۋەى دلدارى و خوشەويستى ھەيە، ئەمجا ئەو دلدارىيە حەقىقى بىت بان مەجازى بىت، گرنگ ئەۋەيە بەدل و دەرۈۋىكى پېر بەجۈشى عەشقەۋە ئەم ھۇنراۋە ئاگرىينانەى وتوۋە.

۱. چاۋمكەم من بۆيە دايم كارو پيشەم زارييە
حاكمى چاۋت لەگەل من مايلى غەددارييە

۲. شۆرش و نالينى كەس بى وە جھو بى عىللەت نييە
ئاهى من فەريادى بولبول ئيشى بى غەم خوارىيە

۳. من ھەر ئەو پۇژە دەسم شۆرى لە پۇحى خۆم گەدیم
 ھەزەرتى خوون خواری ئەبرۆت مەشرەبى خوون خواریيە
۴. گەر دەپرسی بۆچی بى ئەشئەو مەلوول و عاجزى
 پوومەتى زەردم عەزیزم شاھیدی بى یاریيە
۵. گەم بە خەندە بى بەلامۆ ھەیفە تانەم لى مەدە
 لیم گەرئ تو بى و خودا ئەم جارە دەردم کاریيە
۶. دل لە شامى پەرچەمى پووتا بەدایم بى خەوە
 چونکە کیشکچى لە شەودا عادەتى بیداریيە
۷. ھیکمەتى پەر مەسئەلەى کولمت لە بۆ کى ھەل دەبى؟
 ھەر سەھیفە سەد ئىشارەو پەمزى تیدا جاریيە
۸. خالى پوخسارت ھیدایەت بەخشە، شەرحى زولفەگەت
 قازى ئاسا حاشییەى ئەگریجەکانت لاریيە
۹. پووت و مکوو ئاتەش موژمت وەك شیشە ئەبرۆت قىمەگیش
 مېرۆھەت زولفو کەبابت جەرگى پارەى نارییە

(لە سەرەتاوە سى دىر بۆ لەبەرکردنە)

۲. **هۇنراۋدى ئايىنى:** نارى بەدلىكى پىر جۆش و خرۆشەۋە،

بەدەروونىكى بە سۆزەۋە ھاتۆتە سەر باسى ستايىشى ئايىنى و وتوويە:

۱. سوورمىتى ياسىن كە وەسفى ھەزرىتى لەۋلا دەكا
ئەھلى دل مايل بە جىلوۋى سوورمىتى تاھا دەكا

۲. خاكى بەر دەرگاھى قەسرى گەر بەسەرداكا، گەدا
ھەر نەفس نەفرىت لەتاجى قەيسەرو دارا دەكا

۳. ئاسمان وەك موشىتەرى ھەر دەم بە مىزانى وەفا
كەسبى ھەر شامى بەيادى دەۋلەتى ئەسرا دەكا

۴. گەر تەسەۋرگا مەسىجى تەختى عەرشى ئەعزەمى
تا ئەبەد تەركى بەيانى پەغەتتى عيسا دەكا

۵. نوورى عىشقى تۆ لەسەر تورى دلى موسا مەگەر
داى لەسەر سىنەى بە شەۋقى دل يەدى بەيزا دەكا

۶. بۆ خەلىلان گەر نەسىمى گولشەنى لوتفت بىى
نارى نەمردوۋى بە سەحنەى (جەننەتو لەئاۋا) دەكا

(لە سەرەتاۋە سى دىر بۆ لەبەرکردنە)

۳. ھۇنراۋەي نىشتىمان پەرۋەرى: نارى بەناۋى سۆزى ئايىنىيەۋە باسى
نىشتىمان دەكاتو لەناخى دەروونىيەۋە ئاخ بۆ نىشتىمان ھەلدەكىشىت
كە بەو شىۋەيەي دەيىنىت:

۱. ئەي خاكى ۋەتەن بۆچى نەما سەيرو سەفاكەت؟
بۆ زىرو زەبەر بوو بەدەمى، قەسرى ۋەفاكەت؟

۲. بۆ گۆلشەنى ئاۋابى مەحەببەت نىيە ئەمرۆ؟
بۆ سازە لەبۆ نەشتەرى دل خارى جەفاكەت؟

۳. بۆ دل بەدلى مەيلى نەماۋە لە ۋەتەندا؟
بۆ پروۋى لەتەرەف قىبلە نەما قىبلە نوماكەت؟

۴. بۆ قەيدىمى بوغزو ھەسەد سازە لەتۇدا؟
بۆ پاكى شكا، پەنجەيى ئىحسان ۋە تاكەت؟

۵. سا بۆچى نەبى تۆ بە زىربارى مەجووسى؟
يا چىھرمى تۆ دىدە نەبىنى بە ەبووسى؟

(لەسەرەتاۋە سى دىپى بۆ لەبەرکردنە)

واتای وشه‌گان:

کارو پیشه‌م زارییه	:	کارو پیشه‌م گریانه.
خوون خواری	:	خوونکاری، خوین پرشتن.
کیشکچی	:	ئیشکچی، پاسه‌وان.
ئاته‌ش	:	ئاگر.
میروه‌حه	:	باوه‌شین.
قازی	:	لاری: ناوی مصلح‌الدین لارییه، خه‌لکی
		ناوچه‌ی لارستانه، په‌راویزی له‌سه‌ر زۆر
		کتیبی دینی هه‌یه.
جه‌رگی پاره	:	جه‌رگی پارچه‌کراو.
جیلوه	:	خۆ ده‌رخستن.
موشته‌ری	:	ناوی ئه‌ستیره‌یه‌که له ئاسمان.
خار	:	درك.
زێرو زه‌به‌ر	:	مه‌به‌ست شاری زریباره‌ که پۆچوو، ئیستا
		ده‌ریاچه‌یه به‌ناوی زریبار ناسراوه له‌ناوچه‌ی
		مه‌ریوان له‌ کوردستانی ئێران.
به‌عه‌بووسی	:	به‌پوو‌گرژی.

زیڤوهر

۱۸۷۵ز- ۱۹۴۸ز

شاعیری پایه بهرزو نیشتمان په روهری کورد ناوی عه بدوللایه کوږی
محهمه دی مه لا په سووله، له سالی (۱۸۷۵) ز له شاری سولیمانیدا چاوی
به جیهان هه لهنه اووه، حویره و مزگه وت کانگای به هره ی خویندنی بوو،
جگه له زمانی کوردی زمانی فارسی و تورکی و عهره بی زانیوه و
هونراوه ی به هه موویان هه یه، نه و کاریگه ریانه ی به سهر زیڤوهره وه دیارن
نه مانه ن:

۱. زیڤوهر هه ر له ته مه نی لویه تیدا دیمه نه په نگاو په نگه کانی کوردستان
کاریان کردو ته سهر دل و دهر وونی و هه سستی ناسکیان جوولاندووه.
  ۲. تام و بونی شیعره کانی مه وله وی و نالی له هه موو دهماره کانی هاتوو
چویان کردووه و ته لی سۆزبان بزواندووه.
  ۳. دیوانی شاعیره فارسه کانیش کاریان تی کردووه و هه سستیان
جولاندووه، وایان لی کردووه که باوه ش به ئاسوی شیعره د بکات.
  ۴. هه روه ها سته م و زۆرداری پۆژگارو چه وساندنه وه ی نه ته وه ی کورد
نه وه نده ی تر دلیان هیناوه ته کولان و به ره و کۆشی شیعریان
بردووه و ئیلهامی شیعریان به تینتر کردووه.
- وشه ی (زیڤوهر) هه لېزاردووه و کردوویه تی به نازناوی هونراوه ی
خوی، له پۆزی ۱۹۴۸/۱۱/۱۰ له شاری سولیمانیدا له ته مه نی (۷۳)
سالی دا مالوایی له م جیهانه کردووه و له گردی سه یوان نیژراوه.

هۆنراوه‌کانی له‌باره‌ی (دڵداری و خۆشه‌ویستی، وه‌سفی سروشت، کۆمه‌لایه‌تی، نیشتمان په‌روه‌ری و نه‌ته‌وه‌یی، فێرکردن و هاندان بۆ خویندن و پێشکه‌وتن، فه‌لسه‌فه) بوون، واته‌ له‌په‌روه‌ی مه‌به‌سته‌وه‌ ده‌کرێن به‌م جۆرانه‌:

زیوهر وه‌کو شاعیره‌کانی تر له‌سه‌ره‌تادا ده‌که‌ویته‌ مه‌یدانی دڵداری و خۆشه‌ویستیه‌وه‌، له‌و به‌واژه‌دا ئه‌سپی خه‌یالی تاو داوه‌و په‌پوله‌ی ئاره‌زووی له‌ په‌نگینه‌ترین باغچه‌ نیشته‌وته‌وه‌، بیرى وردو خه‌یالی ناسک و سۆزى به‌تین له‌هۆنراوه‌کانیدا دیارن، یه‌کێکه‌ له‌ شاعیره‌کانی په‌یزی پێشه‌وه‌ی بابته‌ی هۆنراوه‌ی دڵداری له‌ ئه‌ده‌بیاتی کلاسیزمی کوردیدا.

سه‌یر بکه‌ چۆن وه‌سفی یاره‌که‌ی ده‌کات و ده‌لیت:

١. تکانی ئابرووی چه‌مه‌ن به‌په‌روه‌ی ئابداره‌وه
شکانی نرخى نه‌سته‌ره‌ن به‌ زولفی مشکباره‌وه

٢. چه‌مه‌ له‌ مه‌ی؟ له‌ نه‌ی! له‌ جام ئه‌گه‌ر به‌له‌نجه‌ بێته‌ لام
به‌په‌روه‌ی تابداره‌وه‌، به‌چاوی په‌ر خوماره‌وه

٣. عه‌ره‌ق نییه‌ له‌ عاله‌ما که‌ لابه‌ری له‌ دڵ غه‌ما
به‌ غه‌یری قه‌تره‌ عاره‌قی له‌ په‌وت که‌دیته‌ خواره‌وه

۴. نیشانی من، جهمالی تو، بهراتی من، ویسالی تو
خه یالی من له خالی تو، به عیشوه لیّم مه شاره وه

۵. عهزیمکه ی حه بیبی من، نیگارمکه ی ته بیبی من
با شق بهری ره قیبی من، وهره به سه د و یقارمه وه

۶. فیدا خه دو قه دی تو، چه مه ن به فه و جی گوئی وه
به بولبول و به چلی وه، به قومری و چناره وه

(له سه ره تا وه سی دیر بۆ له بهر کردنه)

ژی وه باسی جوانی سروشتی کردوه که به دهستی کردگار
نه خشاوه، سهیری ئه و دیمه نه ی کردوه، که له به هاردا هاتۆته کایه وه،
له م باره یه وه گوته ویه تی:

۱. بنواره نه و به هارو هه وای ته پراوته
نووسانی پیکه وه له بی غونچه ی هه لاوته

۲. هینایه شوق و زمزمه، تهیرانی سه ر زمین
سه رما برایه وه، هه موو توندی و سه لابه تی

۳. هه وره تریشقه بۆته سه قا ئاورشین ئه کا
تا سه بزه زاری ئه رز موجه لابی سه فوته

۴. ئەم غەردە مردوۋە ھەموو پۇخى گرايە بەر
گۇراۋە سەربەسەر ھەموو دونيا قيافەتى

۵. بادى سەبا بەجىلوۋ قەدى گولبەنى لەران
گول زارى كىردەۋە كە بىكا شوكرى نىعمەتى

(لەسەرەتاۋە دوۋ دىرى بۇ لەبەركىدە)

۳. لەبارەى كۆمەلەيەتتە ۋە بىنويەتى شىرازەى ياسا لەيەك تىرازوۋە
ھەر لەيەك كە تۇ دەيگىرى ۋە تەۋى بىچىتە ناويانەۋە، سەير دەكەيت
لەۋانى تىر خراپىتىن، ھەموۋى ئامانجىك ھاتتە سەر پارە پەرسىتى ۋە لە
ۋىژدان دوۋر كەۋتەۋە، لەم بارەيەۋە ۋەكو شارەزايەك ئامۇزگارى خەلك
دەكەت ۋە دەلىت:

۱. يەك عەيىبى خەلك ئەبىنى خۇت سايىبى ھەزارى
خەلكت لەلا خەرارە خۇيشت ۋەكو دىۋارى

۲. زاھىر فەقىرو سالىم، بەرپىنگو بەرگى عالم
ئەمما لەناۋ دىۋوۋىدا ماريكى زەھردارى

۳. چۇن پىت بلىم موسولمان يان فەردى نەۋى ئىنسان
دوۋرى لە خىرو ئىحسان مەستى مەۋى ۋە قومارى

(تەنبا دىرى يەكەم بۇ لەبەركىدە)

۴. لەبارەى ھەستى نىشتمانپەرۋەرى و نەتەۋەييەۋە، زۆۋەر
 بىنيويەتى و نەتەۋەكەى لەژىر بارى ستەمى زەمان و ناحەزى پۆزگار
 دەچەوسىنرېتەۋە، دوورە لە ھەموو نازو نىعمەتتەك، دوورە لەژيانى
 خوشى و ئازادى، بۆ پزگار بوون لەم جۆرە ژيانە، شاعىر داۋاى
 تىكۆشان و براىەتى و زانست و خویندەۋارى كردوۋە، ئەمانەى بە بناغەى
 سەرکەوتن داناۋە و گوتويەتى:

۱. ۋەتەنى مە كوردستانە يادگارى ئەجدادمانە
 بەھەشتى سەر پرووى زەمین خاكى پاكى كوردستانە

۲. با ھەموومان ۋەك برابىن، پەقىقى دىن و دونيابىن
 با لەۋەحشەت تەۋەلابىن، نۆبەتى عىلم و عىرفانە

۳. كورد مىللەتتىكى ناسراۋە، لە مەعارىف بەجى ماۋە
 پۆزى سەعى و تىكۆشىنە بۆ ئەو كەسەى كوردزمانە

۴. كورد مىللەتتىكى قەدىمە، ساحىبى تەبىعى سەلىمە
 شاھىدى ئەم مودەعايە سەلاحەدىنى سولتانە

(لە سەرەتاۋە سى دىز بۆ لەبەرکردنە)

۵. زۆۋەر دېتە سەر باسى وردەكارى و وشەكارى لەزمانى كوردیدا،
بەراستى گۆى ھونەرى بردۆتەوۋە پەوانبىژى زمانى كوردى
دەرخستوۋە، لەسەر شىۋەى نالى پۆشتوۋە بگرە تاكى ترازوۋى لەگەل
نالیدا راست كردۆتەوۋە. ۋەكو گوتوۋىيەتى:

۱. با نەچىتە لای پەقىبان يار ئەنىسى خانەبى
لازمە ئەو ئاسكە لەولانەبى، لەولانەبى

۲. دىدە ۋەختى تۆى لەلا حازر نەبى ۋا حمز ئەكا
بۆ نەزەر لەعل و دورى يەكتانەبى، يەكتانەبى

۳. عارفى حەق بىن چ باكى زىنەت و ئارايىشە
ۋاى ئەۋى ناو شارو ناودى ۋانەبى، دىۋانەبى

۴. دۆستى و خزمى نەماۋە بۆ رەفىقى خۆى فەلاح
حەز ئەكا بەو شەرئە گەر بى گانەبى، بىگانەبى

۵. ھەر كەسى بۆ تەركى دلبەر دى نەسىحەتمان ئەكا
ئەم دوعايەى لى ئەكەم ياخوا نەبى، ياخوا نەبى

۶. شەمەى پرووتە بۆتە باعىس زۆۋەر ئىستا دائىما
گەر لە خاترىا كەمى پەروانەبى، پەروانەبى

(لەسەرەتاۋە سى دىر بۆ لەبەر كەردنە)

واتای وشه گان :

تکائی	: ئاوی لی هاته خواره وه
ئابرو	: حه یا
چه مه ن	: باخچه
ئابدار	: ئاوی پیوه بیّت، ئاودار
شکانی	: نرخى که م کرده وه
نه سته ره ن	: گولئیکی بۆن خوۆشه، رهنگی سووره یا سپییه.
مشکبار	: بۆنی مسکی لی بیّت.
تابدار	: هه تاو، هه تاؤ
خومار	: نازو عیشوه
ره قیب	: ناحه ز، دوزمن
ویقار	: گه وره یی
ئه نیسی	: هوگری
ئاسک	: مامز
له ولا نه بی (۱)	: له لای ره قیب نه بی
له ولا نه بی (۲)	: له هیلانه که ی خووی بی که ماله که یه تی.
یه کتا نه بی: (۱)	: بی هاوتا، نه بی
یه ک تانه بی (۲)	: تانه یه کی به سه ره وه بی
دی وانه بی (۱)	: دی وه ها نه بی
دیوانه بی (۲)	: شیت بی
بی گانه بی (۱)	: بی گای جووت نه بی

- بیگانہ بی (۲) : لاییدہ بی. خەلکی دەرەوہی ناوچە کہ بی. بیانی بیٹ
 یاخوا نہ بی (۱) : یاخوا ئەو کہ سە ھەرنە بی.
 یاخوا نہ بی (۲) : مەبەست پی (خوانە) شیت بی. کہ کابرایە کی شیت بووہ.
 پەروا نہ بی (۱) : بی پەروا، بی ترس
 پەروا نہ بی (۲) : با ببی بە پەروانە

تییینی:

۱. بۆ نووسینی ئەم بابەتە سوود لەم سەرچاوانە وەرگیراوە.
- أ- میژووی ئەدەبی کوردی: مامۆستا عەلانەدین سوژادی.
- ب- دیوانی زیوەر: کتیبخانە ی زیوەر محەمەد عارف.

شیرکو بیکهس

کوری شاعیری به ناویانگو نیشتمانپه روه ری کورد (فایه ق بیکهس) ه
له سالی ۱۹۴۰ له شاری سلیمانی له دایکبووه، به کهمین شیعی خوی
له ته مهنی هه قده سالییدا بلۆکردۆته وه. له سالی ۱۹۶۸ دا به کهمین
کۆمهله شیعی خوی به ناوی (تریفه ی هه لبه ست) وه له به غدا
چاپکردوه. له سالی ۱۹۷۰ دا، له گه ل دهسته یه ک شاعیر و نووسه ری
دیکه دا بانگه وازی ئه ده بی (پوانگه) یان بلۆکردوه، نوێکردنه وه له
پوخسار و ناوه پۆکدا مه به ستی سه ره کی پوانگه ییه کان بوو، له شوێشی
پزگاریخوازی گه له که ییدا به شدارییکردوه. تا ئیستا زیاده چوارده
کۆمهله شیعی به زمانی کوردی بلۆکردۆته وه، شانۆنامه و چیرۆکه
شیعرو داستانی شیعی نووسیوه. له سالی ۱۹۸۷ / ۱۹۸۸ دا له لایه ن
یانه ی قه له می سویدییه وه خه لات ی ئه ده بی تۆ خۆلسکی پیبه خشراره .
هه لبژاردیه ک له شیعه رکانی بۆ گه لی زمانی بیانی وه رگێراوه، وه ک
ئینگلیزی، ئه لمانی، فه ره نسی، ئیتالی، سویدی، تورکی، عه ره بی،
فارسی و هی تریش.

شیرکو بیکهس چۆن له شیعردا بالادهسته، هه روه ها له په خشانیشدا
که م وینه یه، له وته یه کداو له کتیی چراکانی سه ره هه له مووتدا، ده لیت:
له سه ره تای ده ستدانه قه له م و له یه که م چاو پشکووتنی به هره و، له
شیعه رکانی (تریفه ی هه لبه ست) وه تا ئه مرۆ، ناوی قوریانییه کانی
ئازادی و خوینی ده م به هاواریان و ئه مجا سیحری شوین و جوانی

سروشت و چریکە ی سروودە میللی و نەتە وەییە کانمان و سونبۆلەکانی
 خاک و میژوو، داستانەکانی خۆبەختکردن، مەرگی یاران و ئازیزان و
 زنجیرە دیرۆکی تراژیدیای گەلی کورد و ھەروەھا مرقۆقایەتی و دونیاش، لە
 شیعرو پەخشانی مندا لە نیشانە ھەرە دیارەکانی ئەوین و پەيامی
 ئەدەبیی گیانی من بوون. پێ ئەچی خۆشەویستی خاک و مرقۆقایەتی
 منیان کردبێت بە شاعیر، چونکە بڕوام وایە ئەدەب و ھونەری خەڵک بێ
 خۆشەویستی خەڵک تەنانت ئەگەر جوانیش بن، لە گۆلدانی خالی و
 خانووی چۆڵ دەچن! خولیای ھەمیشە ی من ئەو بوو ئەدەبی بنووسم
 لەدەوێ بۆ دل بێت تا بتوانم گوزارشت لەو خولیاو مەراق و خەیاڵانە بکەم
 کە لەدلی خەڵکیدا و ئەوان ناتوانن دەرببڕن، من لە خولقاندنەوێیەکی
 دیکەدا بیانخەمە پیش چاو...

ئەزموونی دوورو درێژی خۆم ئەوێ فیڕکردووم ئەگەر لە پۆچی
 زمانەکی خۆمدا نەژیم ھەرگیز لە پۆچی ھیچ زمانیکی دیکە ی دنیا دا
 ناژیم.

ئەمەش چەند نەمۇنە يەكە ئە ھۇنراوەكانى :

۱. خاك

دەستم بىرد بۆ چلى دارى
لەتاو ئازار لق داچلەكى
كە دەستم بىرد بۆ لقەكە
ناو قەدى دار كەوتە ھاوار
كە باوشم كرد بە قەدا
خاك لەريپەو لەژىر پىمدا
بەرد نالاندى
ئەمجارمىيان كە دانەويم
خۆلەم ھەلگرت
گشت كوردستان زرىكانى

۲. خۆشەويستى

گويم نا بەدلى خاكەو
باسى دلدارى باران و خوى بۆ كردم
گويم نا بەدلى ئاومو
باسى خۆشەويستى خوى و
سەرچاومكانى بۆ كردم
گويم نا بەدلى دارمو

باسى خۇشەويستى خۇي و
گەلاكانى بۇ ئەكردم
كە گوئشم نا بەدلى خۇشەويستى خۇيەو، ئەوسا
باسى سەربەستى بۇ كرده!

۳. سى زمان و چوار قامچى

لەناو ئاپوورەى مەراقى گشت دنيادا
هەر لە دوور را
مەراقى خۇم ئەناسمەو
مەراقى من!
قزى سەوزەو
رېش خوئناوى و
چوار خاچى وا بە گوئەو
مەرگېش بە سى زمانى جياو
چوار قامچى بەدوايەو
تەوق لە گەردن
كەچى نەچۆك دا ئەدات و
نەبى دىنگى ئەكات مردن!

تېيىنى: تەنيايەك كۆپلە لە شىعرەكان لەبەر دەكرىن

سەرچاوە: زمان و ئەدەبى كوردى / دانانى لىژنەيەك - سەليمانى

شیخ غەياسەدین نەقشەبەندی

۱۸۹۰-۱۹۴۴

غەياسەدین نەقشەبەندی کوپى بەھائەدین کوپى شیخ محەمەدى کوپى مەلا حاجى پىکانىيە . ئەڭ بىنەمالە ژ (پىکانى) يال ناڧ پىکانى يا مشەختبووینە و ل ئامىدى پايتهختى مىرنشینا بەھدینا ئاکنجى بوویە . ئەڭ بىنەمالە ل دەڧەرە بەھدینا ب بىنەمالە کا پۆشنبىرو ئۆلدارو ژ خودى ترس ناڧدارە .

شیخ محەمەد ژ ئامىدى چوویە گوندى (بامەرنى) و لى جەھوار بوویە ، تەکیایە کا نەقشەبەندی ل بامەرنى ب سەرکڧە ئینایە ، پاشى شیخ محەمەدى کوپى وى (بەھائەدین) بابى غەياسەدین بوویە شیخى تەکیایى .

شیخ غەياسەدین ل سالاً (۱۸۹۰) ى ز ل گوندى بامەرنى ژ دایک بوویە و ل وى مالاً ئۆلدار ژیايە و پەرەردە بوویە ، ئەو ژى وەكى ھەمى خویندکاران ل دەستپىکا خواندنا خو دەست ب خویندنا پەرتووکىن ئایىنى ژ (شەریعتى و فقھى) ل جەم زانایىن دەڧەرى وەكى مەلا نەجمەدینى یى ئىمام و سەیدایى تەکیایى ، ل بامەرنى خویندیيە . پاشى چوویە ئامىدى ئىجازا عالمى ژ دەستى (محەمەد شوکرى) مفتى ئامىدى وەرگرتییە .

دژیی پیرییدا دەست ب هۆزان قەھاندنی کردیە . هۆزانین وی
 قەھاندین هەرچەندە دکیمن لی هەمی دپەرمانن، ب شارەزایی قەھاندینە
 ژ بۆ ئامۆژگاری و پڕی نیشاناندان و پەسەند کرنا پۆشنبیری .
 غە یاسە دین مەوۆقەکی تیگەهشتی و زاناو دوورین بوویە ، دزانی
 پیشکەوتن و قەژینا مللەتی ب خواندن و بە لافکرنا پۆشنبیری و قەرکرن و
 نەهیلانا نەزانینی و یە کبوونی قەگریدایە ، دەمی دبێژیت :

۱. ئەگەر هوین مۆتەفق بن علم و فەن و سەنەتا بخوینن
 چو شک نینە سەعادت بۆ وە دی هین بی زەحمەت

۲. کورپی بابی ئەو، دەستی هەفالی بگریت و ڕاکەت
 هەکە کەفتە کوورا تەنگا فیی خشیانە سەر زیقەت

۳. کورپیت بابا تەفەنگا دانن و دەستا سۆک هەلەدی
 هەوە ئەفرۆ قەلەم لازمترە داکو بەیت فەرسەت

۴. کورپیت بابا ئەگەر هوین بوونە زاناو تفاق ژیکە
 دەیت تەیارە بۆ وە پیش تەفەنگیشە نەکەن حەسرەت

(لەسەرەتاو دەستی دیری بۆ لەبەرکردنە)

ژبه ر هندی بڙاڅ و خه باتا وی یا ژ دل نهو بوو څه کرنا خویندنگه هان
 ل ده څه را به هدینان ب تایبه تی ل ئامیدی و بامه پنی.
 هه روه ها زور خه بات کریه داکو ملله ت و نه ته وهیا کورد بو لاوین
 کورد بده ت نیاسین ده می دبیزیت:

۱. کوریت بابا بزنان حه ق چیه مهوته ن چیه نه څه رږ
 هه وهل سهر لازمه هوین تی بگه هن عنوانه څه ومیه ت

۲. چو گازاندا ژ زهمانی هوین نه که ن نهو ههر شه څ و پوژن
 ومکی خویه به ئی سویچا مهیه نه م بووینه بی قیمة ت

۳. گه لی لاوا ومته ن دهینی خوین دخازیت چ دی دهینی
 هه چی تشتی بدهین مالی ویه بی خیرو بی منه ت

(هه مووی بو له به رکړنه)

غه یاسه دین ل سالا (۱۹۳۰) ی ز بوو نوینه ری څه زا ئامیدی و ل سالا
 (۱۹۳۵) ی ز نه څ نوینه ری به بو هاته څه نویکرن.
 ل ده می جهنگا دووی یا جیهانی چوویه به ر دلوقانیا خودی.
 سالا مرناوی هوژانقانی کوردی ب ناڅ و دهنگ (نه حمه دی نالېه ند)
 دهوژانه کا زیمار پی گوته نی دا ده ست نیشان کریه کو سالا (۱۳۶۳) ی
 مشه ختی به رامبه ر (۱۹۴۴) ی زایینی ده می دبیزیت:

دهزارو سئ سهدو شيستو سئ يا چوو غياث
 هجرهتاوى ژ فئ دنئ وهك عومرئ (ختم المرسلين)
 عومرئ فهخرئ عالمئ مرنا غياثى بوونه ئيئك
 سرهكا كو (پر) نهزانئ ئهحمهءئ (ابن الامين)

غهياسهدين د فههاندنا هوزانادا پچا هوزانفانئن كلاسىزمى گرتبوو،
 ئاخفتن و زاراوئن بيانى بكار ئينايه.

نموونهيهك ژ هوزانئ، غهياسهدينى ياكو ب خهباتا نهقيئن بهدرخانى و
 بهلاڤكرنا كهلتوورو پوښنبيريا كوردئ فههاندويه: ب ناقئ بهدرخانى.

۱. خوشى ئهفه هاتو ههميا مل ل سهمايه
 كهيضو كهنييه ئهفرؤ چ نعمهت خودئ دايه

۲. علم ئهدهبا گرتى سهراسهر جهئ كوردا
 بهر بوونه دورو ئاخ ههمى زيرى سهفايه

۳. خوشى نه ئهوه پاخلى تژى كهئ ژ دهرافا
 دل خوشى نهبيت مال ههمى دهردو بهلايه

۴. كا خوشى وهكى فكره ئهسير مال دهماغا
 ما بوچييه زين وهقتئ كو نهزمانئ برايه

۵. سەربەستىيە ئىنسانى دىگىرىت ب سەعادەت
ئەمىيەتە بۇ بىزنى دىگەت گورگى براپە
۶. ئەفرۇ خەبەرى خۇش مە گوھ ئى بوو کو بەدرخان
ساخبوو فە دىشەخسى نەفيا دا فەگەراپە
۷. ھندىكە جەلادەت ب جەلادەت ومكى شىرا
كامىران ژى ب كەمال و ئەدەبىا مىرئ ھەمايە
۸. بۇ جەنگو جىدالا ومكى شىران و پانگا
ومختى قەلەمى دور ومكى لىمشتى پزاپە
۹. ئەف مللەتە دى كەنگى حەقى قەنجىي راکەت
يا ژ ھەمىا سىقتىر ب گرانى ياخو چىايە
۱۰. يارمىي حىزكەى بۇ ئەفى مللەتى موحتاج
قان ھەردوو عەزىزان كو كەسى دى مە نە مايە
۱۱. كەيفى دى فى پىرە مەلايى راکرە رمقىسى
ماپىر ومكى جان بوون فە؟ كەرەم كارى خودايە

(لە سەرەتاوہ سى دىر بۇ لەبەركردنە)

ژبده:

۱. گوڤارا (هاوار) هژمارا (۵۰) يى سالا ۱۹۴۲.
۲. موزانقانىن كورد - سادق به هائدين - چاپا ئىكى - به غدا - ۱۹۸۰.

ئىكدا نه وهى پەيشه كان

مشەخت بوويه	: دەر بە دەر بوو
ئاكنجى بوون	: نىشتە جى بوون
ئۆل	: ئاين، مەزەب
جھواربوو	: ئاكنجى بوو، نىشتە جى بوو
ب سەرىكفە ئىنايه	: دروست كر دوو
دەستپىك	: سەرەتايى
ل جەم	: لەكن
ژى	: تەمەن
قەھاندن	: مۆننەو
لى	: بەلام
قېكرن	: لەناوېردن، نەھىلان
بۆو	: بۆئىو
زىقەت	: تەنگانە
خشيانه سەر	: بەسەرى داھات، كەوتە سەرى
بزاڤ	: خەبات

هوين	: نيوه
گازنده	: گله يي
دهين	: قهرز
زيمار	: لاواندنه وه
ريچا	: ريچكه
بياني	: بيگانه
مل	: شان
تزي كه ي	: پرپكه ي
ده راڅ	: پاره ، دراو
ساخ بوو	: زيندووبوو
ميري هه مايه	: ميري هه مووانه

شیخ محەمەدی خال

١٩٠٤ - ١٩٨٩ز

پوختەیهك له ژيانى:

زاناو نوسەرى گەرەمان ناوى (محەمەدەو كۆرى شیخ عەلى كۆرى حاجى شیخ ئەمین كۆرى شیخ محەمەدی خال) ه لەساڵى ١٩٠٤ى زایینی لەشارى (سلیمانى) له گەرەکی گۆژە لەدايك بووه له ١٩٨٩/٧/١٥ هەر لەشارى (سلیمانى) كۆچى دواى کردوه و لهگردى سهیوان تهرمى پاکی بهخاک سپێردراوه .

شیخ محەمەدی خال له بنه‌ماله‌یه‌کی ئاین په‌روه‌رو زانا هه‌لکه‌وتووه هەر له‌مندالیه‌وه خه‌ریکی دهرس خویندن و مزگه‌وت بووه، ئیجازه‌ی مه‌لایه‌تى وه‌رگرتووه، بووه به (مامۆستا) له مزگه‌وتی خۆیان که به مزگه‌وتی حاجى شیخ ئەمین به‌ناویانگه، له‌ساڵى ١٩٣٩ بووه به (قازى) له شاره‌کانى (سلیمانى، که‌رکووک، موسڵ) دا قازییه‌تى کردوه له‌ساڵى - ١٩٦٧ وازی له‌کار هێناوه . ئەندامى کۆری زانیاری عیراقى و کۆری زانیاری کوردی بووه له به‌غدا له‌ساڵه‌کانى (١٩٧٠ - ١٩٨٩) ...

به‌ر هه‌مه‌کانى:

شیخ محەمەدی خال که زانییه‌کی کارمه‌و دانایه‌کی به‌ توانابوو پێبازی پۆشنییری و خزمه‌تکردنى زمان و ئەده‌بیاتی نه‌توه‌ی کوردی گرته به‌ر له‌سه‌ر ئەم پێبازه نه‌وه‌ستا تاوه‌کو دوا هه‌ناسه‌کانى ژيانى،

باوه‌ری به دووشت هه‌بووه یه‌که م موسلمانیه‌تییه به‌گشتی دووه م
 نه‌ته‌وه‌ی کورد به‌تاییه‌تی، کێلگه‌ی پی‌روزی پۆشنبیری (خال)ی زانا
 خه‌رمانی هه‌مه جۆری که‌له‌پووری کوردی تێدا قووت بۆته‌وه، له‌م
 پووه‌وه مامۆستا خال گه‌لی به‌ره‌می به‌نرخه‌ی هه‌یه چ به‌زمانی کوردی چ
 به‌زمانی عه‌ره‌بی له‌وان (شیخ معروف النوده‌ی) که به‌زمانی عه‌ره‌بییه
 باس له‌به‌ره‌م و خزمه‌ته‌کانی زانایه‌کی گه‌وره‌ی کورد ده‌کات به‌زمانی
 عه‌ره‌بی هه‌روه‌ها کتیبی‌کی دیکه‌ی به‌زمانی عه‌ره‌بی له‌سه‌ر (المفتی
 الزهاوی) هه‌یه.

به‌زمانی کوردیش کۆمه‌لێک به‌ره‌می هه‌یه له‌وانه (فه‌ره‌نگی خال)
 که به‌سی به‌رگ چاپی کردووه که فه‌ره‌نگی‌کی له‌کوردی و بۆ کوردیه‌،
 به‌رگی یه‌که‌می له‌سالی ۱۹۶۰ چاپ‌کردووه له‌ سلێمانی به‌رگی دووه‌میشی
 له‌سالی ۱۹۶۴ هه‌ر له‌ سلێمانی چاپ‌کردووه به‌رگی سییه‌میشی له‌سالی
 ۱۹۷۶ چاپ‌کردووه تا ئیستا به‌یه‌کێک له‌فه‌ره‌نگه‌ باشه‌کانی زمانی
 کوردی داده‌نرێت که توانیویه‌تی زۆرت‌رین وشه‌ی زاراوه‌کانی زمانی
 کوردی کۆبکاته‌وه له‌م فه‌ره‌نگه‌دا، به‌مه‌ش بووه به‌گه‌نجینه‌یه‌کی
 ده‌وله‌مهن‌دی زمانه‌که‌مان و به‌سه‌رچاوه‌یه‌کی گه‌وره ده‌ژمێردرێت بۆ
 فه‌ره‌نگه‌کانی تر که له‌پاش ئه‌و چاپ‌کراون:

به‌ره‌می‌کی تری مامۆستا خال کتیبی (په‌ندی پێشینان)ه که تا
 ئیستا سی جار چاپ‌کراوه، جاری یه‌که‌م له‌سالی ۱۹۵۷دا بڵاوی کرده‌وه
 که (۱۳۰۸) په‌ندی تێدایه، که له‌م سامانه‌دا په‌فتاری تایبه‌تی و
 بیرکردنه‌وه‌ی گه‌لی کوردو باری کۆمه‌لایه‌تی و ژیا‌نی پوون و ئاشکرا دیاره،

شاكارى گەل و نەتەوھى كوردە، ئەو پۈكى خستوون، لەسالى ۱۹۷۱دا
 ھەمان كتيبي لە چاپ داووتەوھ ژمارەى پەندەكانى پتر كردووه
 گەياندووھى تى بە (۳۸۹۳) پەند، لەسالى (۲۰۰۰) زايىنى ديسان ئەم
 بەرھەمە بە چاپكى جوانترو قەشەنگتر لەشارى سلیمانى چاپ
 كراووتەوھ، واتە جارى سيیەمى كە ئەم بەرھەمەش وھكو خوى
 گەنجینەيەكى پر لە گەوھەرە تا ئیستا بە پوخت ترين كارىكى
 كۆكردنەوھى (پەندى پيشينان) دادەنریت كە لە كوردستان كرابیت و
 زۆرترين ژمارەى پەندى كوردى تیدا كۆكرابیتەوھ...

ھەرۆھا مامۆستا (خال) بەسەدان وتارى بلاوكردۆتەوھ لە گوڤارو
 پۆژنامە كوردییەكاندا دەربارەى زمان و ئەدەب و پەخنە و ئايین و
 تەسەوف جگە لەو بەرھەمانەى كە باسمان كردن.

ئەم بەرھەمانەشى ھەيە كە ئەمانە مشتیکن لە خەرمانیک

۱. فەلسەفەى ئايىنى ئىسلام - ۱۹۳۸

۲. تەفسیری خال - جزمى يەكەم - ۱۹۶۹

۳. تەفسیری خال - جزمى دووھەم - ۱۹۷۲

۴. (مەولود نامە) - ۱۹۷۲

۵. نالەى دەروون - ۱۹۷۶

جگە لەم بەرھەمانەى شیخ محەمەد خال دەستنووس و چاپەمەنى
 دەگمەنى كتيبخانەى خوى بلاوكردۆتەوھ، ھاتووھ چى دەستنووس و
 چاپكراوى دەگمەنى بەھادارى كتيبخانەكەى ھەيە چ بەزمانى كوردى و یا

عه ره بی یا فارسی یا تورکی هه موویانی به شیوه ی لیسته بلاوکردۆته وه که تیایا خه ته که ی خۆشه یا ناخوینریتته وه کاره که ته واوه یان نوڤستانه ژماره ی لاپه ره کانی چهنده که ئه مهش به به شیك له گرنگی دان به که له پوری نه ته وایه تی ده ژمیردریت، شیخ محهمه دی خالّ یه کیك بووه له په خشان نووسه به توانا کانمان که به زمانیکی پوخت وسفت و په وان دهینووسی وا لیره دا پارچه نووسینیکی بلاوده که وینه وه که وتاریکی په خنه ییه ده رباره ی دیوانی شاعیری پایه به رزمان شیخ په زای تاله بانی نووسیویه تی که له گوڤاری کوڤی زانیاری کورد به رگی بیسته م بلاوی کردۆته وه به ر له مردنی له سالی ۱۹۸۹.

((داخی گیانم ئه گه ر شیعری هه موو شاعیره کانمان کوڤکرانایه ته وه له وهختی خویا، ئیستا به سه ده ها دیوانمان ئه بوو، به لام به داخه وه له هه زارا یه کیکیان شیعیان نه نووسراوه کۆنه کراوه ته وه، له گه لّ مردنی خویان، شیعره کانیشیان مردوون و نیژراون، وه به بی ناویشان چونه ته وه بیابانی نه بوونی، ته نانه ت ناوی شاعیره کانیشمان پیّ نه گه یشته وه ئه م ده پانزه بیست دیوانه ی که ئیستا له ناومان هه ن به چاپکراو ده ست نووسه وه هه ر شاعیری ناوچه ی خۆمانن له دوو سه د سالّ له مه و پيشه وه، ئینجا ئه بی شاعیرانی کوردستانی گه وره له ده وروبه ری بابا تاهیری هه مه دانییه وه، که هه زار سالّ له مه و پيش بووین و چه ندبووین و چۆن بووین، ئه مه مه گه ر هه ر خوا بزانی...))

باشه شاعیره كۆنهكانى دەورى بابەتاھىرى ھەمەدانى ئەگەر فەوتابن
لەبەر دوورى پۆژگارى، ئەى شاعىرەكانى دەورى خۆمان بۆچى
شيعرەكانىان فەوتاون؟!

زۆر دوور نەپۆين ئەو شىخ پەزاي تالەبانى كە پىچى مېزەرىكە
كۆچى دوايى كردوو، تا ئىستا دووجار ديوانەكەى لەچاپ دراوہ بەلام
بەداخەوہ لە دە يەككى كۆكراوہتەوہ؟ ئەوى كۆشكراوہتەوہ ھەمووى
پەرە لە ھەلەو ساتمەو كەم و كورپى و كورت و كوڤرى، بى گومانم شىخ پەزا
بەقەد (كەليم) شيعرى فارسى و بەقەد نامق كەمال شيعرى توركى و
بەقەد نالى و سالم شيعرى كوردى وتوو، بەلام بەداخەوہ بەشى زۆريان
لەناو چوون و كوا شيعرەكانى بەھەر چوار زبانه كە چىيان لى ھات؟ بۆچى
مەردىك لەخزمەكانى خۆى شيعرەكانى كۆنەكردۆتەوہ؟ يا بۆ خۆى
لەدەفتەرىك ھەمووى تۆمار نەكردوو؟ ديوانم نەديوہ بەقەد ديوانى شىخ
پەزا بەدبەخت و ويران بى و ھەلەى تىابى...!!))

پەوشەن بەدرخان

(۱۹۰۹-۱۹۹۲)

(يەڭگرتنا گەلى كورد بدە من ئەزى كوردستانەك سەربەخۇ بدەم تە)

پەوشەن بەدرخان

پەوشەن بەدرخان كچا م. صالح بەدرخان (مەحمود صالح بەدرخان)ە، ھەقزىنا جەلادەت عالي بەدرخانە (جەلادەت عالي بەدرخان) م. صالح بەدرخان ژوان بەدرخانيان يىن خزمەتا پۆشنىرىيا كوردى كرى). پەوشەن بەدرخان ل ۱۹۰۹/۷/۱۱ ل باژىرى (قەيسەرى) ل توركىا ژ دايك بوويە، ژىيى وى گەھشتە دوو سالا خىزاننا وى بۆ ئەستەمبۆلى ھاتە قەگوھاستن، ل سالا ۱۹۱۳ دەمى بنەمالا بەدرخانيان بۆ گەلەك وەلاتىن پۆژھەلاتا ناڧىن ھاتىنە دوور ئىخستىن بابى وى نەچاربوو مالا خۆ برە (شام)ى ل سالا ۱۹۱۵ بابى وى ژ ئەگەرا نەخوشىيا تىڧوئى دچىتە بەردلوڧانيا خودى. خواندنا يا سەرەتايى ل قوتابخانا (شوعلەت ئەلتەرەقى) يا توركى دەس پىكر، پشتى سەربازىن توركى ژ (شام)ى ھاتىنە قەكىشان و خواندن ل قوتابخانىن سورىي بوويە ب زمانىن (عەرەبى و ئىنگلىزى) خواندنا خۆ، ل (دار ئەلموعەلىمات) ب داوى ئىنايە و ل سالا ۱۹۲۵ ل باژىرى (كەرەك) ل ئوردنى بوويە فەرمانبەر. ل سالا ۱۹۲۷ جارەكا دى پەوشەن بەدرخان قەگەپىايە شامى و وەك مامۇستايان زمانى عەرەبى ل قوتابخانا (ئەللانق) دەست ب كارى خوە كرىەب شىوہىيەكى فەرمى (پەسمى).

ل سالا ۱۹۲۹ شووی کردیه، به لی دقئ شوی خۆدا یاسه رکه فتی نه بوویه و پاش (۲۰) مه هان هاتییه بهردان و دقئ ماوهی دا کچهک هه بوو بناقی (ئه سیمه خانم).

ل سالا ۱۹۳۴ چوویه ناف ریزن ئیکه تیا ئافره تین سوریی و ل سالا ۱۹۴۴ نوونه را ئافره تین سوریی بوویه ل کۆنگری جیهانیی ئافره تان دا کول (قاھیره) پایته ختی میسری هاتبوو به ستن.

ل سالا ۱۹۳۵ شوو ب میر جه لادەت به درخان کریه و کچهک بناقی (سینه م خان) و کورهک بناقی (جه مشید) ژئ هه بوون و ل سالا ۱۹۵۱ میر جه لادەت چوویه به ردلوقانیا خودی.

ل سالا ۱۹۵۶ دگه ل (نوری دیرسمی - حه سه ن هشیار - حه یدەر حه یدهری - ئوسمان ئه فه ندی) کۆمه لا زانست و پۆشنبیری ل (حه له ب) ی پیک ئینایه (دامه زرانندیه).

هه تا سالا ۱۹۶۴ ی دریزی ب کاری خو وهک ماموستا دایه و ل سالا ۱۹۶۵ ی هاتییه خانه نشینکردن. ل سالا ۱۹۷۲ ی به شداری دکۆنگری سیی یی ئیکه تیا ئافره تین کوردستانی داکریه یی ل کوردستانا عیراقی هاتییه به ستن.

هه تا سالا ۱۹۷۲ ی ل شامی ژیايه پاشان ژيانا خوه ل (بانیا س) بریه سه ر ل سالا ۱۹۹۲ ی چوویه به ردلوقانیا خودی هه مان سالدا ژلاوهکی کورد ره دبیزیت (کورپی من ده می ئه م هه ین هوون هیشت پی نه گه هشتبوون ئیرو هوون پی گه هشتنه ئه م ل سه ر داری ژیانئ نامینن، کورپی من حه ز ژ هه ژ بکن، دگه ل هه ژ هاریکاربن، یهک بگرن و ژ هه ژ جودا

نەبن، كۆپىيىش مەن يەككىرتىنا گەلى كورد بىدە مەن ئەزىي كوردستانەك سەربەخۇ بىدەم تە).

خەزمەتتا رەۋشەن بەدرخان دۋارى رۇشنىبىرى و دۇزا كوردىدا

دكۇقارا ھاۋار (۱۹۳۲)دا زۇر خەزمەتتا رۇشنىبىرى و دۇزا كوردى كرىيە. رەۋشەن بەدرخان ئىكەمىن ئافرىدەتتا كوردە ل كۇقارا ھاۋار گوتارىن خۈە ب زىمانى كوردى (كرمانجى) ئەلفا بىي يا لاتىنى نقىسىن و بەلاقىرىن. لىسالا ۱۹۷۱ى ۋەك ئەندامەكا فەخرى بۇ كۇپىي زانىارى كورد ھاتىيە ھەلبىزارتىن و لايى كۇپىي زانىارى كورد قە ھاتىيە راسپاردن كو بچىتە ئەستەمبۇل و ژپەرتوكخاننىن وىي ژىدەرو بەلگەنامە و پەرتووكىن چاپكرى و دەست نقىسىن پەيۋەندى ب ئەدەب و زمان و مىژوو كەلەپوورى كوردى قە ھەي كۇم بىكەت و بۇ كۇپىي زانىارى ب ھىنرىت، رەۋشەن بەدرخاننى زۇر سەركەفتىانە كارى خۇجى بەجى كر.

ل سالا ۱۹۵۷ى كۇنگرىي ئىكىي يا ۋەلاتىن دەرييا سىي و پۇژھەلاتا نىاقىن دژى كۇلونىيالىي ل ئەسپانیا (يونان) ھاتە گرېدان و پەۋشەن بەدرخاننى بەشدارى تىداكر كۇ ئىكەمىن ئافرىدەتتا كورد بوو بۇ جارا ئىكىي بەشدارىي د كۇنگرىي جىھانى دادكەت.

ئەقە پارچە نقىسەنەكا پەۋشەن بەدرخانە كو د كۇقارا ھاۋار ژمارە (۲۷) يا ۱۵ى نىسانا ۱۹۴۱ى دا بەلاقىۋوى ل ژىر نىاقى (ستوونا كابانىان كابانى و مامۇستە):

((خودهيئن من ئيئن دهلال، ههروهكي هوون ژي دزانن دهردي
 مللهتي مه ئي مهزن و غه دار نه زانييه، نه زانين نه خوشييه كو
 دهرمانئ وي زانيه. نك مللهتيئن خودان حكوومهتو ته شيكلات في
 نه خوشيئ دخسته خانه يئن خسوسي ده دهرمان دكن و ژوان
 خهسته خانان ره (دبستان) ديئژن. ماموسته پزيشكيئن وي
 خهسته خانه يئ نه، مللهتي مه نه خوه ديئ وان خهسته خانانه،
 مللهتي مه مللهتهكي بي ته شيكلات، بي خهوهدي و سهري، مللهتهكي
 بهلاوه لايه و دين حكمي مللهتيئن دوژمن دن، مللهتيئن دوژمن دهيه، لي
 دوژمني مه ئي مهزن، ئي مهزتر نه زانييه. دقيت ئه م شهري وي
 دوژمني غه دار بكن. دقي شهري ده ژي ژ مه ژنيئ كوردمانج ره دقيت
 كو ئاريكاري ميئرئ خوه بكن زارويئ خوه بعهلينن خوهندن و
 نفيساندنئ و وان ژ نه خوشييا نه زانيئ خهلاس بكن)).

ليكدانه وهي وشه كان

دبستان	:	قوتابخانه.
نه خوه ديئ وانه	:	خاوهن و خوداني وان ينيه.
نفيساندن	:	نووسين.
زارويئ خوه	:	منداله كانتان.
هوون ژي	:	ئيوهش، ئهنگوش.

❖ بەشى خويندەوہ ❖

۱. خەج و سیامەند
۲. تووتن
۳. مەقام و ئاواز و ئالەتى موسیقای کوردی
۴. خەيام
۵. شیللی
۶. بەستەى ھەئۆ
۷. چوونا سەر ھەیشی
۸. پیشەسازی ئەناو کوردەواریدا.
۹. شینی گۆران بۆ پیرەمێرد
۱۰. میکروبێن دوست
۱۱. شاعیری نەتەوہ
۱۲. گالیلو
۱۳. بەرھەمی زۆرو بەشکردنی بە ھەقیانەت.
۱۴. کەرکووک
۱۵. گوئە میخەک

خەج و سیامەند

هەموو داستانەکانی دلداری کوردی، لە گەڵ باسی ئازایی و کۆڵنە داندای، وێنەی وەفاداری و قسە و پەیمان بردنە گۆرەووەن. لە هەموو داستانیکە دلداری کوردیدا سۆزی ئەقین و دلدارییەکی پۆزەلات بەدی دەکرێت، لە ناو ئەمانیشدا، دیسان دیمەنی کێشەیهک هەر دیارە. کێشەیی نیوان چاکە و خراپە، نیوان پاکی و ناپاکی، وەفاداری و سەرپاستی لە گەڵ بێ پەیمانیدا.

لێرەشدا دیسانەوێ گێانی میلەت دەردەکەوێت و کێشەیهک لە لایەکی ترەوە دەبەستریتهوێ بەو کێشەیهوێ که لە ژبانی کۆمەڵایەتیدا هەیە. بۆیە زۆرجار دەبینین قارەمانەکانی داستانی دلداری، پیاوی پەنجەرەو زەحمەت کێش و لە هەموو خاسییەتیکە ئەم کەسانەدا لە پەروەشت و کردارو سەر ئەنجامیدا، وێنەی مەردایەتی و ئازایەتی و وەفاداری و خۆبەخت کردن دیارە.

چەند داستانی کوردی هەیە که چیرۆکی حەزکردنی کۆرە جوتیارمان لە کچە ئاغا بۆ دەگێڕێتەوێ، ئایا دەتوانین باسی دلدارییەکی کە لا بخەین و ئەمە بکەینە نموونەیهک بۆ ئاواتە هەمیشەییەکی ئادامیزاد. ئاواتی بە ژبانی باشترو خۆشتر گەشتن؟ زۆرجارێش هەیە که هەر ئەو کچە ئاغایە کە سوو ئامۆزاو خزمی کۆرە جوتیارە، وەک لە داستانی خەج و سیامەنددا دەبینین ئەو داستانەیی که هەر بە تەواوی داستانی کوردەو بەشیکی لە گەنجینەیی نەتەواپەتی ئێمە و لە ناو کورددا زۆر بڵاوە.

عوبەيدۇللا ئەيۇبىيان^(۱). لە پېشەككىيە فارسىيەكەى چاپەكەى خەج و
سىامەنددا نووسىويە: ((مېژووى ژيانى خەج و سىامەند ديارنىيە. ئەم
بى مېژوويە بە قسەى يەكك لە مامۇستايان شتېكى تاييەتى خەلكى
چىايە، بەيتى خەج و سىامەند وېنەى گيان بەخشىنە، داستانىكى
راستەقىنەى كە لەسەر گوزەشتەى سۆزمەندى سىامەندى قارەمان و
ئارەزووى سادە، بەلام گيان بەخش و لە عەشق و وفادارى و گيان
بەخشىنى (خەج)ى فېداكار وەرگىراو)).

بەپتى ئەو پېشەككىيە خەج و سىامەند خەلكى دېھاتى سەر سەوزو
بەرزى (كىلە سىپان)ى ناوچەى مەھاباد. بەلام جۆرە گىرانه وە
كرمانجىيەكەى، (سىپان) دەباتە لای دەريای وان. لەم داستانە وە
دەتوانىن (لەبىرى پووناك و دەروونى زىندووى مىللى و ھونەرى خەلكى
كوردستان بگەين، ئەم داستانى عەشق و ئەقىنە كە لە وېنەى خۆى كەم
ھەيە، چونكە بەشىو ھونەرىكى سەرنج پاكىشەر نووسراو، جۆرى
بىرکردنە وەى كۆرۈكچ لە دلدارى و عەشق و خوشەويستىدا پىشان
دەدات و لەسنوورى خۆيدا يەككە لە بەرھەمە بە دىمەنەكانى دەروون و
دىمەنى مەعنەوى ناو كوردان).

لەم داستانەدا وەك ھەموو داستانى دلدارى قەدو لووتكەى چىاي
كوردستان، وەك چىرۆكى بن دارو دەوہن و وەردو كۆرى دروینە و كۆل

(۱) عوبەيدۇللا ئەيۇبىيان لەسالى ۱۹۵۶دا لە تەوريز، چرىكەى (خەج و سىامەند)ى بە تېپى لاتىنى
چاپ كىردو وە كىردوويەتى بە فارسى و پېشەكى بۆ نووسىو.

كيشان، (خەج و سيامەند)^(۱). دليان بە يەكدا دەچيٲت و پەيماني دلدارى و
وەفادارى دەبەستن، كەس و كارى خەج رازى نابن كچى خويان بدەن بە
سيامەندى ھەزار با ئاموزاي خويشى بيٲت، بويە خەج بريارى ئەو
دەدات لە گەل سيامەنددا سەرى خوى ھەلگريٲت.

سوارەى عەشرەت دوايان دەكەون، سيامەند شەريكى ئازايانە
دەكات، تا دوايى تيريك جگەرى دەسميٲت و لەسەر لووتكەى چيائى
بەردينەو ە گلور دەبيٲتەو (خەج) يش دوا بە دواى ئەو خوى فريٲ دەداتە
خوارى لە پال دلدارەكەيدا دەمرىٲت.

سيامەنديش لەسەر مەرگدا پوو دەكاتە خەج و دەليٲت:
((سيامەند گاز دەكا: وەى لەمن... توخوا (خەج) ئى بەسەر و پوى
سوورەو، بەسە، مەكە - ھەى - پۆ پۆو گريانى. ميھرو جەمبەرى
خوشەويستت لە دلما تاكو مەرانى ئاورىكى بەرداو مەو لە ھەناوى، نە بەر
گورەژنى شيبانى نيو ە شەوى دەكوژيٲتەو، نە بە پيريكا دەبارانى.
بۆ چرۆكيكم لەتەنى ھەلدەستى لە گويين ھەورى رەش دەگەريٲتەو
كەليني ئاسمانى)).

---

(۱) خەج و سيامەند ھەروەھا بە نوو ديالېكتە گەرەكەى كوردى ھەيە، لە زۆر ناوچەى جياوازي
كوردستاندا بە جۆرى قسەكردنى ناوچەكە ئەم داستانە بلأو ە. ئەو ەى تا ئيستا چاپ كراو ە، ئەو ەيە كە
لە يەريقان دوكتور حاجيى جندى لە ۱۴۸۱ لاپەرەدا لە گەل ناو ەريكەكانى تىرى كنيٲى (تقيسار كارى
كرمانجا سؤفيٲتى - ۱۹۵۷) دا بە ناوى كورئەى (سيامەندو خەجى زەري) وە چاپى كروو ە، ھەروەھا ئەو
چاپەى عوبەيدوللأى ئەيوبيانە، ھەروەكو محەمەد توفيق وردى لە ناوچەى شەقلأو ە جۆريكى ئەم
داستانەى نووسيو ەتەو ە.

لەم داستانەدا ھەروەك نائومییدی و کارەسات پیشان دەدری، ھەروا
تا سەرەمەرگ دەست لە خۆشەویستی و وفاداری ھەل نەگرتنیش
دیارە. سیامەند لە سەرەمەرگدا بە خەج دەلیت:

((ئاخ... ئاخ... ئەمن چ بکەم: نەم ماوە مەودای دەس کردنەوہی،
جەنگە ی دەخۆر ئانانی... ئاخ دەستم ناگریتەوہ شینگى گەرۆماری
چرگە ی خەنجەری دەبانى. لەبۆت بگرمەوہ سەرۆ خواری ولاتی
کرمانجاتى وشەش دانگى دە کۆنە مەیدانى)).

خەج کە ئەم دلسۆزییە سیامەند دەبینیت، سەرەنجامى خۆی
دەبەستیت بەوہوہو لەناو جەرگە ی نا ئومیدییدا بریاری خۆی (*). دەداو
دەبیته وینە ی وەفاو ئازایەتى، براکانى لى نزیك دەبنەوہ، بیکوژن،
سزای لەگەل سیامەنددا ھەلاتن، بەلام ئەو بانگ دەکات:

((جا بەخوا: ئەوانە ی دین، چ ھۆمىرو گزیرن، چ کومیل و راسپیرن. چ
مى گەلن، چ نیرن، لىم خۆشن یا زویرن، ناتوانن سیامەندەگیان، تا
پشووہەکم مابى لەتۆم ببویرن)).

سیامەند لە لووتکە ی چیاوہ کەوتە خواری، پیش ئەوہ ی براکانى
خەج بگەن، خەجیش خۆی فری دەداتە خواریوہ پیش ئەوہ ی بمریت
شینیک بۆ سیامەند دەکات، کە لەپادە ی شینەکە ی زینداہە بۆ مەم و
تەواو لە پارچەہەك دەچن کە شاعیری گەرە ی ڕووس (لیرمانتوف) لە

(*) گۆرانى بیژى ھونەرەند عیسا بەرواری (خەج و سیامەند) بە مەقامى تاییەتى خۆی دەلیت... جا
دەتوانین لە ڕیگە ی ئەو ھونەرەندەوہ لەگێرانیوہ کرمانجیہکە ی ئەم داستانە بکەین.

داستانى (دايمۇن - دىق) دا نووسىيويىيە كە پەنگە ھەر گيانى پۇژھە لات و
گەشتى قەفقاس ئەو ئىلھامەى دابىتتى.

خەج دەلتىت:

جا ژيان چىيە؟ گيان بۇ چىيە؟

چۇن بلىيىن ئەو ھەتتائى ماو، خەجى سىامەندىيە.

بەخوداى، خوداى پاكى، بە يەزدانى پرووناكى

سوئند بە جوانى و چاكي، بە (تۆ) پۇلەى ئاوو خاكي

بە خۇشەويستى و جوانى، بە مەرگ و بەژيانى.

بە پۇژى ئاسمانى، بە ئاوو پروونەكەى كانى.

بە پىرى كامەرانى، لاوۇ ھەر تۆم خودانى.

بە چاكي كەسكەوانى، بە سوورە گەنم و نانى.

لە مرنى يا لەمانى، بزانى يا نەزانى.

بەراستى و رەوانى، سىامەند گيانى گيانى.

لاوۇ ھەر تۆم خودانى،

لاوۇ ھەر تۆم خودانى.

تا ماوم بەتەماتەم... ئەزىش بەدووتدا ھاتم!

ئەم كۆتايىيە تراژىدىيەى مەرگى خەج و سىامەند كوشتنى ئاوات نىيە

لەدلا، سەر شۆرپکردن نىيە بۇ زۆردارى، وئىنەى بەدى كارەسات بىنين

نىيە لە كۆپى ژياندا، بەلكو ھاوارىكە بۇ ھەلەدان بەرامبەر بەو ھەموو

پىگەو شوئىنە كارەسات دەھىننە كايەو.

خەج بەر لە مردن باسیك لە مەرگی خۆی دەكات و دەلیت:
((پاسپیر بى، منیش لە (زار گەلی) لە تەنیشت گۆری سیامەندە
خۆشەویستەكەم، ناکامی جوانە مەرگی بنیژن)).

ئەو چیرۆكە تال و شیرینە بەسەرھاتی دوو جەھێلی ناکامە بگێرنەو
بۆ منداڵان بۆ کوپو كچانی دەكرمانجا تیی بنیژن. ئەو دای و بابانەى
كچیان بى دل دەكەن، بەزۆرى بەمێردیان دەدەن، تالی ئەو هینگە
(پاو- پاو) نالەبارەى بچيژن.

ئەو كچانەى پوو دەكەنە گۆرى دلديرى، پيگای ئەرك و ئەمەگى تالی
ئەو هینگە (پاو- پاو) نالەبارەى بچيژن.

دەبليّن، خۆشتر بژيیتەو و پاو و ستاوبى دابى بەرزى خوازبينى و كچ
بەمێردانى كرمانجاتى بە دلى كوپو كچانا (شوینى دای و بابانە) گەلى-
هيژاو لەميژن.

چ لەم داستانەداو چ لەهەموو داستان و داستانەكانى ترى كوردییەو،
ئەنجاميكمەن دەست دەكەويّت، ئەويش ئەمەيە كە قارەمانى ئەمانیش
وەك چیرۆك هەر ئادەمیزاد خۆيەتى، ئەمە لەلایەكەو ئەو هەمان پيشان
دەدات كە داستان بەرھەمى پاش ئەفسانەيە لەميژووى ئەدەبى كورداو
لەلایەكى ترەو ئەو بایەخ و نرخە گەورەيە دەر دەخات كە لەناوگەلدا
دەدریّت بە ئادامیزاد بەژيانى، بەهەستى دەروونى، بەهەلس و كەوتى.

بەدەستكارییەو لەكتیبي

(ئەدەبى فۆلكلۆرى كوردی)

د. عەزەدىن رەسوولەو وەرگێراو

ليكدانه وهى وشه كان

گۆر	: قەبر، ترب.
پەيمان بردنە گۆرەو	: تا مردن پەيمان نەشكاندن.
كيشە	: كيش مەكيش (صرع).
ئەبەستريتەو	: تیتە گریدان.
كەلابخەين	: دوورخەينەو، عەزل بکەين.
دەسمى	: كون دەكات.
مېهر	: خوشەويستى، ديمەن، زەردەخەنە.
بۆ چىرووك	: بېھنا گۆشتى سووتى.
شىنگى گەرومار	: تىرى گەرومار.
رۆلە	: كۆر، كۆپى دلسۆز.
بنيزن	: قەشارن، دفن كەن.
هينگ	: دەم، چاخ.

گفتوگو:

۱. چى دەريارەى خەج و سيامەند دەزانيت؟
۲. ئەو ەى خویندتەو، پەيوەندى بەو باسە داستانەو چيە کەلە سالانى لەمەوبەردا خویندووتە؟
۳. چى لەبەروردى خەج و سيامەندو شيعرى لير مانتوق گەيشتيت؟
۴. لەم باسەو دەگەيتە چ ئەنجاميک؟
۵. نووسەرى کتیب، باسى (خەج و سيامەند)ى بەو چەشنە ليکداووتەو کە خویندتەو، ئايا دەتوانيت چىروکيکى تىرى دلدارى بەو چەشنە ليک بەدەيوە؟

تووتن

ولّاته که مان ولّاتی پیت و فه ره، بووم و به ره م و هه موو جوړه
کشتوکالّیکی تیدا ده کریت و هه موو جوړه دارو ده وه نیکی تیدا ده پویت،
له وانه ی که له ولّاته که ماندا له زور کونه وه ده پوینریت و په روه رده
ده کریت و سوودی نابووری و بازرگانی لی و ده رده گیریت، تووتنه. تووتن
سامانیکی زور به نرخه بۆ ولّاته که مان و به هه زاران جووتیارو بازرگان و
فه رمانبه ر به کشتوکال و کاروباری تووتنه وه خه ریکن و ژیانانی پیوه
به ستراده، به لام نه وه یه که هه تا ئیستا به شیوه یه کی کون و دوور له
ریگای زانستییه وه، نه م به ره مه یان پی گه یاندووه، نه گه رچی به هو ی
پیشکه وتنی ولّاته که مانه وه ورده ورده خه ریکه چاندن و په روه رده ی
تووتن شیوه یه کی زانستی و باش ده گریت، به تایبه تی که میری
به ریوه به رایه تییه کی تایبه تی هه یه که چهند به ش و لقی لی بۆته وه، بۆ
چاودیری و پیشخستنی چاندن و به ره م هیئانی تووتن و هه روه ها
یارمه تی جووتیارو فه لاهه کان، له وانه ی که خه ریکی نه م ئیشن له به ر
نه وه ده بینین که به ریوه به رایه تی (ئینحساری تووتن) هه میشه خه ریکی
نه وه یه که باری کشتوکالی تووتن و کرین و فروشتنی و به کار هیئانی له ناو
ولّاداو به کار هیئانی له کارگه ی جگه ره کاند، هه روه ها فروشتنی به
ده روه ی ولّات به ره و باشی ده بات و وای لی بکات که سوودیکی باش
بگه یه نیّت به هه مووان، له به ر نه وه ی که له ولّاته که ماندا، به تایبه تی له
ناوچه ی کوردستاندا گه لیک جوړ تووتن ده چینریت و په روه رده ده کریت و

دیتە بەرھەم، لەم دواییەدا دەولەت ھەموو ئەم کارخانانە و کارگانی
جگەرە ی دروست دەکردو تووتنی پێویست بوو خستییه ژێر دەستی
خۆیەو، جگە لەوانە ی کە خۆی لەم دواییەدا چەند کارخانە ی دامەزراند
و ەکو کارخانە ی جگەرە ی سولەیمانی.

بۆ چاندنی تووتن گەلیک ھەنگاو ھە یە کە جووتیارو تووتنکار دەبێت
بیکا بۆ چاندنی.

لەسەرەتای مانگی مارتدا تۆو دەچینی و پارێزگاری دەکات لە
نەخۆشی و چۆلە کە. بە پێی دەستووریکی تایبەتی ئاوی دەداو لەناو
دێراوەکاندا دەیان پوینی. ئینجا کە گەیشت گەلاکانی دەکاتەو دەیکات
بەشریتەو ە بۆ ئەو ە ی وشک ببیت، بۆماو ە ی (۱۲) پۆژ، لەبەر ە تاو دای
دەنیت، ئینجا لەژووڕو سابا تدا ە دەواسریت، تا لەناو خەرار یا گوینیدا
داده گیریت و ئامادە دەبیت بۆ فرۆشتن بە بەرپۆ ە بەرایەتی ئینحساری
تووتن، تووتن لە گەلیک ولاتی جیھاندا دەپوینریت، و ە کو (تورکیا، ئێران،
بولغاریا، ئەمریکا، ئوسترالیا...).

نیکدانه وهی وشه کان:

- چاندن : پرواندن.
کارخانه : کارگه، مه عمهل.
به ریگای زانستی : به شیوه ی عیلمی.
خه راز : ده فریکه وه کو گوینی له (په تی موو) دروست ده کریت.

گفتوگو:

۱. تووتن له کویی ولاته که ماندا ده پروینریت؟
۲. نایا تووتن سوودی بازرگانی و ئابووری هه یه؟
۳. ئه وه به ریوه به رایه تییه ی کاروباری تووتن ده بات به ریوه چی پی ده لئین و چی ده کات؟
۴. تووتن له چ مانگیک ده چینریت؟

مەقامو ئاوازو ئالەتى مۇسقىئى كوردى

((شيعرى مەولەوى بەدەنگى خۆش و هيجرانى (عەزىز ئامىنە) دەۋە
لەناو ئىمەدا بىرەۋى پەيدا كورد. عەزىز گۆيىندەيەكى عەزىز بوو، لە
مەجلىسدا هيجرانى و لەچىادا قەتار ھەر لەۋ دەھات. ئەمە پاستە كە
بەيانىيەك لەپاۋەكەۋدا قەتارىكى خويىند، كەۋى كۆھسارانى ھىنايە
جونبوش و قاسپە.

يەك دوو شيعرى ھەبوو، زۆربەى لەدل ئەسەند، يەجگار لەبەھاراندا،
لەئىۋاراندا، لەسەر كارىزى شەرىف كە دەى گوت:
و دەھارەن، سەوزەن، ئاۋەن، پىكاۋەن، ياخوو:
گول چوون پرووى ئازىز نەزاگەت پۇشان
و دەفراۋان چوون سەيل دىدەى من جۇشان
يا بەيانىان كە بەقەتارەۋە دەى گوت:
لە ورشەى شەۋنەم، لە توۋى پەردەۋە
نيرگس مەست مەست چەم بلاۋ كوردەۋە،

ئەمانەۋ ئەۋ دەنگە داۋودىيەۋ نەشئەى بەھاران و دلپاكىي ئەۋساي
يارانە. جا لىكى بدەنەۋە چ شۆرىك و سۆزىكى دەخستە كەللەۋ
دەروۋنەۋە من شۆرەم ھەل لەكەللەدا بوو ئەمويست بەسەر ياراندا
دەبەشى كەم....)).

پىرەمىرد، بەم چەشنە پۇخى مەولەۋى دەست پى دەكات، بەم
چەشنە ھۆى ۋەرگىپرانى شيعرى مەولەۋى لە ھەۋرامىيەۋە بۇ زمانى
ئەدەبىي ئىستا پروون دەكاتەۋە.

به لئی.. شیعری مهولهوی که زۆرتیرینی له سهر کیشی ده پهنجایی
کوردیی، به ئاوازی (قه تار) هوه دهوتریت، یا بلیین (قه تار) به شیعری
مهولهوی دهوتریت... پیشتیش قه تار هه روتراوه.

(زانای ناسراوی کورد جه میل بهندی پۆژیە یانی دهریاره ی ناوی
گۆرانیی کوردی، رایه کی ههیه که ده لئیت:

((...)) پهنگه ناوی ههندی له گۆرانییهکانی کوردی زۆر کۆن بن، بۆ
وینه (قه تار) پهنگه له وشه ی (گاتا) وه گۆرایی، و له کاتی خۆیدا هه ر
گاتای پی و ترایی، هه روا (هۆره)، پهنگه گۆرانییهکی تاییه تی بوو بیّت
بۆ ستایشی (ئاهور مازدا)... ههروه ها (که لهوپی) پهنگه
(که له ئاهوپی) واته له گۆرانییه هه لێژاردهکانی باسی ئاهورا بوو بیّت.
جگه له وه گۆرانی (خورشیدی) تا ئیستا گه واهه که له کاتی هه لاتی
خۆردا و تراوه، به ناوی نیازه وه، چونکه ده بینین به رامبه ر به وه، گۆرانیی
(خاوکه ر) مان ههیه که بۆ خه وه یێنان و تراوه.

ئه م پا ورده، لیکۆلینه وه و لی دواندنیکی قوولی دهوی، زۆر به جییه
که (قه تار) له گاتای زه رده شته وه یا له ئافیس تا وه هاتبیّت، به لام دوور
نییه (قه تار) هه ر له وشه ی (قه تار) ی عه ره بییه وه هاتبیّت، که به مانای
کاروان به کارده هیتریت. به لگه ش بۆ ئه مه، ئه وهیه که زۆر جار له
مه قامی قه تاردا گۆرانی بیژ ده لئیت: (قه تار) ی بینن غه مانم بارکه ن، یا
به م مه قامه وه جۆره هۆنراویک دهوتریت، که مانای راسته قینه یا
مه جازیی گه شت و پۆیشتن و کاروانی تیدا بیّت. وه ک ئه م دوو فه رده ی
مهولهوی:

ئازىز ديارمەن وادەى لوامەن
ئەلومداى ئاخىر، ئەوۋە نامامەن
دەۋلەتەگەى ۋەسل پا نەزەۋالەن
جارىۋەتەر دىدەن بالات محالەن

(ھۆرە) زۆر بەجىيە كە يەكك بىت لە گۆرانىيە تاييەتايەكانى
(ئاھورا مازدا)... يا ھىچ نەبىت سەرچاۋەكەى يەكك بىت لە گۆرانىيە
ئايىنىيەكان. چۈنكە دەبىنى ئىستاش (ھۆرە)، ھەر تەنبا ھۆرەى
دەرويشى لەناۋ كورددا لەمانە ھەموو بەناۋبانگترە، ۋە دوور نىيە (ھۆرە)
ئاھووراۋ ھاۋار لە پوۋى وشە يا زمانەۋە، لەيەك سەرچاۋەۋە ھاتىن، ئەم
ۋشەۋ مانايە تەۋاۋ لە ۋشەيەكى زمانىكى ترى ھىندۇ ئەۋروپىيەۋە نىكە
كە ئەۋىش ۋشەى (ھوۋرا)ى پوۋسىيە كە بەماناى ھاۋار يا بلىين-بانگ يا
ھوتاف-بەكاردىت ۋ نىكى ئەۋ مانا كوردىيانەيە.

پۇژبەيانى، مەقامى خورشىدى-بە مەقامى كاتى خۆر ھەلاتن
دادەنىت، بەلام مەقام زانى بەناۋبانگ ەلى مەردان، ئەم مەقامە بە
گۆريانى كاتى خۆرنشەين دەزانىت، ھەر چۆنىك بىت ھەر بەستراۋە بە
خۆرەۋە، جا خۆر ھەلات بىت يا خۆرنشەين، ئەگەر لەسەر لىكدانەۋەكەى
پۇژبەيانى بپۇين ۋ گۆرانى كوردى ھەموو بەرىنەۋە سەر سەرچاۋەيەكى
ئايىنى، ئەۋا ئەم مەقامى (خورشیدی)يەش دەبەينەۋە سەر سەردەمىكى
زۆر كۆن، دەبەينەۋە سەر ئەۋكاتە كە پۇژ جىگەۋ مانايەكى تاييەتى لە
باۋەرى كورددا ھەبوۋە. بەلام دەتوانىن ھەلھاتن ۋ ئاۋابوۋنى پۇژىش بە

ئیش کردنه وه ببهستین، ههروهك دهتوانین (هۆره)ش بکهین به هاواری
کاتی ئیش کردن. مهقامی (خاوکه)یش دیسان دهبریته وه سه رهردوو
سه رجاوه که ی گۆرانی^(۱).

دیاره مه به ست له ههردوو سه رچاوه ئه وهیه که ئیستا له ناو زۆر
میلله تدا شوینی موناقه شهیه، ئایا گۆرانی له سه رچاوه یه کی ئاینیه وه
په یدابووه، یا له ئیشکردنه وه په یدابووه. ئه م باسه له و په رتوو که دا که
ئه و چهند لاپه ریه ی سه ره وه مان ئی وه رگرت موناقه شه کراوه. به لام
مه به ستی ئیمه لیره دا ساغکردنه وه ی ئه م باسه نییه، به لکو ئیمه ئه م
چهند لاپه ریه مان به به لگه بو کۆنی گۆرانی و موسیقا له لای کورد
هه ناوه ته وه.

دیاره گۆرانی لای کورد زۆر کۆنه و میلله تان ئاسایی له سه ره تای
میژووی دروست بوونیه وه گۆرانی هیه، به لام نه و موسیقایه ی خراوه ته
قالبیکی زانستییه وه ری و شوینی هیه، ئه ویش هه ر کۆنه و
له سه رچاوه کانی میژوودا گه لیك به لگه بو پێوه ندیی کوردو موسیقا
ده بنن.

به دره دینی ههولیری که له سالێ ٦٨٦ ی کۆچی - ١٢٨٧ ی زاینیدا له
دایکبووه، سالێ ٧٢٩ ی کۆچی ١٣٢٨ ی زاینی پهرتووکی
(ارجوزه الانغام) ی نووسیوه.

(١) ئەم وتانەى ناو ئەو دوو كەوانە گەورەىە لە كۆتەىى ((ئەدەبىى فۆلکلورى كوردى)) بەو وەرگرانو.

عومەری خدری جەعفەر زادەى كوردى داسنى كە بەجەمالە دىنى
داسنى بەناویانگ بوو و سالى ۸۰۰ى كۆچى ۱۳۹۷ى زايىنى كۆچى
دوايى كردوو، گەلێك پەرتووکی هەيە يەكێکیان پەرتووکی
(الكنز المطلوب في علم الدوائر والضرب) ه كە لەسەر مۆسیقایە .

مەسعوودی لە (مروج الذهب) دا دەلێت: (شوانى كوردشتێکیان
داهێنا، كە فووی پێدا دەكرا مێگەلى بڵاوى كۆ دەكردهو).

لە سیاحەتنامەى گەپۆكى تورك ئەولیا چەلەبى و مێژوو نووسى كورد
شەرەفخانى بتلیسى گەلێك شتیان دەربارەى مەقام و ئاوازی كوردى
تۆمار كردوو، تەماشای دیوانى هەر شاعیریكى كۆنى كوردیش بكەین
دەبینین كە بە دەم وەسف و قسەو بەسى گەلێك مەقام و ئاواز دەكات و
ناوى گەلێك ئالەتى مۆسیقا دەبات كە دیارە لەناو كورددا هەبوون.

ئەحمەدى خانى ناوى نزیکەى (۵۵) مەقامى تۆمار كردوو و وەك
شارەزایەكى مۆسیقا مەقام و شوعبە و ئاوازی لەیەكتر جیا كردۆتەو
هەندێك پای دەربارەى گونجانی مەقام و ئاواز لەیەكدا دەبرپێو.
هەروەكو پەيوەندى هەندێك مەقام لەگەڵ هەندێك ئالەتى تاییبەتیدا
دەردەخات، وەك ئەوێ مەقامى (گوردان یا كوردان) بەناى لى دەدریت و
هەروەها ئەحمەدى خانى ناوى بیست ئالەتى مۆسیقای بردوو و لە بەسى
مۆسیقاگەرەندا چەند گۆرانى بێژو مۆسیقا ژەن لەیەك جیا دەكردهو،
وەك: رامشگەر و خوش نەوا و موترب و قەوال و غەزەل خوان و گۆیندە.
هتد هەروەك خانى پەيوەندى گۆرانى و مۆسیقای لەگەڵ هەلپەركێتى
كوردیدا لەبەر نەچوو.

لەلای شاعیرانی تریش شتیک لەم باسو ناوانە دووبارە دەبیتهوه،
تەنانەت مستەفا بەگی کوردی ناوی گۆرانی بیژانی دەوری خۆی و
شارەزایی ھەریەکەیان لە مەقامیکدا تۆمار دەکات، دیارە پیرەمێردو
گەلیک شاعیری تریش ھەر چاویان لەو کردووه. مەقامو ئاوازی کوردی
لەگەڵ دەنگی شیعری کوردیدا تیکەڵ بووهو شاعیر ھیچ کاتیک خۆی لەو
ئاوازیە جیا نەکردۆتەوه.

باسی مەقامو ئاوازو ئالەتی موسیقای کوردی، گەلیک لیکۆلینەوهی
زانستی دەویت و تا ئیستا چەند باسیک ھەیە کە ھەولێ ئه
لیکۆلینەوهیەیان تیدا درابیت، ئەمە شوینیکی تری دەویت بۆ باس
کردن. رەنگە باشترین قسە بۆ سەلماندنی باسەکەو بۆ کۆتایی پێ ھێنان
چەند دیریک بیت کە (گۆران) ھۆنراوھی (دەرویش عەبدوڵلا)ی کۆتایی
پێ دینی... پوو دەکاتە شمشال ژەنی پیری ھونەرمنەندو دەلیت:

ئەوھندەم بیست لەمۆسیقا، خرۆشی رۆحی بیگانە
میزاجی کوردەواریم تیک چوو دەرویش عەبدوڵلا،
دەخیلیت بێ! دەسا بەو لاووک و ئای ئای و ھەیرانە
شەپۆلی زەوقی میلی پێ دەروونی ماتو چۆلم کە
لە بیتھۆفن گەلی زیاتر، بەرۆحم ئاشنای، وەڵلا،
دە ئەی دەرویش، سکاڵایەک لەگەڵ رۆحی کلۆلم کە.

لیکدانہ ودی وشہ کان :

برہوی پہیدا کرد :	ہاتہ ناسین، ہاتہ پھواج.
گویندہ :	گورانی بیڑ، ستران بیڑ.
ہەر له و دہات :	تہ نی ژئی دہات، ہیڑا وی بوو.
پاوکھری کہو :	نیچیرا کہوا.
کوہسارا :	چیا، کہڑ.
وہ ہارہن :	بہ ہارہ.
سہ وزہ :	سہ وزہ، کہ سکہ.
شہ ونم :	خوناٹ، ئاورنگ.
چون سہیل :	وہک سہیل، مینا سیلاب.
چہ م :	چاو، چاٹ.
کہ للہ :	سہر.
دابہ ش کہ م :	بہ شی بکہ م.
گورانی :	ستران.
گاتا :	دوعای ناو (ٹافیتستا) ی زہردہشت.
گہ واہ :	شایہ ت.
لوامہن :	(لوا) رویشتن، چوون رویشتنمہ، چوونی منہ.
ئہ لوہ دا :	الوداع.
ئہ ونامامہن :	چوون و نہ چوون.
پانہ زہوالہن :	لہ زہوالہ، پیئی ناوہ تہ نہ بوونی.

جاریۆه تهر	: جاریکی تر.
دیده ن	: دیتن.
ناهۆرامازدا	: خۆای چاکه ی زهرده شتی.
میلله تان ئاسایی	: وهك میلله تان.
سه لماندن	: ئیسپات.
خرۆش	: جۆش.

گفتوگۆ:

۱. چی (مهوله وی) ی لای پیره میژد خۆشه ویست کرد؟
  ۲. چی له مه ده گه یت: که گۆرانی له سه رچاوه ی ئیش کردنه وه هاتووه، له سه رچاوه ی ئاینیه وه نه هاتووه؟ له مامۆستات بپرسه.
  ۳. له په رتوکخانه که تدا به دوا ی سه رچاوه یه کدا بگه پۆ و ناوی چه ند مه قامی کوردی و ئاله تی مۆسیقای ناو کورد تۆمار بکه.
  ۴. له و که سانه زیاتر که ناویان له باسه که دا هه یه، کیی تر باسی مۆسیقای کوردیی کردووه؟
  ۵. شاره زایان ده لێن:
- ((ده بیئت مۆسیقای هه موو نه ته وه یه ک به ره و پێشه وه برپوات، به لام له سه ر بناغه ی کۆن و مۆسیقای کلاسیکی نه ته وه که)). چی له باسه ده گه یت؟

خه ییام

له ناو میلله تانی ئەم ناوچه یه دا به واتا ناوچه ی پۆژه ه لاتی ناوه راست گه لێک زاناو بلیمه ت و شاعیر و میژوو نووس و ریازیات ناس و ئەستیره ناس و پزیشکی گه وره ی تیا دا هه لکه وتوو، که هه تا هه تایه له ناو لاپه ره کانی میژووی ئاده میزاددا ناویان ئاشکرایه و وه کو ئەستیره ی گه شی به ره به یان له ئاسمانی هونه رو ئەده بیات و زانستدا ده دروشینه وه وهک (ئه بو عه لی سینا و متنبی و حافظ و کیندی و فارابی و ابن الاثیر و سیبه وه ی خوارزمی و ابو ریحان)، خه ییام یه کێکه له و ئەستیره گه شانیه ی ئاسمانی عیلم و ئەده ب، خه ییام ناوی (ابو الفتح عمر کوری ئیبراهیم الخیام نیشابووری) یه و یه کێکه له زاناو ریازیات ناس و شاعیرانی گه وره ی ئێرانی سه ده ی پینجه م و سه ره تای شه شه می کۆچی. خه ییام هاوچه رخی سولتانی سه لجووقی بوو. خه ییام چونکه شاره زاو پسپۆر بووه سالژمیتری خورشیدی رێک خستوو.

خه ییام به زمانی عه ره بی و فارسی به ره می هه یه، له به ره مه ناسراو کانی خه ییام به عه ره بی چهند نامه یه که له (ته بیعیات و میعراج) هه روه ها نامه یه کی هه یه له (جه برو مقابله) دا که له سالی (۱۸۵۱) له فه ره نسای چاپ کراوه. جگه له مانه خه ییام شاعیریکی به تواناو به سه لیه بووه و چوارینه کانی له هه موو دونیادا دهنگی داوه ته وه و به هه موو زمانه زیندوووه کانی جیهان نووسراوه ته وه، خه ییام له چوارینه کانیدا بیرو باوه ری فه لسه فی و تیبینی حه کیمانه ی خو ی

بەشیۆەیه کی سادە، تیایدا گونجاندوو، چوارینەکانی بە عەرەبی
لەلایەنی گەلێک شاعیر و زانای عەرەبەو کراوە بە عەرەبی وەکو
(ئەحمەد صافی نەجەفی، ئەحمەد رامی...).

هەر وەها لەلایەن مامۆستا سلام و گۆران گەلی زاناو شاعیری تری
کوردیشەو کراوە بە کوردی، ئەمە دوو چوارینی خەيامە کە خوالی
خۆشبوو شیخ سەلام کردوو یەتی بە کوردی:

(١)

بەر لەمن و تۆ شەوو پۆژی بوو
چەرخێ جەفاکار ئەهاتو ئەچوو
بۆ سەر ئەم خاکە پێ بە ئەسپایی
دانێ، چاوەکەم! چاوی یاری بوو

(٢)

ئەووی لەدنيا لەتێ نانی بوو
کەلاوە کۆنی ئاشیانی بوو
پیاوی کەس نەبێ کەس پیاوی نەبێ
هەر ئەو ژیاوە، ئەو ژیاوی بوو.

***

لێکدانەوهی وشەکان :

ئەستێرناس	: ئەستێره شوناس، (فلکی).
پسپۆر	: شارەزاو لێ هاتوو- متخصص.
چوارین	: چوار خشته کی، رباعیات.
چەرخ	: فەلەک.
ناشیان	: خانوو، هیلانە (شوینی ژیان و گوزەران).

گفتوگۆ:

۱. خەییام بە چی بە ناوبانگه؟
۲. له چ سه دهیه کدا ژیاوه؟
۳. خەییام بیرو باوه‌ری فەلسەفی خۆی له کوێدا ده‌رب‌پ‌یوه؟
۴. ناوی چەند شاعیر و نووسەر و کورد بۆی که چوارینه‌کانی خەییامیان کردووه به کوردی.

شیللی

ئەم سەر زەمینەى كە ئىمە تىادا دەژىن و باوو باپىرانمانى تىدا
ژياو و هاتوو و چوو، گەلێك لە پىاوانى گەورە و ناودار و زاناو قارەمانى
پەرەردە كردوو، كە هەتا هەتايە ناويان وەكو ئەستىرەى گەشى
بەرەبەيان لە ئاسمانى عىلم و زانست و هونەر و شىعر و ئەدەبىياتدا
دەدرەوشىنەو، ئەوەى شايانى باسە ئەوەى كە ئەم جۆرە پىاوانە
خۆشى و كامەرانى و پىشكەوتنى مرقۇيان مەبەست بوو و بە چاوىكى
يەكسان تەماشاي هەموو گەل و مىللەتێكيان كردوو.

شاعىرى بەناوبانگ (شیللى) يەكێكە لەو پىاوانە كە هەتا هەتايە
شىعرەكانى وەكو ئاواز و بانگى بولبولى بەرەبەيان لە باغچەى شىعر و
ئەدەبىياتدا دەنگ دەداتەو.

(شیللى) ناوى (پرسى بايش)ە، شاعىرى هەرە بەناوبانگى ئىنگلیزە،
لە ساڵى ۱۷۹۲دا لەدايك بوو و لەساڵى ۱۸۲۲دا كۆچى دواى كردوو،
شیللى يەكێكە لە شاعىرە بەناوبانگەكانى (قوتابخانەى رۆمانسى) لە
شىعردا، ئەم شاعىرە بەرزە لە (ئوكسفۆرد) خويندویەتى و گەيشتۆتە
پلەيەكى بەرز لە زانىارى و شاعىرىدا، لە ساڵى ۱۸۲۱دا چوو بۆ
(ئىتالیا)، شیللى هەرەكو هەموو شاعىر و زانایان و پۆشن بىرانى دەورى
خۆى هەستى بە ئىش و ئازارى مرقۇ و مرقۇايەتى كردوو، و لەهەمووان
زیاتر داواى سەربەستى و ئازادى مرقۇى كردوو. شیللى خاوەن
ئەندىشەيەكى فراوانى وەها بوو كە دەى وت (دەرمانى خراپى و نالەبارى
دۇنيا، ئازادى و خۆشەويستىيە).

لەبەرھەمە بەناویانگەکانی شیللی قەسیدە (ئۆدۆنیس) ە کە بەھۆی
 کۆچی دوا (کیتس) ی ھاوڕێیە وە وتوویەتی، ھەرودھا (بەستەییە ک بۆ
 شەمال) و (بۆمەل). جگە لەمانە نمایشنامە (پرومپیوس) ی ئازادی کە
 بریتییە لە (دراما) یەکی گۆرانی لەچوار پەردەدا.
 ئەمە نموونە ی چەند ھۆنراوەیەکیەتی کە بەدەستکارییە وە کراوە بە
 کوردی:

بلبڵەکان بە خەبەرن
 بلبڵەکان بە خەبەرن
 لەسەر لق و پۆپی گۆلن
 سەرخۆش و خانە بەدەرن
 ئەوانە ی ئارمژووی ژیان
 شەوق و خۆشی لە دژ ئەمان
 یەکی خستوون بە خەبەرن
 بۆ ھێزو تین بە خەبەرن
 لەویدا بلبلیکی جووان
 ئاواز و بەستە بۆ ژیان
 دەلی بە جۆش نەرم و نیان
 ماندووی دەستی خۆشی و غەمان
 کەوتە خوار ئی سەرەو نوگوون
 لاوە لاوە چەرە بەرزەگە
 باوشی بۆ گرتۆتەو
 ھەتا ھەتایە بەرەو ئەمان!

***

لېكدانه ووی وشه کان :

رۆمانسی	:	رۆمانتیک، رۆمانتیسیم.
ئەندیشه	:	خەیاڵ.
دەرمان	:	چارە، عیلاج.
نمایشنامە	:	مسرحیە، شانۆگەری.

گفتوگۆ:

۱. شیلی بەچی بەناوبانگه؟
۲. له کوی له دایک بووه و له چ سالتیکدا؟
۳. شیلی چی داده نا بۆ چاره ی خراپی و ناله باریی دنیا؟
۴. له شاعیرانی کورد کام شاعیر (شیلی) و چەند شاعیریکی ئەوروپایی کاری تی کردووه؟

چوونا سەر ھەيڤى

ھەيڤ: ئەو ھەيڤە كۆپىشەنگا كاروانى جوانناسان بوو، بەلكى كە
جوانى و جوانىەك بوو، بۆ ھەمى ھۆزانقانان و ئەقینداران د سەردەمى
بەرى دا، بۆ ھەندى دا پوويى جوانى دلبەرىن خو وەك ھەيڤى وى بکەن!
ھەيڤ ھەر ئەڤە بوو، ھەر ئەو بوو، كۆ د شەڤا چواردى دا ب
پووناھيا خۆڤى دونيا مە پوون بکەت!.

بەلى! ھەر ئەڤە بوو و ئەو ژى بوو كۆ دگوتن ئىكە ژوان ھەسارا يى
كۆل دۆر پۆژى دزڤرىن و پووناھيا خۆڤى وەردگريست... ب گەلەك
سەدەياو ب گەلەك چەرخا ئەڤە بوو بىرو باوەرى مۆڤى بەرانبەر ھەيڤى.
ئى سەدى بىستى خەتيرەك بدەستى گرت و دەست ب شانازىي كۆر
ھەمى سەدىن بورى دا، گوت: دناف من دا مۆڤى ھەزرا فرينى ژ خوارى
بۆ سەرى پەيدا كۆر دگەل وى ئەم پىكەفتين!...

ئەڤەو ژوى لاي ڤە بىرو باوەرى مۆڤى بەرانبەرى ھەيڤى ب سەدى
بىستى ديت يا خۆ دريژ كرى و پەردا دەمى بورى ھەمى دا لايەكى خۆ
گەھاندە ھەيڤى، ژ ئەردى خۆ ھەلاقىت ولسەر بانى ھەيڤى خۆ گرت!.
بەلى! مۆڤى سەدى بىستى كارەساتەكا حىبەتتى پەيدا كۆر ھەمى
دونيا حىبەتى كۆر، چنكو گەھشتە ھەيڤى و دەنگى ئەردو ھەيڤى
گەھاندە ئىك!..

ئەرى وەللە ئەڤە راست بوو، چنكو ل سالا (۱۹۷۰) ئى ئىكەمىن مۆڤى
(نارمسترونك)) يى ئەمريكى ھەردو پىت خو دانانە سەر بانى ھەيڤى و

نیشا هەیفی دا کو مرقی لسەر پوی ئەردی دشی پئ خو پاقیتە هەر
جەهەکی و ژ ئاشوبی بگەتە راستی!!

ل سالا (۱۹۷۰) ئ (ئارمسترونک) ی ب هزاران هزار میلین فی قالای ی
دنافبەرا ئەردی و هەیفی برین و گەهشتە هەیفی. ژ ئەنجامی وی چوونا
وی بۆ هەمی مرقا دیار بوو کو ئەو هەیفە هەتا وی سەردەمی مرقی ب
جوانەکا پویت و دانا وەسا نەبوو. بەلکی هەیف بوو کو پەیکەرەکی
هەرە مەزنی وەکی ئەردییە و ب راست و دروستی پوون بوو کو ئەو ژ
بارستایە که وەکی ئەردی و وەکی بارستایین دی...

ژ فی ئەنجامی ئەو چەند خویا بوو کو زانست و پیزانین مرقی
گەهشتە جەهەکی کو ب وان پیزانینا بشت بگەتە گەلەک بارستایین
ئاسمانی و پەردا ئاشوبی داقوتیت و خو پاقیت و بچیتە دناف جیەانەکا
راستی و که تواریدا. ژ فی ئەنجامی دیار بوو کو د سەدی بیستی دا بیرو
باوەرو پیزانین مرقی گەهشتە جەهەکی کو نەبتنی نە پەنین قولاچ و
کوژین ئەردی ئاشکەرەت، بەلکی دەستی خو درێژ بکەت و بچیت
نەپەنین ئەردی ئاشکەرەت، بەلکی دەستی خو درێژ بکەت و بچیت
نەپەنین فی قالایا دنافبەرا ئەردو ئاسمانی ژ ئاشکەرەت هەر ئەف
حەزە بوو کو نەهیل سەدی بیستی سەرڤە بچیت و بلەز خو کرە دیاری
بۆ هەیفی و پارچین پووی هەیفی ژ ئینانە سەر ئەردی!.

چوونا سەر بانئ هەیفی ژ لای مرق ب ئەگەری هزرو بیرین خوشیا ژ
دونیاپەکی بکەفتە دناف دونیاپەکا دی و بەلکی زانستی سەر ئەردی
گەهاندە ئەسمانی و هەیف ژ ئاسمانی ئیناپە سەر ئەردی! ب فی

چوونا سەر ھەیفی نەخشی ھەمی رابوریی دیروکی گوھۆری و دونیاپەکا
 پیزانینن دی بدەست خۆفە ئینا بۆ ھندی دا بچیتە جھین دی یین فی
 دونیاپا رووبەر درێژ!

شروڤه کرنا په یشان

هۆزانقان	: هۆنەر.
وەك ھەفی	: لیکچوون.
دز قریت	: دەسوڕیت.
خەتیرە	: مەشخەل.
خوھە لاقیت	: بازی دا.
حببە تیی	: سەر سوڕمانی.
ناشوب	: ئەندیشه.
قالایی	: بۆشایی.
خویا بوو	: دەرکەوت، دیار بوو.
پیزانین	: زانیاری.
داقوتیت	: بته کینیت.
کەتواری	: واقعی.
بینی	: تەنیا.
نەپەنی	: نھینی.
قولاچ و کوژی	: کەلین قوژین.

پيشه سازى له ناو كورده واريډا

پيشه سازى به شيوه يه كى سهره تايى و ساكار، بۇ هيئانه دى ئه و شتانه ي كه پيويستى ئاده ميزاد بوون، له كونه وه هر بووه كشتوكال و به درتيژ كردن له لايه ن ئاده ميزادى كونه وه بۇ راووشكار، چه شنه پيشازييه ك بووه بۆكاتى خوى.

ئه مه راسته، كه شۆرشي پيشه سازى له ئه وروپا، بزوتنه وه يه كى تازه بوو و داهينانى ئامپرو، هيژى بزوينه ر، له به ره مه كاني، ئه م شۆرشه ن، به لام له گه ل ئه وه شدا پيشه سازيى نه ته وه يى هر له ناواندا بووه. جا ئيمه له م ماوه يه دا له داهينانى هيژى هه لم و دۆزينه وه ي هه نديك نه زه ريبه ي فيزياو داهينانى كيما، نادويين، چونكه ئه مه په يوه ندى به پيشه سازيى گشتييه وه هه يه، كه له كاتى خويدا له ئه وروپا كه وته ناوانه وه و خه ريكه هه موو جيهان ده گريته وه، مه به ستمان پيشه سازيى نه ته وايه تى كوردييه.

كورد هر له كونه وه، هه موو كه ل و په ليكي كه به خوارده مه نى دروست كردن و كشتوكال به ره م هيئان به كارد هه يئريت، خوى دروستى كردووه، وه كو ديزه و گۆزه و مه نجه ل و قاپ و كاسه و كه وچك و ته نوورو فهرشو به رپه و ناوبريشك و تيرۆك و گه ليك شتى تر. ئه مانه ده بيت زۆر كۆن بن، چونكه له پيويستيه كاني ژيانن. جگه له مه داس و گاسن و هه وچارو هه موو كه ل و په ليكي ترى كه پيوه ندى به كشتوكال وه هه يه، وه ستاي كووره خوى دروستى كردوون.

له ناو كورده واریدا دهست كردی هونه ریی ورد گه لێك پێشكه وتوو
 بووه، له مانه به رمالی كوردی و جاجم ناویانگیان دهركردبوو، تا ئیستاش
 بازاریان هه ههیه، له تهك ئه مه دا وه ستایانی دهست پهنگین، هونه ر
 له دروستكردنی شه تره نچ و نه ردو قوتووی جگه ره دا ده نوینن.

هه ندێك له ناوچه كانی تری كوردستان ناویانگیان به دروست كردنی
 هه مه جوړه چه قوو كیردو قه له مېر دهركردبووه، به تایبه تی ئه و قه له مېره
 نایابانه ی كه دهسكیان له ئیسقان و قوچی ئاژه ل دروست كراوه. به لام
 ئه گه ر بێینه سه ر باسی خه نجه ری كوردی، ئه مه یان نه ك هه ر له پرووی
 پێشه سارییه وه وردو نایابو جوانه، به لكو له پرووی پروو خساریشه وه
 شیوه یه کی تایبه تی ههیه، واته خه نجه ری كوردی له و خه نجه رانه ناكات
 كه له ناو میله تانی تر دا باون، چاكترین خه نجه ری كوردی ئه وه یه كه
 ده بانێ پێ ده لێن میرو گه وه كانی كورد خه نجه ری وایان ههیه كه زۆر
 به نرخن، به تایبه تی ئه وه ی دهسكه كه ی له قوچی سپی دروست
 ده كرێت و كالانی به زێړو زیوو یا قووت و مرواری ده نه خشیئێرێت، خه نجه ر
 یه كێكه له دروشمه نه ته وه ییه كانی كورد له بهر ئه وه یه به دیاری
 پێشكه ش ده كرێت. پوولی پۆسته ی حكومه تی كوردستانی خواروو
 له ناوچه ی سوله یمانی به سه رۆكایه تی شیخ مه حمود وینه ی خه نجه ری
 كوردیی تیدا كێشرا بوو، كورد (تیخ) یش به خه نجه ر ده لێت، وه قسه ی
 نهسته قی كوردیش ده لێت:

((تیخ هاو پێی پیاوه)).

چه خماخ سازی له ناوچه جیاوازه کانی کوردستان پیشکه وتوو بوو،
 به تاییه تی وهستا کانی سوله یمانی له دهورو بهری فهرمان په وایی
 بابانه کاند، له سه دهی هه ژده هه م و نۆزده هه م هه موو جوړه شیرو تیرو
 تفهنگیان دروست ده کرد، به لام به ناویانگترین و گه وره ترین کارخانه ی
 چهك ئه وه بوو كه له په واندز له دهورو بهری فهرمان په وایی پاشای
 كۆره دا دامه زرا، ئه م کارخانه یه ته نیا چه کی سووکی دروست نه ده کرد،
 به لکو چه کی قورسی وه کو (تۆپ) یشی دروست ده کرد، ئه و تۆپانه ی تا
 ئیستاش له مۆزه خانه کاند پارێزراون نیشانه ی پیشکه وتنی ئه م چه شنه
 پیشه سازییه ن له کوردستاندا. بۆ ئه م ئامانجه حه مه پاشای كۆره
 وه ستا په جبهی کوردی په واندزی بۆ فیژیوونی ئه م پیشه سازییه نارد
 ئه وروپا، ماوه یهك له وی مایه وه ئینجا له سالی (۱۸۱۵) کارخانه ی شیرو
 خه نجه رو تفهنگو لووله تۆپو گولله دارپشتن و زهرهنگه ری و دارتاشی
 دامه زراند. ئه وه ی پیویسته لیږه دا بووتریت ئه وه یه كه سكه ی پاره ی
 زیرو زیوو پاقری میرنشینی سۆران كه به ناوی میری مه نسوور حه مه
 پاشای گه ووه بوو، هه ر له و کارخانه یدا لی ده درا.

له هه موو شاره کانی کوردستان سابوون بۆ شارو دی به ره مه میکی
 ناوچه یی بوو و له مالاندا دروست ده کرا، ئه و بنه مالانه ی کارخانه ی
 سابوونیان له ماله وه هه بوو به سابوونچی ناسرابوون. له سوله یمانی
 گه په کی سابونکه ران هه یه. ئه م گه په که چییه ؟ هه ر له گه ل
 ئاوه دانکردنه وه ی شاری سوله یمانیدا، پاشا کانی بابان بایه ختیکی زۆریان
 به دروستکردنی سابوون ده دا، ئه وه بوو سابوونچییه کان هه موویان

له گه پره كيك كۆبوونه وه و ناوی گه پره كه كه یان نا (سابونكه ران) ئەم ناوه تا ئیستا ماوه ته وه .

وه نه بیست به رهه می سابوون له م مالانه هه ر به شی شاری سوله یمانی و ناوچه ی سوله یمانی کرد بیست، به لکو بۆ گه لیک شوینی کوردستان و دهره وه ی کوردستانیش ده چوو. بازرگانه کان به رهه می ئەم مالانه یان ده کپی و له خانه کاندای کویان ده کرده وه، ئینجا به کاروان ده نییرا بۆ به غدا و موسڵ و حه له بو دیار به کړو ته ورێژ. هه ر ئەو کاروانانه له و سه ر گه رانه وه دا کووتالی بازرگانی و عه ترو شه کړو چایان بار ده کړبو ده هاتنه وه .

مووتاوی یان (موتا بچیتی) یه کیکه له پیشه به ناویانگه کانی کوردستان، له زۆر کۆنه وه له شاری سوله یمانی و کۆیه و که رکوک و سوله یمانی و هه مه دان و سنه ئەم پیشه سازییه باو بووه . به رهه می موتا بچیتی بریتییه له خه راری شاش بۆ تووتن و خه راری سفت بۆ ده غل و دان .

گه وره ترین کارگه ی ئەم پیشه سازییه له سوله یمانی بووه، که هه موو کات پازده تا بیست کرێکار کاری تیدا کردووه، ژنانیش له مالاندا به ته شی موویان بۆ ئەم کارگانه ده پست .

له سه رده می ئیستادا نه کوردو نه ته وه کانی تر ناتاجی ئەوه نین سابوون له سه ر شیوه ی کۆن دروست بکه ن، به لام له چه رخی ئەلیکترۆن و ئۆتۆم و چوونه سه ر مانگو ئەستیره کان، ده بیست

پيشه سازى كۆنى نەتە وايەتى وەكو مافوورو قەلمبرو جاجم و پانك و
چۆغە و كلاش و كەوچكى دار دروست كردن ھەر بىمىنئەتە وە .

ئىككىدەنە وەى وشەكان :

پيشه سازى	: سەنعت كارى .
ناوبرىشك	: دارىكى نووك تىژە ، نىو مەتر زىاترە بۆ وەرگىرانى نان لەسەر سىل (ساج) بەكار دىت .
كەلو پەل	: پەرتوئىك .
بەرمال	: سوجادك .
قەلەمبىر	: چەقۆى بچووك .
پوخسار	: مەظھەر .
چەخماخ ساز	: تەفەنگساز .
فەرمان پەوايى	: حوكم .
موزە خانە	: مەتەف .
پاقر	: جۆرە مەعدەنىكە ، جۆرە كانزايىكە .
سفت	: عەكسى شاش ، واتە ورد چىنرايىت .
ئاتاج	: پىتقى (موحتاج)

گفتوگو:

۱. چی تر له پیشه‌سازیه‌کانی ناو کورده‌واری ده‌زانیت بۆمانی باس بکه؟
۲. جیاوازی چیه له‌نیوان پیشه‌سازیی گشتی و پیشه‌سازیی خۆمالیدا؟
۳. ئامرازی جووت کردن له گه‌لیک ئامراز پیک هاتووه، ئایا ده‌توانیت ناوه‌کانیان بلییت؟
۴. چی له‌بارهی وه‌ستا په‌جه‌بی په‌واندزییه‌وه ده‌زانیت؟
له‌ده‌رسی داها‌توودا نووسینی‌کمان به‌دوو لاپه‌په‌یه‌ک له‌و باره‌یه‌وه بۆ بنووسه.
۵. دوو دیر شیعر بلی که وشه‌ی (خه‌نجه‌ری تیدا بیت).
۶. به‌راووردی سابوون دروست کردن بکه له‌نیستاو کۆندا.

میکروبیڊن دوست

دیاره هەر ژ دەسپێکی دی حېبەتی بی ژ فی ئاخفتنی و دی بیژی
مه هەر میکروڤ ب دوژمن گولی بوویه. ئەڤ میکروبیڊن دوست چنە و ژ کیفه
پیدا بووینە. راستە ناڤی میکروڤی ب خرابی چووینە و هەر دگەل ناڤ
ئینانا وی ئیکسەر نەخۆشی دهینه بیرامه. بەلی هەر چەندە جوړهکی
میکروڤا دخرابن و دبنه ئەگەرئ نەخۆشین کوژەک و ترسناک. بەلی
جوړهکی دی یی میکروڤا نەخۆشی لاوازو بیچاره دکن. ئەم دەمی ناڤی
میکروڤا دئینن دەمل دەست کۆلێره، ئیشا زراف، تایا گران، یان
نەخۆشیڤن دی ژ فی بابەتی دهینه بیرامه. ئیدی ئەو ناھیتە بیرامه کو
میکروڤ یی هە ی هاریکاریا گۆیڤینی دەکەت. یان میکروڤ یی هە ی
بارستی خوازی دەهلورینن، هەکە ئەڤ میکروڤه نەبانە، نە ئەو خواردن
دەهلوریا و کەسەک ژ نەدشیا بخۆت ئەڤ میکروبیڤن ژ فی بابەتی ب
پەنگی بەکتریا و پەمبلوک و هیڤینی دایە. هەرودسا هەندەک میکروبیڤن دی
ییت هەین هیشتا بو زانا دیار نەبوویه کا چنە و چ نینن.

ئەری ل پێزا گیانداران یان بی گیانانە یان نیڤ یان نیڤ ب نیڤ؟
ئەڤی چەندی ژ دبیزنی (ڤایروس)، کو دبنه ئەگەرئ هندی پووهک و
زیندەوهر و مرۆڤی تووشی گەلەک نەخۆشیا بکەن. پووهک تووشی نیزیکی
سی سەد، زیندەوهر تووشی نیزیکی شیست، مرۆڤ ژ تووشی پتر ژ
شیست نەخۆشیا دبیت، ژوان نەخۆشیڤن مرۆڤی پی تووش دبیت
خۆریک و سوورک و پەرسیڤ و فالیخا زارۆکانە. مرۆڤی گەلەک ل ئان

میکرويا ڦه کوليبه، بڼو هندي دابگه هته په وریشالین ویو بشیت ژناډ
بیه ته و نه هیلت بینه جهی نه خوشیی و دهرده سهریی.

زانست دڦی مهیدانیدا سهرکه فت و سهروان په نگین میکرويا زالبو
نوین دینه جهی نه خوشیی کاره ک کرکو مروځ ژی نه ترسیت و ڦه نه
جنقیت و هر دگل سهره لدان و پهیدابوونا وان دا دهمل دهست ژناډ
بیه ته و نه هیلت به لاقه بن. گه له ک پسیور دڦی بیاځی دا پهیدابوون، نه ک
هر نه و بتنی به لکی زانستی به کتیاو په مبلوک و ڦایرؤس و نه ڦه بابته ژی
پهیدابوون. بڼو نوکه ژی ب پشت راستی ڦه دی شین بیژین کو زهمانی
دهر دگرتن و په څیک و ڦیوونی نه مایه و نه و ژی نه مایه کو د دهمه کی کیمدا
ملیونه ها که س ڦر بېن و چ ژی نه مینیت و ژناډ بچن. نوکه مروځ ب دهرزی
دانانی خو ژ ڦان به لا پرگار دکته. ئیدی بڼو ساله کی بیت یان بڼو چهند
سالان یان ب دریژیا ژیانی نه و په نگین نه خوشیا نیریک نابن.

نوکه بلا بیینه سهر ده سپیکا سوحبه تا خو و بزاین نه ری میکروبی
دوست هیه؟ یان ب په نگه کی پوونتر بیژین نه ری راسته کو ژیان بی
میکروب پیک ناهیت و ناچته سهری؟ یان نه و رولی مهن چیه بی کو نه ڦه
میکروبه د خواردن و ڦه خوارنی دا و چاندن و پیشه سازی دا دگپن و دینه
جهی ژیانی؟!.

ب راستی و دجهی خودا بوو کو زانایه ک ژ نه جامی ڦه کولینه کا دوورو
دریژو زانستیانه ل نه مریکا، نه و چهند دیار کریه کو میکروبی زیاندار
به رامبه ر میکروبی بی زیان ژ سی هزارا ئیکه. به لی زه لامه کی خراب
به رامبه ر زه لامه کی باش له جیهانی ژ یازده هزار ئیکه هه می زینده وهر

دمرن، هوین باش سەحە ھەر پووەکەکی یا زیندەوەرەکی یان مرقەھەکی
 بکەن، دێ بێن ژيانا وان ژ شانەکی دەست پێ د کەت و پێشقە دچیت،
 ھەر زیندەوەرەك چەند دەمژمێرەکا یان چەند پۆژەکا یان چەند
 ھەفتیەکا یان چەند سالەکا دژیت. ھندەك زیندەوەر ژ ییت ھەین
 وەکی کویسەلە ی ژیی وی خول دووسەد سالان ددەت. ھەر وەسا
 ھندەك دار ژ ییت ھەین وەك دارا (سکویا) چەند ھەزار سال دژیت. ھەر
 زیندەوەرەك دەمی دمریت ب ملیونان بەکتریا ھێرشێ دەنە سەر و
 لەشێن وان پرت پرت کەن و کەونە خواردن بۆ وان زیندەری ساقا ئەوین
 ژ نوی وەراری دکەن و پێ دگەھن. ھەكە ئەق میکروپە نەبانە. ل وی پۆژا
 ژیان لەسەر ئەردی پەیدا بووی و ھەتا نوکە لەشێن مریدا د جەدا مینن.
 ئەقجا دەشت و چیا و ئەرد ھەمی دا پەین پێ بۆ پۆبیری نەدبوو. ئەقە ژ
 لایەکی، ژ لایەکی دیقە ب ھزاران رەنگین زیندەوەر و پووەکا وەرار
 نەدکرو مەزن نەدبوون، نە بەلکی ژيانا وان دا کەفتە د زقروک و گەپیانێ
 داو دا پاوەستییت، چنکو ب پاستی ئەو میکروپ پۆلەکی ئیجکار دگێرن
 بۆ ھندی کەرەستی ئالۆز وەك پڕۆتین و روین و کاربۆھیدرات بکەنە
 کەرەستەکی سقو وەلی بکەن کو شتلا ساقا بشیت وان بمیژیت و
 وەراری پێ بکەت. ھەر ژبەر قی ژ ی شین بێژین ئەق میکروپە ئاخێ
 قەلەو دکەت و ھەردەم دێ تیقلەکی نوێ دەنی بۆ ھندی دا ئەو
 زیندەوەری ژ نوێ سەری ھلدەن پێ بژین. بەلی ئەق میکروپە جارەکی
 بتنی و میکروپەك بتنی، زیندەوەر و پووەکا نا ھەلوەرینن. بەلکی ب
 چەند جار و ھەر جار ژ کۆمەکا میکروپا ئەقی کاری بجھ دئینن، ئانکو

دى كەنە خويى يا سادە يا كانزاي وەك ئازۆت و كېرىتات و فوسفات و نشاۋ
 ئاقى. پاش دووہم ئوكسىدى كاربوون دى بلند بيت. پروەك دى لسەر
 دووہم ئوكسىدى كاربوون و ئاقى و لېر تېرۆژكا ھەتاقى جارەكا دى
 كەرەستى ئالۆزۇ پەق دروست دكەت و ئىدى ب قى پەنگى ژيان دى
 گەريىت. ئەقەژى ھەر وەكى دەستورەكى ژيانى وەسايە و پېژا دووہم
 ئوكسىدى كاربوون دى ب نەگۆرى مینیت و دېنە نىزىكى ۰,۳ % د
 ھەوايى ئاسايىدا. ھەر وەسا پروتېن ژى ب ئەگەرى كۆمەكا مىكروپېن
 تايىت دى ھەلۋەريىت، ھەر دى ھەلۋەريىت، ھەتا دېتە ئازۆت، ئەق
 ئازۆتە ژى، لىك پروەكى گەلەك خۆش دېت و دى مېژىت و پى ژىت. بەلى
 ھەكە پروتېن ھەر وەكى خۆ ب پروتېن ما، پروەك مفاى ژى نابېنىت،
 نەبتىنى ھەر ئەو بەلكى رووہكا ژى دى ژنافبەت. ھەكە وەسابىت، ئەق
 مىكروپە بى گومان دۆستى و خزمەتەكا مەزن بۆ مروقى كەن و دى
 مفايەكى مەزن ژى گەھىن، ئەق مىكروپېن دۆست بېدەنگو ھىدى
 خزمەتەكا مەزن بۆمە دەكەن. زانايان بخۆ ژى ئەقە نەدزانى و ل قى
 دوماھىي و پىشتى ژيان ب سەدان ھزار سالان بەردەوام بووى، پاش ئەق
 راستىە بۆ وان خويا بوو.

ھندەك جورىن بەكتريا يىت ھەين د قەلە وكرنا زەقئىدا دەورەكى
 مەزن دگىرن ھىقئىن و بناقو دەنگترىن مىكروپە كو د خواردن و قەخوارنا
 مە دا بكار دئىنن، ئەرى ئەو ناننى د خوين ب ھەقير ترش ناھىتە
 دروست كرن؟! .

دیسان ھندەك خواردن ییّت ھەین، ھەكە ھیّقین نەبایە دروست
نەدبوون. ھەر وەسا مە ی ژ ی ب ھیّقینی دەیتە دروست کرن، پەنیرو
ماس ت ژ ی یان بۆ مەیانندی یان بۆ تام خۆشکرنی ھیّقین دقیت،
ھەر وەسا سەك ژ ی پیدقی ب ھندەك مێکروپ ھە یە و ب وان مێکروپا
ترشوکا سەکی دروست دبیت.

بۆ بابەتی جلکا دیارە وی دزانین کو کەتان ئەق پەنگین تشتا ب
ئەگەری کارتیکرنا مێکروپی تایبەت دەینە چیکرن، چنکو ئەو مێکروپ
تایبەتیە و ھندەك ژ وان کەرەستا دەلینیت ئەوین پھا ب پووەکی
دنویساند. ئەق مێکروپین دۆست ھەر ب قان خزمەتا نەراوەستان، بەلکی
گەلەك پێشەسازین دی ییّت ھەین و ب ئەگەری ئەقانە دەینە بجە
ئینان، بۆ نمونە بەخراپتر یا وان ترشوکا ئەوین بۆ پەنگ کرنی
بکاردەین، ھەر وەسا گەرماردانا پیستی و بویاغکرن و پێشالین دەستکردو
گولاق و مەرەكە ب و لاستیکی دەستکردو گلیسرین و گەلەك پەنگین دی.
مێکروپین دۆست ل قان ھەمی پێشەسازیاندا بۆ ھندی کو تیکەل بوونەکا
کیمیای بساناھی دکەن. خزمەتەکا مەزن دگەینە مرقۆ. بەری
دوماھیی ب سوحبەتا خوبینین، بە فەردزانین کو پێچەکی بەحسی وان
مێکروپین دۆست ژ ی بکەین ئەوین گەلەك نەخۆشی و دەرد ساغ کرین
وەك پەنسەلین، سترۆپتۆمیسین و کلۆرومیسین و ئۆرۆمایسین. ئەقە ژ
ھندەك بەکتیریا و ھندەكین دی ژ پەمبلوکی دەینە قەگرتن، نوکە ئەقە ب
پەنگەکی ئیجگار بەرفرەھ بۆ تیمارکرنی دەینە بکارئینان، مرقۆایەتی
لژیر سیبەرا ئەقان ژ دەست گەلەك نەخۆشیان پزگاریبویە. ل قی

دوماهیی زانست شیا ب پهنگه کی به رفره ه نه فان درمانا چیکه ت و ب وی
 پهنگی کو ه می که س ل هر قولاج و کوژی که جیهانی دابن، بساناهی
 بدهست بکه قیت و ل بازاری وه نه سپیرین دهینه فروشتن. قوتابیین
 خوشتقی. دیاره نوکه هوین تیگه هشتن کو نه ف میکروبه دوست و نه م
 لسه ره قی بووین، کو مه هوسا نا ف لی نای، ژیان و ژیار ب نه گه ری
 نه فانه یه، راسته نه و زینده و هره کی بچویکن، به لی خزمه تاوان گه له ک
 مه زنه.

شروقه کرنا په یشان (لیکنده و دی وشه کان)

حیبه تی	: سه رسورمان.
دهمل دهست	: ده م و دهست.
گفیرینی	: هه رس کردن.
د هه لوه رینن	: خاو ده کات.
په مبلوک	: که پروو.
هیڅین	: هه وین، هیوین.
خوریک	: ناو له، خوروکه.
سوورک	: سو ریژه، سو رکه.
په رسیف	: په سیوو.
ره هه وریشال	: بنج و بناوان، ره گو ریشه.
فه نه جنقیت	: نه سله میته وه.
نیشا زراف	: سیل.
پشت راستی	: دلنیا بوون.

پهژىك	: په تا.
دهرزى دانان	: کوتان.
زياندار	: زيان به خش.
زه لام	: پياو.
دهمژمير	: سه عات.
كويسه له	: كيسه ل.
ساقا	: كورپه، ساوا.
چهریت	: ده له وه ریت.
تيرۆژك	: تيشكى خور.
مفا	: سوود.
بتنى	: به ته نيا
خويا بوو	: ده ركه وت.
هه قير ترش	: هه وين، هه ويرى ترش.
مه يانندن	: مه يين.
دحه لينيت	: ده توينيتته وه.
نويسا	: ده نوساند.
به هراپتر	: زورپه.
گه ماردان	: پيستته خوشك كردن.
قولاچ و كوژى	: كه ل و قوژين.
سهل	: سرکه.

شاعیرو نه ته وه

ئو گولاله سووردهی له به هاراندا به سهر پی دهشت و هه رده و هه له ت و
دۆل و دهره و قه دپاله کاندا ناز دهکات، ئه وهندهی پی ناچیت ده ژاکیت و
سیس ده بیت و ده بیت و پووش و په لاش، به لام له شیعری شاعیره کاندا
هر گولاله یه و هر نازی خوئی دهکات و هر ده شنیتته وه، ئه و ساته ی
شیعره که ده خوینیتته وه گولاله که کوتومت وه کو خوئی دیت به رچاووت و
وا ده زانیت هه رته ی به هاره و سه رنج له خه رمه نی گولاله ده دهیت.

زه رده خه نه ی سهر لیوی مندال تا بلیت دلگیره و مایه ی مووچرکی
خوش خوشه به له شدا به لام هه ر ته نیا هه نیسکیکی به سه بۆ ئه وه ی
وهک لافاو بیت و له گه ل خویدا راپیچی بکات، که چی ئه و زه رده خه نه ی
سهر لیوی منداله له شیعری شاعیره کاندا هه میشه نه مره و له بهر چاوه .

شاعیر ئه م هه سته ناسک و ئاوداره ی خوئی به زمانی نه ته وه یی
ده پرژینیتته سهر کاغه ز، هه ر ئه وهنده شی به سه که ده پرژیتته سهر کاغه ز
ئیت کورژاندنه وه ی نییه و تا دنیا دنیا هه ر ده مینیت. ته نانه ت ئه و
شیعرانه ش که ئاوازی مرؤفایه تی و خیر خواهی قوول ده که ن، ئه و
شیعرانه ش که ئاوازی ئاشتی و ئاسایش ده دن به گوئی خه لکدا، گشتی
هه ر به زمانی نه ته وه یی ده بیژرین، بۆیه له م پوه وه ده توانین بلیین که
شاعیری چاک و باش ده توانیت به شیعره کانی خزمه تی گه ورده ی نه ته وه
بکات، چونکه (ئه ده بی به پیت و به له زه ت زمان لای که سانی میلله ت
خوشه ویست دهکات و پۆر به پۆر هۆگری ده بن و شانازی پیوه ده که ن، من
زۆرجار گویم لی بووه که یه کیگ گوئی له شیعریکی باشی گۆران، یا

پیره می‌رد، یان هەردی، یان هیمن موکریانى بووه، به قوربانى ئەو زمانەش بووه که ئەو شیعەرى پى و تراوه، دیاره ئەم به قوربان بوون و شانازى ئۆتۆماتىكى دەبیته به قوربان و بوون و شانازى به میلله ته که وه، که ئەمەش یه کیکه له و هۆیانەى که دەوتریت شاعیر و ئەدیپ له رێگه‌ی خزمەتى زمانه وه، خزمەتى گەورەى نەتە وه ده که ن^(۱).

شیعەرى نەتە وه یی کوردیش دەورى بالای خۆى له میژووی نەتە وه یی کورددا دیوه، له گەل ئازارو ئاواتى میلله ته که دا بووه، خه لکه که ی وریا کردۆته وه، دەستى خسۆته سەر برینه کانی میلله ت و هانی هوشیار بوونه وه و پاپه پینی داو. ئاگادارى کردوون که کړنووش نەبەن، که مل نە دەن بۆ سەر شوپى و ژیر دەستى که ئازادى خوازبن و پرگارى په رست.

په سه‌نى شاعیرى نەتە وه یی له وه دایه که گیانیکی هونه رمه ندانه‌ى هه‌یه، له گەل خۆى و له گەل خه لکدا راستگۆیه، خوشی که مه و خه‌مى زۆر، زۆر کات په‌سته و زۆر که‌میش دلخۆش، ئەم په‌سه‌نى و راستگۆیه‌ى شاعیر بووه به مایه‌ى برسیتى و چه‌پس و تیه‌لدان و ده‌به‌ده‌رى و شاعیرى په‌سه‌نى نەتە وه‌یش هەر ده‌بیته و ابیته، له مه‌یدانى سیاسه‌تدا پۆله‌یه‌کى به‌ جه‌رگو خه‌بات که‌رو شاعیرى راستگۆ بیته. دوو تووپی شیعەره‌کانى پر بیته له ئازارو ئەشکه‌نجەى گەل و شوپشى گەل و مژده‌ى دوا پۆژو بپوای به‌هیز به‌نه‌ته وه خۆشه‌ویسته‌که‌ى خۆى.

(له‌سه‌ر شیوه‌ى (الشاعر والامة) ى له‌ناو په‌رتووکی خویندنه‌وه‌ى عه‌ره‌بى پۆلى پینجه‌مى ئاماده‌یى دارپژراوه)

(۱) چەند سەرنجێك له پیره‌مێردى شاعیر، نووسینی فەره‌یدوون عەلى ئەمین.

گالیلۆ

۳۰۹ سال له مه وپیش، واته له سالی ۱۶۳۳دا، دادگای تهفتیش له شاری رۆما له ئیتالیا حوکمی دا به سه ر گالیلۆدا، چونکه باری سه رنج و تیووره که ی (کۆپه رنیکۆس) ی په سه ند کردبوو که وتبووی، گۆی زهوی به دهوری تهوهره ی خۆیدا ده سوورپینه وه.

ئه مپۆ نه گه ر به مندالیک قوتابی قوتابخانه ی سه ره تای بلین: (گۆی زهوی له جیی خۆی وه ستاوه و ناجوولیت، خۆر به دهوریدا سوور ده خوات) گالتیه و قه شمه ریمان پی ده کات، چونکه ئه مپۆ لای هه موو که س ئاشکرا بووه که گۆی زهوی به دهوری خۆی و به دهوری خۆردا ده سوورپینه وه. به لام پیشینیان و زانایانی ئه و سه رده مه وایان ده زانی که زهوی له جیی خۆیدا وه ستاوه. پۆژو مانگو ئه ستیره کان به دهوریدا ده سوورپینه وه.

له سه د سالی پانزه هه می میلادیدا، زانای به ناوبانگ (کۆپه رنیکۆس) دهستی کرد به تیگه یاندن و بلاوکردنه وه له ناو خه لکدا: که زۆر به هه له چوون، که ده لێن. گۆی زهوی له جیی خۆی وه ستاوه. به پیچه وانه ی تیگه یشتی خه لکی ئه و زه مانه وه سه لماندی که زهوی و مانگو هه ندیک له ئه ستیره کان به دهوری خۆردا ده سوورپینه وه، ئه م بۆچوون و تیووره ی کۆپه رنیکۆس له ناو خه لکدا دهنگی دایه وه و بلاو بووه وه.

ئه گه ر کۆپه رنیکۆس تا زه مانێ گالیلۆ بژیايه، بی گومان موحا که مه ی ئه و ده که وته پیش موحا که مه ی گالیلۆ وه.

گالیلۆ له ساڵی ۱۵۶۴ دا له شاری (پیزا) له ئیتالیا هاتۆته دنیاوه. له زانستی ریازییات و فهلهك و فیزیكدا زۆر پيشكه وتبوو، هه موو جیهان قه رزاری توانای ئه م زانا خۆشه و یسته یه كه (ته رمۆ مه تر) و (ته لیسكۆب) ی دۆزییه وه، ئه م دوو شته به ری تیکۆشانی ئه م زانا گه وره یه یه كه له هه موو تیکۆشان و تاقیكردنه وه یدا له سه ر په وشتی كۆپه رنیکۆس ده پۆیشت و به ناو خه لكدا بلأوی ده كرده وه. ئه م كرده وه یی گالیلۆ له ناو پیاوانی ئایین و زانایانی ئه و سه رده مه دا وهك بۆمبايه ك ته قی و لئى كه وتنه ته ق و پیاوانی ئایین له پۆما به گژیدا چوون، بریاریاندا كه گالیلۆ كافرو زه ندیق و بئى ئیمان. به م جۆره (پاپا) یان لى هاندا كه فه رمانى دا ده بیئت گالیلۆ له م بیرو باوه ره هیه چ و پوچ و پرو پوچه ی خۆی و ازبه ئینیت و نابیئت له زانستگاكانى ئیتالیا دا ده رس بلئته وه. گالیلۆ ناچار بوو واز له تیکۆشانی ئاشكرا و بلأوكردنه وه ی بیرو باوه ری خۆی به ئینیت، چونكه رقه به ریی پاپا و میرنشینه كانى ئیتالیا ی پئى نه ده كرا. جارێكى تر له ساڵی ۱۶۲۲ دا بیرو باوه رو تیووری خۆی ئاشكرا كردو، وتى ناتوانم به رامبه ر راستیه ك بئى ده نگ بجم كه زۆربه ی خه لكى به هه له بۆی چوون و تئى گه یشتوون، په رتووکیكى له چاپداو بلأوی كرده وه، له وه دا تیووره كه ی كۆپه رنیکۆسى په سند كرد.

دوژمنه كانى كه زانیان په رتووكه كه ی ده ستاو ده ست بلأوبۆته وه، ده ست و برد كه وتنه جووله و كارێكى وایان كرد نووسه ره كه ی حه والیه ی (دادگای ته فتیش)، واته (دادگای جه زای پاپا) بكریت. چونكه ئه م كرده وه یان به كفردایه قه له م. له و زه مانه دا حوكمى كه نیسه و پاپا

به سەر ھەموو خەڵکداو تەنانەت بە سەر قەرال و میرەکانی ئەوروپاشدا زال
 بوو، گشت جیهانی کریستیان گەردن کەچی پاپا بوون. بەم جوۆرە ئەم
 زانا پیرە خوۆشەویستە لە تەمەنی ۷۵ سالییدا بۆ دادگای تەفتیش راپیچ
 کرا، موحا کەمە کە ی ۲۰ پۆژی خایاند، دۆستەکانی گالیلۆ وایان چاوەروان
 دەکرد کە گالیلۆ بەرگری تیوورە کە ی خوۆی بکات و بیسەلمینی کە
 راستە، بەلام وای نەکرد چونکە دەیزانی کە بەرگری و قسەکردن بەرامبەر
 بەو بی میشکانە ی کە رازی نەبوون مەسەلە کە حەوالە ی دادگای جەزای
 مەدەنی بکریت بی سوودە، چونکە ئەو بی میشکانە دەیانزانی ئەگەر
 حەوالە ی ئەو ی بکریت، گالیلۆ دەتوانی تئوورە کە ی خوۆی بە ئەندامانی
 دادگا بسەلمینی. ھەر بەو شەو نەوستان بەلگو زۆریان لی کرد کە
 بەرامبەر خەلک ئاشکرای بکات کە بیرو باوەرو تیوورە کە ی چەوتەو
 لەگەل نەریتی کە نیسە دا پیک ناکە ویت و ناگونجیت، چونکە کتیبە
 پیروژەکانی (ئینجیل) کەم و زۆر باسی ئەو ناکەن کە زەوی بە دەوری
 تەوهری خویدا یان بە دەوی خوۆدا بسووری تەو، دەیان ووت: ئەم
 تیوورە ناریکی و چەوتییە ک بە یاسای زانستی فەلەک دەدات و یاسای
 دنیا شلۆق دەکات.

گالیلۆ تەنگەتاو کرا کە تیوورە کە ی خوۆی بە ئاشکرا بە درۆ بخاتەو،
 ئینجا گالیلۆ لە سەر چۆک راگیرا بوو کە نامە ی بە درۆخستەو
 تیوورە کە ی خوۆی درایە دەست بۆ ئیمزا کردن، دەم و دەست راپەری و
 ھەستایە سەر پی و بە ھەموو ھیزی خوۆی پییدا بە زەویداو قیزانیدی:
 ((لەگەل ئەمە شدا ھەر لە سوورپانەو دایە)). مەبەستی گالیلۆ ئەمە بوو

که تییان بگه یه نیت هه ر چه نده ئینکار نامه ی تیوره که ی به زۆر پی ئیمزا ده که ن، به لام گۆی زهوی له سووراندنه وه ی خۆی نه که وتوو و ناکه ویت. دادگای تهفتیش بلّوی کرده وه که گالیلۆ له دادگادا دانی به تیوره چه وته که ی خۆیدا نا له بهر ئه وه بریار درا که له خانوو که ی خۆیدا له (ئهرستری) دهست به سه ربیّت، به مه رجیک له مه ولا بیرو باوه پرو تیوره که ی خۆی به هیچ کهس نه لیت و تیوره که ی کۆپه رنیکۆسی به سه ر زماندا نه یه ت. ئینجا دادگای تهفتیش به هۆی جاسووس و پۆلیس و قه شه کانه وه چاودیری و سه ره رشتیی گالیلۆی ده کرد.

ئه م پیاوه خۆشه ویسته، زۆر به که ساسی و هه ژاری دوا پۆژی ژیا نی خۆی رابوارد. له سالّی ۱۶۲۴ دا کچه خۆشه ویسته که ی مرد، جه رگی برّا، هه ست و هۆشی نه ما، له سالّی ۱۶۲۶ دا نه خۆش که وت و هه ردوو چاوی کویر بوو، له سالّی ۱۶۴۲ دا له و خانوو دا که دهست به سه ربوو، مرد، ئه مه سالّی سی سه ده مینی مردنی گالیلۆیه، ناوی گالیلۆ وه ک بلیسه ی یادگاریک له ناو کۆری زانست و کۆمه لّی زانایاندا هه رگیز ناکورّیته وه.

مه سه له که ی گالیلۆ له و مه سه لانه یه که زۆرداری و نادانیی زۆر به زهقی تیا دا دیاره. له و جۆره هه لانه ی دادگایه که زۆر جار دادگا کان پییان تیا دا هه لده خلیسکیت، یان له و جۆره پرو داوانه یه که زۆر جار دادپهروه ری ده که ویت زۆر پی له قه ی غه ره زی شه خسییه وه.

زۆر جار ری ده که ویت که دادپهروه ری له ژۆر په رده ی ته ماع و ناپاکی دا ده شار دریته وه، چرای راستی و سه ره به ستی و ئازادی له ژۆر هیژی پا ره شی نا هه قیدا ده کورّیته وه !.

لەگۆڤاری گەلاوێژی ژمارە ۹-۱۰ سالی ۱۹۴۲و بە دەستکارییەکی کەمەو وەرگیراوە.

ئیکدا نەوێ وشەکان :

لێی کەوتنە تەقە	: گازاندەیان ژێ کر.
دەست و برد	: بزاف .
نەریت	: عادت.
یاسا	: قانون.
هەلە	: غەلەت.
پێ لەقە	: پەحین.

گفتوگۆ:

- کۆپەرنیکۆس و گالیلۆ کی بوون و دەربارە ی تیورەکیان چی دەزانیت؟
- ئایا ئەو مەحکەمەیەکی کە بۆ گالیلۆ دانراو ناوی دادگای تەفتیش بوو، لەلای تۆ خۆی و حوکمەکی پەوا بوو؟ بۆچی؟
- ئایا دەتوانیت نای چەند کەسانیک یا پووداویک کەوا بەم جۆرە حوکمی نامەق بەسەریاندا درا بیّت باس بکەیت؟

**لەناوێردنی نەخویندەواری ھەنگاویکی
بۆیرانە بۆ بنیاتنانی مەرقی نـوـی**

بەرھەمی زۆرۈ بەشکردنى بە ھەقىقەت

ۋا دەگىرنەۋە كە (بەرناردشۆ)ى نووسەرى بەناوبانگى ئىنگلىز،
جاريك لە ئاھەنگىدا چاۋى بە يەككە لەسەرمايەدارە گەۋرەكانى
بەرىتانيا دەكەۋىت، بەرىكەۋىت كابراى سەرمايەدار قەلەۋو چوارشانەۋ
ۋرگ زل دەبىت، ۋەك دەزانىن بەرنارد شۆش زەردو لاۋاز بارىكەلەۋ سەر
پوۋتاۋە بوۋە.

كابراى سەرمايەدار بە (شۆ)ى نووسەر دەلىت:

– ئەۋى تۆ بېنىت ۋا دەزانىت، كە لە دوورگەى بەرىتانيادا برىتىۋ
قاتى ۋە بوۋىيە، نە نان دەست دەكەۋىت ۋە خۋاردن. بەرنادشۆى
حازر بە دەست كتوپر دىتە ۋەلام دەلىت:

– بەلام ئەۋەى تۆش بېنىت ۋا دەزانىت كە ھۆى ئەۋ ھەموۋ برىتىۋ
قاتى نە بوۋىيە تۆت ۋە ھەرجى بەرھەم ۋان ۋ خۋراكى دوورگەى
بەرىتانيايە تۆ بردوۋتە بۆ خۆت ۋ تۆ دەخۆيت ۋ بەشى كەسى لى
نادەيت.

دىارە ئەمە قسەى خۆشەۋ دەگىرنەۋە، چونكە مەرج نىيە
سەرمايەدار ھەرقەلەۋو زۆر خۆرىت، چونكە زۆرجار ھەيە كابرا مليۋن
زىپرى ھەيە ۋ لەبەر نەخۆشى، ئەگەر بەر رژدى نەبىت، كولىرەيەكى پى
تەۋاۋ ناكرىت.

مەكسىم گۆرگىى نووسەرى گەۋرەى سۆقىت، جاريك دەچىتە
ئەمريكاۋ ھەز دەكات يەككە لە خاۋەن مليۋنەكان بېنىت، گۆركى لای
سەير بوۋ كە كابراى مليۋننر زۆر لاۋازو پىۋەلەۋ پەنگ زەردو دان زەرد

بوو، له بهر نه خوښی شه کرو چەند نه خوښی تر هه رچی خوښی خوش
 هه به لای قه دهغه کرابوو، گورکی ده لیت: پیشتروام ده زانی ملیونیر
 ده بیت پیاوکی زور نه ستووری، چه ته وولی به چنگی، دان تیژ بیت.
 روژی چەند مریشک و عیشیش و چەند سینی پاقلوه ده خوات، به لام
 ملیونیرم ئاوا دیت، زورم به زهیی پیدا هاته وه، هینده ویزدانی خوی بازار
 بدات و هینده نازاری خه لکی بدات و رهنجیان بخوات و هندیك جار
 به دهیان هزار به کوشت بدات، جهنگ بو نه وه هه لگیرسیئت، که چهك
 بفروشی و پاره ی زور پهیدا بکات، به لام نه توانیت هینده ی بچووکترین و
 لاترین کریکاری په کیك له کارگه کانی، سوود له هه ول و له شی ساغی
 خوی ببینیت. گورکی له گه ل نیمه دا ده پرسیت، که واته: بوچ کابرای
 ملیونیر نه م کاره ده کات و نه م پاره زوره ی بوچییه؟ پهنگه نه م
 نه خشه و تابلوی مه کسیم گورگیش هه ر زاده ی خه یالی خوی بیت و
 شتیك له قسه ی خوش و گالته و گه پی پیوه بیت. به لام نه میش و نه و
 قسه خوشه ش که له زمانی به رناردشو وه گیرامانه وه، له جه وه ردا
 مانایه کی زور قوولیان تیدایه و دیمه نیکی پژی می سه رمایه داری، پژی می
 چه و ساندنه وه و پهنج دان و پهنج خواردن ده خه نه پوو.

کومه لیک زور له زحمه ت کیشان، له فله للاح و کریکار پهنج ده دهن.
 چی خیر و به ره که ت هه به، به ره می دینن، جه رگی زهوی ده دپن و
 دایده پوښن و ئاوی ده دهن و به هیزو بازو و شه ونخوونی، له سه رمای
 زستانداو له گه رمای هاویندا، له روژانی دل تهنگی پایزداو له شهسته
 بارانی به هاردا له به ره م هینان و پاراستنی نه و به ره مه ناکه ون. زهوی

پېر دهكهن له بهري جوان و شیرين تير و تهسهل كهري دهست و بازوويان،
نهوان زړو بهرهم زړ، بهلام نهو بهرهمه بو كييه و چوڼ دابهش
دهكريت؟

دهميكه فهيله سووفان و شاعيران خه و بهوهوه دهبينن كه نه م
بهرهمه زړه، بهسهر نهو بهرهم هينه ره زورانه دا دابهش كريت، هر
كهسه بهشي خوې بهر كه ويټ، نه نجام و بهري پهنجي بو خوې بيټ، بهلام
كه ي نهو خه وه هاتوته دي؟ كه ي بووه خاوهني نهو پهنچ و خيرو
بهره كه ته به داخي بستي زهوي و جوگه يهك ناوهوه سهر نه نيته وه، له
نازاري پهنچ داو به داخي پهنجه پويي و پهنچ خوراويي خو يه وه مال ناويي
نه كات.

ميژوو پيش پڙمي نيشتركي، هيچ پڙميكي نه ديوه، كه بهرهمي
زوري، عادلانه و به پي نيش، بهسهر بهرهم هينه راندا دابهش بكريت.
نيشتركيه ته هر نه و نه يه كه (دهنكه گهنمي به پيت و بهر كه ت بكات
به عه مبار) و نهو عه مبارهش بهر زامه ندي هه موو خه لك بو زهوي چين
بيټ، به لكو نيشتركيه ته پله ي بهرهم هيناني بهر ز كرده وه، لادي ورده
ورده ته كنكي تازه له كشتوكالدا به كاردينيټ و شاري خاپوورو
دواكه و تووي جارانش، ناوه دان و پيشكه و تووه، نمونه ي شارستانيتي
تازه يه، پيشه سازي تازه ترين بهرهمي داهيناني ميشكي مرقعي تازه
به كارد هينيټ. هه موو نه مانهش مولكي هه مووانه، بهري بو هه مووانه.
كوښك و ته لاري تاقه كه سي سه رمايه داران ده بيته مولكي گشتي و له پال
نه و دا خانوو بهر و ساختمانې گوره پيدا ده بيټ و بهسهر كارگهرو بيرو

پرووناك و ھەموو كەسدا، چۆنەك و بەپێی خەزان و پێویستی دابەش دەكرێت.

تا دێت نەخۆشی لە كزییە و پزیشك و دەرمان و نەخۆشخانە، چوون یەك بۆ ھەمووانە و بێ پارە و بێ ئەوێ زانست بكرێت بە ھۆی گیرفانی پرکردن و خەلك پرووتاندنەو.

دایەنخانە و باخچەى منداڵ و قوتابخانە و خوێندنى بەرز و ھەزارەھا پرۆژە و كارخانەى گەورە گەورە بۆ ھەمووانە، بۆ منداڵى جووتیارو كارگەر و فەرمانبەر و بێرووناكە و ھەموو چۆن یەك پەرودەردە دەكرێن و بۆ نیشتمانى بەختیار پێدەگەيەنرێن. ئەمانەش چۆن یەك پەرودەردە دەكرێن و بۆ نیشتمانى بەختیار پێدەگەيەنرێن. ئەمانەش ھەمووی بەرھەمن، بەرھەمی زۆر و بە پیتن، بە ھەقیانەت بەش دەكرێن و بۆ ھەمووانن، نموونەى ژيانى بەختیارى خەلكن. تا كاروانى خەباتى زەحمەت كێشانیش بەرە و پێشەوەر تر بپوات... ئەو بەختیارى ھە زیادى و قوولتر و ھەمە پرەنگ تر دەبێت. ھەر ژيانە و كاروانە و سەرکەوتن و شادى... ئاشتى بۆ گەلان و شادى و بەختیارى بۆ ھەموو لایەك.

ليکدانه وهی وشه کان

نووسه ر	: نفیسار.
به ناوبانگ	: به ناف و دهنگ.
ورگ	: سک.
به پئی که وت	: له ناکاو، ناگاه، ژنشکه کیفه.
زل	: مه زن.
پژدی	: ره زیلی، پیسکه یی، به خیلی.
ریوه له	: لاوان، زه عیف.
قوول	: هوور، هیّر.
خاپوور	: کامباخ.
دایه ن خانه	: چه زانه (حضانه)، دایه نگه.

گفتوگو:

۱. نایا ده توانیت شتیکی وا بگیریته وه که له قسه که ی بهرنادشۆ یا گۆرکی بکات؟
۲. چی ده رباره ی بهرنادشۆو گۆرکی ده زانیت؟
۳. بۆچ له پژی می ده ره به گی و سه رمایه داریدا زۆر جار پێگه له به ره م زۆر کردن ده گیریت؟
۴. چۆن نه و به ره مه بۆ هه مووان ده بییت و له چ پژی می کدا؟
۵. چۆن ئاده میزان ژیا نی به ختیاری بۆ خۆی بنیاد ده نییت؟
۶. به رواردیک بکه له نیوان پژی می سه رمایه داری و ئیش تراکیدا له هه موو روویه که وه.

کۆمه لی خۆینده وار کۆمه لیکی پیش که وتوووه

كهركووك

كهركووك يه كيكه له پيښج شار ه گوره كهي باكووري عيراق و چوار شار ه مهنه كهي كوردستاني عيراق، شاريكي گه لي كوڼو ديريڼو به ناوبانگه، يادگاري پوژمه لاتي كونه و له دير زه مانه وه ماوه ته وه تاكو ئيستاكه. شاري كهركووك به (۱۲۶۰) ه زارو دوو سه دو شه ست پي له پووي زه ريا به رزه، وه به (۲۸۵) دوو سه دو هه شتاو پيښج كيلومه تر له به غداوه دووره. پانايي ناوچه ي كهركووك (۲۰۸۰۰) بيست ه زارو هه شت سه د كيلومه تري چوار گوشه يييه. ژماره ي دانيشتواني نزيكه ي (۴۶۰۰۰۰) چوار سه دو شه ست ه زار كه سه. موخافه زه ي كهركووك له (۶) شه ش قه زا پي كهاتووه:

۱. قه زاي كهركووك: بريتييه له (۵) پيښج ناحيه: قهره حه سه ن، پردي شوان، تازه، دووبز.

۲. قه زاي كفري: بريتييه له (۴) چوار ناحيه: پيباز، قهره ته په، سه ر قه لا، جه باره.

۳. قەزای تووز خورماتوو: بریتییه له (۴) چوار ناحیه: قادر

که ره م، داقووق، ئامه رلی، سلیمان به گ.

۴. قەزای چه مچه مال: بریتییه له (۲) دوو ناحیه: ئاغجه له رو

سه نگاو.

۵. قەزای حه ويجه: بریتییه له (۲) ناحیه: ریان، حه ويجه.

۶. قەزای که لار.

به شی زۆری دانیشتوانی ناوچه ی که رکوک خه ریکی کشتوکالن،
زۆری ده غل و دان و برنج و نیسک و ئوک و ماش و کونجی و لۆکه
ده چینن. به شیکیش خه ریکی شوانین و هه ندیکى تریش به کپین و
فروشتن و بازرگانیه وه خه ریکن. له بهر نه بوونی سه رچاوه ی
میژووپی ته واو، دیاریکردنی سه رده می دروستکردنی شارى که رکوک
کارىکی گه لیك قورسه . له دوو کتیبی کۆنی کلدانیدا باسی ئه م شاره
کراوه . له سالی ۱۸۶۹ دا مه تران ئه دی شیر، کتیبیکیانی گۆرییه سه ر
زمانی تورکی و دانه ییک له م کتیبه ئیستا که له دیری کلدانیانی
که رکوکدايه له قه لا. به لام کتیبی دووه میان که ناوی (دهنگو باسی
شه هیدو قديسان) ه سالی ۱۸۹۱ قه شه پۆلس بیجانی له شارى
لاييزيك به چاپی گه یاندووه . وه کو له ناوه پۆکی ئه م دوو کتیبه دا

دەردەكەوئیت پاشای ئاشوری سەردناپال فەرمانی ئاوەدانکردنەوێ شاری کەرکووکی داوە و هەزار کەسی ئاشووری لە شاری تازەدا نیشتهجێکردووە. لەو کاتەی کە ئەسکەندەری مەکدۆنی وڵاتی میزۆپۆتامیای داگیرکرد، ناوچەی کەرکووک بوو بە پارچەیەک لە خاکی ئیمپراتۆریەتە مەزنەکەی. لەپاش کۆچی دوایی ئەسکەندەر، وڵاتەکەی لەنیوان سی فەرماندەیی لەشکرەکیەوێ دابەشکرا، شاری کەرکووک کەوتە بەر سلۆکس، ئەم فەرماندەرە شاری کۆنی رووخاندو سەر لەنوێ دروستیکردووە، شوورەییەکی گەورەیی لە دەوری شار تەنیو شەست و پێنج قۆلەو دوو دەرگای گەورەیی بوو کرد، دەرگای سەرو ناوی (دەرگای تووتی) بوو، وە دەرگای دووەم ناوی (دەرگای پاشا)بوو. وادەردەكەوئیت کە تووتی دەبیست یاریدەدەری سلۆکس بووبی و لەپاشانا بووبی بە سەرۆکی شار، لە سەردەمی ئەمەدا شاری کەرکووک گەلی پێشکەوت و ناوی بوو بە (کەرخی - سلۆک). لەسالی ۲۴۷ی پیش زاین فەراییهکان شاری کەرکووکیان داگیرکرد، ئەمە زۆری نەخایاندو سالی ۲۲۶ی پیش زاین ئەردەشیر توانی کەرکووک لە فەراییهکان وەرگریتهو، بەم جۆرە ئەم ناوچەیە کەوتە ژێر دەستی ئێرانییهکان تا سەردەمی

په‌یدابوونی عه‌ره‌ب له‌هه‌ریمانه‌دا له‌سه‌رده‌می (ته‌هماسب) قولى
 خان که به‌ناوی (نادرشا) ناسراوه، فه‌له‌یه‌کی که‌رکووکی له‌هه‌ندی
 له‌نووسینه‌کانیدا ئه‌م زانیارییه‌ی ده‌رختسووه: (له‌شه‌وی ۱۶
 کانوونی یه‌که‌می ساڵی ۱۷۳۲ ته‌هماسب شاری که‌رکووکی داگیرکرد،
 له‌پیش هه‌موو شتی‌کدا قرانی به‌جووله‌که‌ی شار هینا، وه‌گه‌لی‌کیشی
 به‌دیل گرتن. به‌لام خه‌ل‌کی شار پیکه‌وه به‌ره‌ه‌ستی ئه‌م هیرشه‌یان
 کردو بو ماوه‌یه‌کی سی‌سه‌عات بی‌وچان له‌خه‌بات نه‌که‌وتن.
 هه‌ردوولا تووشی زیانی‌کی بی‌سنوور بوون و که‌سی‌کی زۆریش
 کوژران، ته‌هماسب ناچار بوو شار به‌جی‌به‌یلت و پووبکاته‌گوندی
 (قۆریه) که‌سه‌عاتیک له‌شار دووربوو. له‌پاش پوودانی ئه‌م کاره‌ساته،
 خه‌ل‌کی شار جاری‌کی دیکه‌ده‌ستیان کرده‌وه به‌ئاوه‌دانکردنی شارو
 دروستکردنی خانووبه‌ره‌یان. پوژبه‌پوژ شار زیاتر پيش‌که‌وتوو
 گه‌وره‌تر ده‌بوو. شاری که‌رکووکی ئیستا له‌دوو به‌ش پیکه‌اتوو،
 به‌شی یه‌که‌می بلنداییه که‌قه‌لای پیده‌لین و به‌شی دووه‌میشی
 پاناییه قۆریه‌ی پیده‌لین. قه‌لای که‌رکووک ناوچه‌یه‌کی ستراتیجی و
 سه‌ختی ئه‌م هه‌ریمه‌یه، له‌به‌ر ئه‌وه‌بوو هه‌میشه‌خوی له‌هیرشی
 دوژمن و بی‌گانه‌پاراستوو. له‌کۆنه‌وه‌فه‌له‌کانی کلدانی له‌قه‌لا

جینشین بوون و گه لی خانووبه ره ی جوانیان تیدا دروستکردووه . له بهاراندا شاری که رکوک دیمه نیکی پهنگاو پهنگی قه شهنگ ده نوییت، به تایبته تی دیمه نی دهشتایی خواره وه و سه رسنگی قه لاکه گول و سه وزایی به هاری لیده پوییت. له قه لای که رکوکدا دوو مزگه وتی هه ره کۆن تا ئیستا هه ر ماونه ته وه، یه که میان ناوی مزگه وتی (ئولۆ) وه مه ریه مانه شی پیده لئین، دووه میان ناوی مزگه وتی (دانیال پیغه مبه ر) ه. فه له کان ده لئین: له بنجدا ئه م دوو مزگه وته دیری دیانان بوون، وه گۆری حه نانی و عه زاری و می شائیل له ناو مزگه وتی دووه مدان، به لام جووله که ده لئین: دانیال پیغه مبه ر له و مزگه وته دا نیژراوه . ئه گه ر ته ماشای بیروپای میژوونوو سه کان بکه یین ده بینین به پیچه وانه ی ئه م باوه په یه، میژوونوو سه کان ده لئین: دانیال پیغه مبه ر له خۆزستان کۆچی دوا یی کردووه و له شاری شووشته ر نیژراوه . تا ئیستا ئه وه نه زانراوه که له چ سه رده می کدا به شی خوارووی که رکوک ئاوه دانکراوه، له ده می هه ندی له پیره کان بیستراوه که گوا یه له سالی (۱۷۲۹) دا خه لگی خانووبه ره ی له خوارووی قه لا دروستکردووه، به ستی (خاسه) شاری که رکوک ده کات به دوو که رته وه، قه لا و هه ندی له گه ره که کانی دیکه

که وتوونه ته لای دهستی چه پی بهستی خاسه که دیوی ریځای
سلیمانی پیده لئین، به لام لای دهستی راستی، که ئیستا که له و دیوه
که وره تره، دیوی قوریه، یاخود ریځای هه ولیرو به غدای پیده لئین.
که په که کانی دیوی قه لا ئه مانه ن:

(میران، حه مام موسلیم، حه مام مه سیح، ئاغالق، ئیمام قاسم،
زیندان). به لام که په که کانی دیوی دووه م، هه به ناوبانگیان
ئه مانه ن: (قوریه، شاترلو، ساری که هیه). له که رکوکدا که لیک
خانوبه ره ی جوان و کوگا و یانه و گازینوو قوتا بخانه ی کوپو کچو
باره گای میری و ئاوو کاره باو نه خوشخانه و باخ و پارک و دام و ده زگای
منالان و فرۆکه خانه و ئیستگه ی شه مه نده فه رو ته له فزیون ده بینرین.
هه روه ها شه قامی راست و فراوان و پووناک به تیشکی کاره باو پازاوه
به دارو درهخت دیمه نی شاری که رکوک به شاریکی تازه بابه ت
ده نوینی ت. له شاری که رکوکدا نزیکه ی (۱۰۰) سه د شوینی ئایینی له
مزگه وت و خانه قاو ته کیه و دیرو کلیسه هیه، شوینه هه ره
به ناوبانگه کانی موسلمانان ته کیه ی نه جیب جه باری و ته کیه ی
تاله بانان و خانه قای سه ید ئه حمه دو مزگه وتی (خادم السجاده) ن.

خانووہ کۆنہکانی کہ رکوک لەسەر ئەندازیاری کۆنی پۆژھەلاتیی
 دروستکراون، ھەوشەکانیان گەرەن و لە دوو نھۆم پیکھاتوون و بە
 بەردو گەچ دروستکراون، بەلام خانووہ تازەکانی بەتایبەتی لە
 گەرەکی شاترلوو لەسەر ئەندازیاری تازەیی ئەوروپایی دروستکراون،
 لەباتی ھەوشەیی کۆن باغچەیان تێدایە. دانیشتووی کہ رکوک
 لەنەتەوہکانی کوردو تورکمان و عەرەب پیکھاتوون لەگەڵ ھەندی
 کہمایەتی دیکە وەکو ئەرمەنی، زۆربەیی دانیشتوانی کہ رکوک و
 دەورووبەری لەم ھۆزە کوردانەن:

شوان، تالەبانی، داوودە، سالەیی، زەنگەنە، زەند، پۆژبەیان،
 پالانی، کیچ، لەک، وەندی، بەرزنجی، عەرەبەکانیش لەم تیرانە
 پیکھاتوون:

عوبید، جبور، حجیش، ئەلبوو ھەمدان، نەعیم، کوپوی، ھەرەب،
 عەزە، سعیدات، سایح، بەنوو زەید، تورکمانەکانیش لە تیرەکانی
 تاتران و بەیات پیکھاتوون. کہ رکوک شاریکە مەلەوانی لەناو زەریای
 نەوتدا دەکات، لەبەر ئەوہیە شاری (زێری رەش)یشی پێدەلێن.
 مەلەبەندی بنچینەیی نەوتی کہ رکوک دەکەوێتە بابا گور گور کہ
 کەوتۆتە باکووری پۆژئاوای شاری کہ رکوک. پۆژی (١٤)ی مارتی

۱۹۲۵ پەيمانىڭ لەنيۋان عىراق و كۆمپانىيەكى ئىنگلىزى لەبابەت
 بەدەستخستنى نەوتەو مۆركرا. بەپىي بەندەكانى ئەم پەيمانە،
 كۆمپانىيە ئىنگلىزى بۆى ھەيە تا ماوەى ھەفتا و پىنج سال سوود
 لە بەرھەمى ناوچەى نەوت و ەربگىت، بە مەرجىك ھەموو دام و
 دەزگا و كەرەستەى كە بۆ ئەم پىرۆزەيە خەرجكراو لەپاش
 تەواو بوونى ماوەكە بە خۆپايى بىيئە مولكى عىراق، بەشى عىراقىش
 لە ھەرتۆنە نەوتىك چوار شلىنى زىر بىت. ئەو ەى شايانى باسە
 ئەو ەيە كە لە مىژووى دەرھىنانى نەوت ھەندى كارەساتىش
 پويىداو. لە پۆزى ۱۴ى تشرىنى يەكەمى سالى ۱۹۲۷ بىرىك لە
 بىرەكانى نەوت تەقىو لە ئەنجامدا چەند كەسك كوزران و لافاوى
 نەوت بە ھەموو لايەكدا بلاو بوو ەو. كۆمپانىيا وى بەباش زانى نەوتى
 نەپالىئوراو بنىرئە دەرەو، بۆ ئەمە سالى ۱۹۳۲ دوو بۆرى نەوت لە
 كەركووكەو كىشرايە ھەدىسە لە قەراغ پووبارى فورات، وە لەوئو
 كرا بە دوو خەت، يەككىيان بۆ شارى تەرابلوسى شام كە درىژايى
 (۶۱۰) شەش سەدو دە كىلۆمەترە، دووميان بۆ شارى ھەيفا كە
 درىژايەكەى (۷۴۸) ھەوت سەدو چلو ھەشت كىلۆمەترە. سالى
 ۱۹۴۸ بۆرىيەكى ھەيفا بىردرا، لەباتى ئەو ە لە سالى ۱۹۵۲ بۆرىيەكى

تر کیشرایه شاری بانیاس له سوریا . دیمه‌نی شاری که‌رکوک
له‌شه‌ودا گه‌لێک جوان و نایابه، پووناکی له شاپلێته گه‌وره‌کانی بۆری
نه‌وت دێته‌ دهره‌وه‌ی، ئەم ئاگره‌ نه‌مرو هه‌میشه‌یه‌ می‌ژووی
به‌سه‌ره‌ات و کاره‌ساتی بابو باپیرانمان ده‌گی‌رێته‌وه‌، شار وه‌کو
بووکیکی پازاوه‌و خه‌ملیو به‌ناو پووناکیدا به‌نازه‌وه‌ چاو شارکی
ده‌کات. ئە‌گه‌ر سه‌ر لووتکه‌ی شاخ و گوندو شاره‌کانی دیکه‌ی
کوردستان له‌ شه‌وی نه‌ورۆژدا ببن به‌ چراخان، هه‌موو شه‌ویکی
شاری که‌رکوک هه‌ر نه‌ورۆژه .

گولہ میخەك

ناوی میخەك بە زاراوە لاتینیەكە ی (داننەس کاریۆپلیسیا)یە و
(کاریۆپلیسیا) بە تەنیا واتە: سەر بە خیزانی (داننەس)یش واتە:
میخەك، كە ھەمووی دەبیته: سەر خیزانی میخەك یان خیزانی
میخەك.

ئەم ڕووەكە شوینەواری بنەپەتی چیاکانی نورماندی و میرو
لەوێوە بە جیھاندا بلاو بۆتەو، گولە میخەك لە باخچە و
باخچەوانیدا گەرنترین گولە. گولەکانی جوان و پێك و پێك و بە
دیمەن و بۆنیکی خوش و دلگیری ھەیە و دەتوانرێت بە دەسك
پێشكەش بكرێت، یا لە گولداندا دابنرێت، وە ماوەیەکی زۆر
بەگەشی و جوانی دەمییتهو، میخەك ڕووەکیكە ئەگەر بمانەوێت
لە ڕووی ڕووەکیتهو بێناسین و لە ڕووەکی دیکە ی جیا بکەینەو بە م
جۆرە ی دەکەین:

۱. میخەك لەقەدو بالادا لاوازو باریکە و بەرگە ی شکاندنەو و
نوشتاندنەو ناگرێت.

۲. لەبەھاردا گۆلدەكات و لەسەرەتای مانگی تشرینی دووەمەو

تا مایس دەمێنێت.

۳. گۆلەکانی تاک تاکە و ھەر گۆلێکی پێنج پەری پەنگینی ھەیە.

جۆریکی دیکەشی ھەیە گۆلەکانی تاک تاک نییە، پڕو قەتەپڕو

پەپەکانی لە پێنج زیاترن و کەم و زۆر پەپەکانی بەگوێرەی

جۆرە ی گۆلەکە یە.

۴. گەلاکانی ئەستوورو درێژکۆلە یە و پەنگی سەوزیکی مۆم باوہ.

میخەك لە چ زەوییه كدا دەچیندرییت و چۆن پەییندەكرییت؟

میخەك لە ھەموو جۆرە گلیكدا دەپوێت، جا گلەكە چ لیتەیی،

پەقەن و توند بیّت، یا لم و نەرمان بیّت، بە مەرجی پەیینبكریّت و

زەوییه كە بە ھێزو شیداربیّت لییدەپوێت. بەلام تا لمی زۆربییّت و

پەیینبكریّت میخەك چاكتر دەپوێت و گورجتر پەپە دەسێنیّت و

ھەلەدات. (ژەندەل) ی پووەكناسی بەناویانگ، لەسالی (۱۹۳۸) دا

تاقیكردنەو ھەیه كی لەبارە ی ھۆی شەقبردنی كاسە ی گۆلە میخەكەو

سازاند، دەرکەوت ئەم شەقبردنە سەبارەت بەو ھەیه كە زۆر

پەییندەكریّت و فوسفۆر زۆر ھەلەدمژیّت. ھەر لەم پووەو ھە (كە نەرس

بلیه‌ارت)ی پرووه‌کناسی ناوداریش له‌سالی (۱۹۳۲)دا
 تاقیکردنه‌وه‌یه‌کی دیکه‌ی له‌م باره‌یه‌وه سازکردو ساغیکرده‌وه که
 هۆی ئەم شه‌قبردنه زیاد هه‌لمژینی نایتروژینه. هه‌روه‌ها ئەوه‌شی
 ساغیکرده‌وه که ئەوه‌نده‌ی که‌وچکیکی چا له‌په‌ینی خوینی
 وشکه‌وه‌کراو به‌شی ئینجان‌یه‌ک گۆله‌ میخه‌ک ده‌کات و گۆلی درشت و
 گه‌وره‌ی پیده‌گریت. به‌لام چاکترین په‌ین، په‌ینی ته‌ویله‌و په‌ینی
 کیمیاییه‌و به‌تایبه‌تی په‌ینی نیترو‌فوسکا که هه‌رسی سروشته‌کانی
 نایتروژین و فوسفورو پۆتاسیۆمی تیدایه‌و زۆر به‌کاره.

هه‌ر ئینجان‌یه‌ک گۆله‌ میخه‌ک (۱۵ - ۲۰) گم په‌ینی ده‌ویت،
 باشت‌ترین کاتی په‌ینکردنیشی پایزیکی دره‌نگه، له‌کاتی‌کدا که
 پروه‌که‌که گۆپکه‌و خونه‌ ده‌کات.

میخه‌ک چۆن ناو ده‌درییت؟

نابی بهیڵین پروه‌که‌که نه‌ تینووی بی‌ت و نه‌ زۆریش پاراویت،
 نه‌بادا زیانی پیبگات و له‌ هه‌ل‌دان بره‌ویته‌وه، چونکه‌ ئاوی زۆر
 باشییه‌کانی خاکه‌که‌ی پر ده‌کاته‌وه‌و کون و که‌لینی و درزه‌کانی
 ده‌گریت و ئەو هه‌وایه‌ی تیدایه‌ ده‌ریدی‌نی‌ت و که هه‌واکه‌یشی تیدا

نەما ئەو رەگ و ریشەى رووئەكە لەبەر بى ئۆكسژىنى بۆ خۆيان
دەخنىڭىن و لەكاردەكەون و ئىتر ھىچيان بۆ ھەلنامزىت و پووەكەكە
بەرە بەرە لاواز دەبىت و دەمرىت. جا لەبەر ئەمە ئاودان پەيوەندى
بەمانەى خوارەو ھەيە:

۱. جۆرى خۆل: خۆلى لماوى ئاوى لەخۆلى قەسپە گل زۆتر

كورتىن و دەبىت زوو زوو ئاوبدرىت، چونكە پووەك لەم وەرزدەدا
ھەر ئاوىكى وەرىدەگرىت زوو بەھەلمى دەیداتەو.

۲. جۆرى ھەلدان: كاتى رووئەك گۆلدەكات نابىت ئاوبدرىت، نەوئەك

گۆلەكانى ھەلۆەرن، جا بۆ ئەوئەى بزانىن پووەكەكە تىنوویەتى
يان نا، پىویستە بە پەنجە يان بە چىلكەيەك كەمى لە خۆلەكەى
دەوروبەرى پووەكەكە بە ئەندازەى (۱- ۱,۵) گرى ھەلگۆلین،
ئەگەر ھاتوو لماوى و شىداربوو ئەو رووئەكە ئاودانى ناوىت،
نەخىر ئەگەر ھاتوو وشك بوو ئەو ئاودانى دەوىت و تىنوویەتى.

گۈلە مېخەك چۈن زۆر دەكرىت:

گۈلە مېخەك بەدوو جۆر زۆر دەكرىت:

۱. **بە تۆكرىدەن:** چاكتىن كاتى تۆكرىنىش مانگى مارتە؟

۲. **بە قەلەم چاندەن:** باشتىن كاتىش بۆ ئەم جۆرە چاندەن مانگى

شوباتە.

جۆرە چاندەننى يەكەم زۆر باو نىيە، مەگەر بىانەوئىت جۆرە
گۈللىكى تازە بابەتى لىيىنىنەو گۆرى، يا ئەگەر ھاتوو بە تۆكرىدەن
بەرھەمى باشتىرى ۋەكو جۆى ماگىرىتى دەدا، چونكە بە تۆكرىدەن
بەرھەمى زۆرتىدەداتو گۈلى گەرەو چاك دەگرىت. جا بۆ ئەمەش
دەبى تۆۋەكە زۆر سىفت بچىندىرىت ۋەو زەۋىيەى بۆى ئامادە
دەكرىت، ۋا چاكە جۆرە گۈلەكەى تىكەل بە لمو خۆل ۋ پەيىن بىكرىتو
دوايى چاندەننى تۆۋەكان نابى لە (۲-۴) ملیمەتر زىاترىت. ھەرۋەھا
دەبىت باش ئاۋ پرژىن بىكرىتو ۋازى لىنەھىندىرىت تا تۆۋەكان
دەپوئىن، ھەر كە (۴-۶) گەلەى سەۋزى دەرگىر، ئەوسا دەبىت،
بگۈيزىتەو ۋە ئاۋ ئىنجانەو جىگای دىكە. بەلام پىۋىستە ئىنجانەكەى
يا ئەو شوئىنەى بۆى دەگۈيزىتەو ۋە ھەتاۋ بىگىرىتو كپ بىۋ بەرەو
باو نىسرمو سىبەر نەبىت. لەگەل ئەمەشدا، بەپىى ئەو ئەزموونەى كە

(هوللی) زانای به ناوبانگ کردوویه، هندی جوری هیه ئه گهر له بهر
 سیبه ریش برۆینریت له کلۆرۆفیل دروستکردنا به هیتر ده بیئت.
 میخهك سه بارهت به وهی كه لاسكه كهی لاوازه و راست راناوه ستییت و
 ده چه میته وه، ده بی چه پهری بۆ ههلبه ستییت و بۆ ئه وهی له
 چه مینه وه و شكانه وه بپاریزیت كه لك له م ریبازانهی خواره وه
 وهرده گریت:

هه ر برکیك (۳-۴) تلشی قامیش یا ته ركه، یا چلی (۵۰)
 سانتیمه تری به ده وروپشتدا ده چه قیندریت و به دواوه ده زوو
 لیکده ته ندریت و برکه کان له شكانه وه و چه مینه وه ده پارین.

۲. یا سی چلی (۵۰) سانتیمه تری به ده ورو برکیكدا داده کوترین و
 له جیاتی ده زوو بازنه تیلیان پیداده کریت به مهرجی یه کیکیان له ناو
 قه د چله کان به ره و خوارترو دووه میان له ناویان به ره و خوارترو
 دوومیان له ناوقه د به ره و ژوورتر بیئت و برکه كه بکه ویته نیو ئه م
 په رزینه وه (۳-۴) گه لای سه رووی نه بیئت ئیتر نابی هیچی پیوه
 بمینیت. کاتی كه قه له مه کانیش ده بردرین ده بی له ژیر گریکانه وه
 ببردیت و پویه کانیاں بقرتیندرین ئه گینا هه لم باش ده رناده ن ئه مجا

دوای ئەو هی قەلەمەکان دەبڕین بەم جوۆره شیوانە ی خواری
دەیانچینین:

۱. پیویستە گلەکە ی لمی زۆربیت.
۲. دەبی گلەکە ی بە ئەندازە ی (۲) سم بۆ قوولبکریت.
۳. پیویستە قەلەمەکان هەریەکە (۲) سم لەیەکەو دەوورین و بەریز
برویندریت.
۴. دەبی ریزکانیش هەریەکە (۳) سم لەیەکەو دەوورین.
۵. دوای رواندنی قەلەمەکان پیویستە ئاوبدریت و نەهیلدریت و
بەهیچ جوۆریک تینوویان بیت و ئیتر بەم جوۆره پاش (۶-۷)
هەفتە قەلەمەکان گەشە دەکەن و دەست بەرەگ
داکوتاندەکەن و ئەمەیش بەو دەدا دەرکەویت کە لەسەرەو
گۆپکە دەکەن. ئەمجا لەپاشان بۆ جیگای پیویست
دەگوێزیتەو هەریەکە (۳۰-۴۰) سم لیک دوور دەپویندریت.

پیرست

ز	بابەت	لا پەرە
۱.	پیشدەستی	۳
۲.	پوونکردنەوه	۴
۳.	بەشی ریزمان	۵
۴.	جۆره کانی پارسته	۶
۵.	تهواوکەری کار (بەرکار)	۱۲
۶.	تهواوکەری کار (تهواوکەری بە یاریده)	۱۹
۷.	جیناوی خۆیی	۲۵
۸.	جیناوی هەیی	۳۵
۹.	هاوه لئاوی بکەر (هاوه لئاوی بکەری داپیژراو)	۴۰
۱۰.	هاوه لئاوی بکەر (هاوه لئاوی بکەری لیکدراو)	۵۰
۱۱.	هاوه لئاوی کراو (هاوه لئاوی کراوی دپيژراو)	۵۸
۱۲.	هاوه لئاوی کراو (هاوه لئاوی کراوی لیکدراو)	۶۴
۱۳.	هاوه لکار	۷۳
۱۴.	تهواوکردنی کار به هاوه لکاری کاتی	۷۵
۱۵.	تهواوکردنی کار به هاوه لکاری شوینی	۷۹

۸۲	تەواوکردنى كار بە ھاۋەلكارى چۆنىەتى	۱۶.
۸۷	تەواوکردنى كار بە ھاۋەلكارى پىكخستى	۱۷.
۹۲	تەواوکردنى كار بە ھاۋەلكارى چەندى	۱۸.
۹۶	ئەركى ھاۋەلكار لە رستەدا	۱۹.
۹۹	بەشى ئەدەب	۲۰.
۱۰۰	رېبازە ئەدەبىيەكان	۲۱.
۱۰۸	رۆمانتىك لە ئەدەبىياتى كوردى - كرمانجى خواروو	۲۲.
۱۱۳	ئەدەبىياتى رۆمانتىكى كوردى - شىۋەى گوران	۲۳.
۱۲۰	ئەدەبىياتى رۆمانتىكى كوردى - كرمانجى ژوورو	۲۴.
۱۳۰	ئەدەبىياتى كوردى سۆقىيەتى (جاران)	۲۵.
۱۳۸	جاسمى جەلىل	۲۶.
۱۴۵	پەخشانى كوردى	۲۷.
۱۶۵	كورتە چىرۆك	۲۸.
۱۶۸	شانۆگەرى	۲۹.
۱۷۴	بەشى نموونەى ئەدەب	۳۰.
۱۷۵	سەيد ياقوبى ماھىدەشتى	۳۱.
۱۸۳	عەلى حەرىرى	۳۲.

۱۹۱	مه حوی	۳۳.
۱۹۶	شیخ رهزای تالهبانی	۳۴.
۲۰۵	ناری	۳۵.
۲۱۱	زیوهر	۳۶.
۲۱۹	شیرکو بیکهس	۳۷.
۲۲۳	شیخ غه یاسه ددین نه قشه بهندی	۳۸.
۲۳۰	شیخ محه مەدی خال	۳۹.
۲۳۵	رهوشه ن به درخان	۴۰.
۲۳۹	به شی خویندنه وه	۴۱.
۲۴۰	خه چو سیامه ند	۴۲.
۲۴۷	تووتن	۴۳.
۲۵۰	مه قام و ئاوازو ئاله تی مؤسیقای کوردی	۴۴.
۲۵۸	خه پیام	۴۵.
۲۶۱	شیللی	۴۶.
۲۶۴	چوونا سه ره یقی	۴۷.
۲۶۷	پیشه سازی له ناو کورده واریدا	۴۸.
۲۷۳	میکروبین دۆست	۴۹.

۲۸۰	شاعیرونه ته وه	.۵۰
۲۸۲	گالیلۆ	.۵۱
۲۸۷	به رهه می زۆرو به شکردنی به هه قیانه ت	.۵۲
۲۹۲	که رکوک	.۵۳
۳۰۱	گولّه میخه ک	.۵۴

